

The background of the book cover is a photograph of an ancient stone building with intricate brickwork and arches. In the lower-left foreground, a man dressed in a black robe and a black cap is walking, carrying a long, light-colored object, possibly a scroll or a musical instrument, over his shoulder.

DOMINIQUE
FERNANDEZ

Rapsodia
română

*Fotografii
de*
FERRANTE FERRANTI

HUMANITAS

Ce mai poate spune lumii de astăzi, aflată în epoca Internetului, o carte de călătorii prin România? Enorm de multe lucruri, atunci când privirea autorului nu alunecă grăbită și indiferentă în căutarea unor confirmări facile pentru idei prestabilite; când dorința de a-i înțelege pe oameni și istoria lor îi deschide inima, fără a-i anestezia spiritul critic; când își alege drept «ghizi» personalități precum Enescu, Panait Istrati, Eliade, Ionesco sau Cioran, prin opera cărora încearcă să-și aproprieze peisajul și oamenii.

Dar, mai presus de toate, o carte cum e *Rapsodia română* a lui Dominique Fernandez ne vorbește nouă, românilor, prezentându-ne chipul pe care-l arătăm lumii, cu luminile și umbrele lui. Depinde de noi dacă ne vom recunoaște sau nu în el.

RAPSODIA ROMÂNĂ

Această carte a fost editată cu sprijinul
MINISTERULUI FRANCEZ AL AFACERILOR EXTERNE
ȘI AL AMBASADEI FRANȚEI ÎN ROMÂNIA

DOMINIQUE FERNANDEZ s-a născut la Paris în 1929. După absolvirea Școlii Normale Superioare, este numit profesor la Institutul francez de la Napoli. Doctorat în litere în 1968, cu teza „Eșecul lui Pavese“. Debut literar în 1959, cu romanul *L'Ecorce des pierres*. Activitate publicistică susținută la *Nouvel Observateur*.

Autor a cincisprezece romane, al unui libret de operă, a numeroase eseuri, cărți de călătorie și traduceri din limba italiană. Romanul *Porporino ou les mystères de Naples* a obținut premiul Médicis în 1974, iar *Dans la main de l'ange*, premiul Goncourt în 1982.

FERRANTE FERRANTI, născut în 1960, arhitect de origine siciliană, este autorul fotografiilor la mai multe volume de călătorii ale lui Dominique Fernandez.

DOMINIQUE FERNANDEZ

RAPSODIA ROMÂNĂ

Fotografii de FERRANTE FERRANTI

Traducere din franceză de ADRIANA GLIGA

HUMANITAS

BUCUREȘTI

Coperta

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

FERNANDEZ, DOMINIQUE

Rapsodia română / Dominique Fernandez,
fotografii de Ferrante Ferranti; trad. : Adriana Gliga.
București: Humanitas, 2000

280 p.; 22 cm.

Tit. orig. (fre): Rhapsodie roumaine.

ISBN 973-50-0047-4

I. Ferranti, Ferrante (il.)

II. Gliga, Adriana (trad.)

821.133.1-992

913(498) (0:82-992)

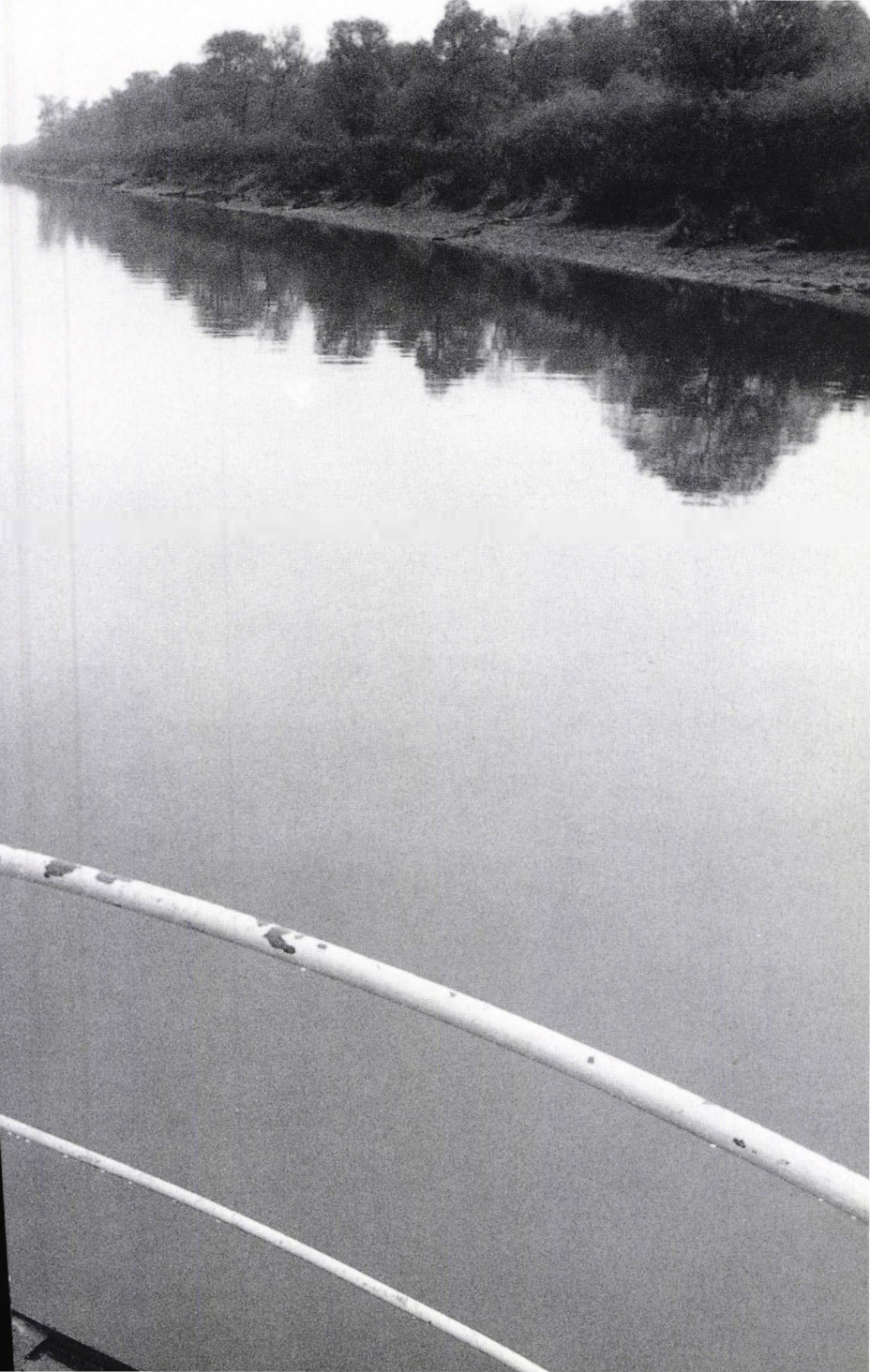
© Editions Grasset & Fasquelle, 1998

© HUMANITAS, 2000, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973-50-0047-4

Lui Norbert Dodille.

În România la fel ca în Italia

România nu are presă bună. Ponegrită, calomniată și, ceea ce este mai grav, ignorată, ea nu suscită decît neîncredere și dispreț. Faima proastă pe care o are Bucureștiul a început de cu mult înainte de regimul comunist. Prințul Antoine Bibesco, pe care Proust l-a cunoscut la Paris în 1899 și de care l-a legat o prietenie prejudiciată de indiscrețiile și perfidiile junelui și chipeșului atașat de ambasadă, spunea oricui era dispus să-l asculte că „fericirea de a fi diplomat român este că nu poți să fii trimis la București“. Prințul Grigore Brâncoveanu, care avea să devină tatăl poetei Anna de Noailles, se instalase la Paris încă din vremea celui de-al Doilea Imperiu. O parte a înaltei nobilimi danubiene prefera să trăiască în Franța, de cînd un Hohenzollern devenise principe al României — la îndemnul lui Napoleon III însuși care, consultat de Ion Brătianu, îl sfătuisă să ofere unui german coroana noului stat format prin unirea Moldovei cu Muntenia. Atunci cînd principatul a fost înălțat la rangul de regat, Carol de Hohenzollern și-a luat numele de Carol I.

Prestigiul capitalei franceze a atras apoi artiști, precum sculptorul Constantin Brâncuși sau pictorul Victor Brauner, și scriitori, cum ar fi Tristan Tzara ori Panait Istrati. Vicisitudinile din a doua treime a secolului nostru au

În cîmpia Banatului.

Paginile precedente: Delta Dunării.

accelerat acest exod: de la George Enescu la Eugen Ionesco, de la Mircea Eliade la Emil Cioran, se pare că intelectualitatea română nu numai că și-a ales Parisul ca loc de reședință, dar și limba franceză ca mijloc de exprimare. S-ar putea crede — și mulți sînt, sincer, de această părere — că, o dată ce toți cei care însemnau ceva în domeniul gîndirii și al creației au plecat în Occident, în țară nu au mai rămas decît inteligențe de mîna a doua sau lachei. De ce ar mai merge cineva la București altfel decît din obligație de serviciu?

De aici și discreditarea culturală la care a ajuns capitala României, ca să nu mai vorbim de blamul politic. Un occidental atît de bine intenționat față de civilizația Europei Centrale precum italianul Claudio Magris nu s-a putut împiedica, în cartea sa *Danubius**, să califice Bucureștiul drept „Paris al Balcanilor“, ca și cum Bucureștiul nu ar fi fost decît o reproducere, grosolană și stîngace, a tiparului stabilit de Orașul-Lumină, ultima etapă a unui proces de degradare ce ar fi dus, pe măsură ce înaintai spre est și coborai spre sud, la această copie lipsită de valoare a modelului nord-occidental.

Este cu atît mai greu să combați această opinie cu cît evenimentele din ultimii cincizeci de ani, inclusiv „așa-zisa revoluție“ din 1989, după expresia pe care am auzit-o atît de des din gura prietenilor mei români, au sfîrșit prin a distruge o faimă instaurată cu mare greutate de Paul Morand, într-o carte (*București*) apărută în 1935. „Nu a mai rămas nimic din Bucureștiul lui Paul Morand“, spun românii înșiși, triști și dezamăgiți. Chiar nimic, aș adăuga eu, în afară de atracția față de Franța și o cunoaștere a limbii franceze pe care o jumătate de secol de dictatură nu le-au făcut să dispară, ori chiar această familiaritate cu un

* Traducere românească de Adrian Niculescu, Ed. Univers, București, 1994.

scriitor francez disprețuit sau necunoscut de mulți francezi care se consideră citiți. Românii practică o autoironie feroce, ce îi face să se arate sceptici de îndată ce le spui că îți place țara lor și că te simți bine în capitala lor. Se tem să nu fie iarăși păcăliți, printr-o simplă formulă de politețe care să ascundă o aversiune de neclintit. La Ialta, Occidentul i-a vîndut rușilor, iar acum se tem că interesul pe care-l manifestă față de ei aceia care i-au trădat cîndva și apoi i-au uitat vreme îndelungată ar putea ascunde o curiozitate bolnăvicioasă. Succesul de care s-a bucurat în Franța și în întreaga lume cartea lui Virgil Gheorghiu *Ora 25* (1949), povestirea necazurilor unui țaran român în Europa din perioada războiului, rămîne pentru ei imaginea compătimirii echivoce pe care o trezește țara lor în străinătate.

Este adevărat că în Franța nu se vorbește despre România decît atunci cînd vreun scandal mai răsunător indignează sau înduioșează opinia publică: tragedia orfanilor, traficul cu copii, măsuri nedrepte împotriva minorității maghiare, invadarea Bucureștiului de către mineri — România nu atrage atenția decît prin răni, prin stigmate și prin mîrșăvii. Niciodată vreun cuvînt, în mass-media care au impus această imagine negativă, despre frumusețile și comorile acestei țări, despre ținuturile încă virgine, despre diversitatea peisajelor — de cîmpie, de munte, maritime, lagunare —, despre minunile Deltei, despre farmecul orașelor, despre splendoarea mînăstirilor și a castelelor, nici despre tăria morală, puterea de îndurare, curajul unui popor pe care cincizeci de ani de tiranie, de obscurantism și de mizerie nu l-au doborât, unde cărțile sînt la fel de binevenite ca medicamentele sau alimentele, unde întîlnești de multe ori mai multă pasiune pentru cele ale spiritului, mai multă cultură veritabilă și sete intelectuală decît în Europa consumului și a comodității.

Nici un român nu m-a întrebat vreodată despre violurile de elevi din liceele franceze, nici despre răzmerițele care

se iscă periodic la noi la periferii. Ei sînt în stare să ne recite pe dinafară din Rimbaud sau din Apollinaire, iar noi nici măcar nu știm de numele lui Eminescu.

În cartea de față, în care dorința de a repara o nedreptate prea veche s-a suprapus peste surprindere, simpatie și emoție, nu va fi vorba despre politică: în primul rînd, fiindcă nu am nici un fel de competență în domeniu, și, mai ales, fiindcă viața politică românească — redusă la exce-sele ei funeste sau sîngeroase — este singurul lucru pe care îl rețin francezii, mi s-a părut că ar însemna să prelungesc necunoașterea și proasta părere de care are parte această țară dacă aș relua la nesfîrșit niște probleme și aș insista asupra unor personaje ce nu prea au darul de a-i reface imaginea.

Unul dintre rezultatele cele mai perfide ale divizării Europei în două blocuri a fost acela de a face să se creadă că turismul de agrement, curiozitatea dezinteresată, plăcerea călătoriei nu interesau decît jumătatea occidentală, tot ce se afla la Est nefiind decît de domeniul oamenilor de stat, al economiștilor, al politologilor. Avem oare dreptul să ignorăm în continuare existența concretă, calitățile, virtuțile a milioane de locuitori, precum și decorul în care trăiesc și amintirile din istoria lor? Am vizitat România (patru călătorii în șase ani) așa cum vizităm Italia sau Spania: hotărîți, desigur, să nu trecem cu vederea neajunsurile în care se zbate unul din cele mai chinuite și nedreptățite popoare din secolul nostru, dar și să ne plimbăm, să hoinărim, să ne oprim pe marginea drumului și să stăm de vorbă cu oamenii, la fel ca în orice țară al cărei regim și ai cărei conducători, vremelnici, contează mai puțin decît mediul vital, resursele umane, frumusețile naturale, monumentele, creațiile trecute sau actuale.

Cînd ne aflăm la Roma, ne gîndim oare cine locuiește la Quirinal sau cine este șeful guvernului? Așadar, ajungînd în România, să încetăm să aplicăm o discriminare jignitoare în sine și să ne întrebăm mai curînd: ce poate această țară să ne învețe, să ne aducă prin creațiile sale vii?

Către Orient

În Germania, automobilele gonesc cu 150 km/oră, în Austria cu 130, în Ungaria încă mai merg cu 100, în România se tîrăsc cu 60. Cînd debarci în Tanzania sau în Brazilia, după zece sau douăsprezece ore de zbor, ți se pare normal să te simți catapultat într-o altă lume: îndepărtată, exotică, subdezvoltată. De la München la Timișoara, cu mașina, călătoria nu durează decît o zi, și ești foarte surprins, după ce ai părăsit dimineța o țară înstărită, nou-nouță, lucitoare, o țară din secolul al XXI-lea, să ajungi, după ce ai trecut trei frontiere, dar fără soluții de continuitate, într-o țară arhaică, secătuită, părăginită, o țară din secolul al XIX-lea, avînd, ici-colo, rămășițe din Evul Mediu.

Scăderea progresivă a vitezei reprezintă un dublu simbol. În România nu se poate circula mai repede, din cauza stării dezastruoase a drumurilor și a înaintării anevoioase a celorlalte vehicule: găuri pe care le întîlnești pe neașteptate pe șosea, vechi Renault-uri 12 (rebotezate „Dacia”) cu motoare obosite, cu caroserii peticite, cu pneuri uzate de nenumăratele reșapări și vulcanizări; ca să nu mai punem la socoteală căruțele trase de cai, de măgari, de boi, de bivoli, care circulă de multe ori în cortegiu, și care noaptea nu sînt semnalizate de nici o lanternă sau ochi

În biserica de la Moldovița.

de pisică; nici cirezile de vaci, turmele de oi, cîrduirile de gîște care ocupă șoseaua pe toată lățimea ei; nici vitele singuratice sau caii care traversează pe neașteptate.

Șaizeci la oră, din cauza lipsei infrastructurilor, a lipsei de întreținere și a obiceiului, înrădăcinat în rîndul populației rurale, de a considera drumul ca parte a cîmpului sau a pășunii; dar poate și din cauza unei înțelepciuni pe care noi, popoarele grăbite, care calculăm în kilometri și în medii orare, am pierdut-o. Ce prostie să înjuri surpăturile, îmbulzeala, gîturile de trafic! Începi să te lași prins de atracțiile încetinelii românești, care îți permite să privești peisajul, să te oprești oricînd, să nu te zorești, să-ți trăiești călătoria. Totul este lent, savuros, dens, totul îndeamnă la duioșie în această țară. Chiar și cuvîntul *Imediat*, care servește drept răspuns la întrebări din cele mai diverse („Cînd vine peștele? — *Imediat!*“ „Drumul spre Brașov? — Drept înainte, pe urmă *imediat* la stînga!“), este pronunțat cu o lentoare și o savoare delicioasă, ca și cum s-ar vrea să i se dea nerăbdătorului timpul să savureze ironia unui adverb contrar filozofiei naționale.

Din Ungaria, plată și monotonă, vastă cîmpie peste care vîntul „progresului“ a suflat într-o clipă și a măturat cincizeci de ani de mizerie, din Ungaria care s-a modernizat în mare viteză și este deja reinclusă în Occident, să treci în România înseamnă să intri într-un alt univers și să mergi înapoi în timp. Satu Mare, Oradea sau Nădlac, primele orașe întîlnite, frontiere palpabile, ale sărăciei, ale subutilității, ale degradării, dar și ale farmecului și aventurii. Pompele de benzină rare, și nu întotdeauna aprovizionate; casa și masa problematice, chiar în orașe. În ce altă țară din Europa te mai plimbi încă la fel ca în secolul al XIX-lea, expus neplăcerilor și cu promisiunea bucuriilor neprevăzutului?

La hotelul Continental din Timișoara, un fel de hotel luxos ce imită stilul occidental, din cele două lifturi ale

acestui zgîrie-nori unul era defect, iar celălalt nu urca decît pînă la etajul al doilea. În camere, nici o lampă de plafon; ca singură lumină, două veioze cu becuri de 25 de wați. Valetul-hamal și cameristele își petrec noaptea ghemuiți pe fotoliile din hol. Este deja caravanseraul, *souk*-ul. La Timișoara, orașul cel mai evoluat din România, cu o piață principală luminată strălucitor, o Operă nouă și arătoasă, un magazin de înghețată italianesc (90 de lei cornetul în 1992, o avere aici!), o conștiință politică mai dezvoltată, orașul care a fost primul ce s-a ridicat, în 1989, împotriva tiranului, din cauza avantajelor sale, a acestei superiorități. Dar, de îndată ce părăsești piața principală, *corso*-ul, Opera, magazinul de înghețată, pătrunzi pe străzi întunecate și pustii, și chiar și Piața Unirii, gloria arhitectonică a capitalei Banatului, rămîne cufundată în beznă. Dalele știrbite ale pavajului și pajiștea din mijlocul pieței au rămas neschimbate, și nu te-ar mira deloc să vezi turme păscînd în fața frumoaselor fațade cu înalți pilaștri baroci, vestigii ale Imperiului austro-ungar.

De ce această izolare a României, această prăpastie între ea și Ungaria, care totuși a împărtășit același destin timp de cincizeci de ani, această decădere, această lipsă de mijloace, sau de voință combativă, această incapacitate de a deveni modernă? În minte îți vin de îndată două explicații. Regimul comunist, proprietatea de stat generalizată, atrofierea inițiativei individuale, inutilitatea de a te strădui cîtuși de puțin într-un sistem în care nu profiți cu nimic muncind mai repede și mai bine au dus la indiferență, la delăsare, la nepăsare, la resemnare și la mediocritate.

Au dus? Oare nu trebuie să căutăm o cauză anterioară comunismului și independentă de politică? O trăsătură a temperamentului național? Ceva foarte vechi și foarte adînc, care face parte din firea românului? Într-un cuvînt, o înclinație înnăscută spre nonșalanță, puțin spre *far niente*? Și imputabilă, poate, influenței combinate a Sudului

și a Orientului? Aceste atitudini leneșe, înțelepte, această indiferență față de eficiență, de unde pot ele să provină dacă nu din vecinătatea, din conivența cu popoarele de pe meridianul treizeci? Da, desigur, romanii au ocupat cîndva România, căreia i-au dat numele de Dacia. Despre această colonizare dăinuie numeroase mărturii, și în primul rînd limba, neolatină, bogată în cuvinte ce evocă în mod nemijlocit prezența legiunilor romane: cum ar fi *bă-trîn*, derivat din latinescul *veteranus*, soldat care și-a încheiat stagiul militar. Însă Roma nu și-a lăsat deloc pe malurile Dunării amprenta virtuților sale (ordinea, disciplina, rigoarea), sau poate doar sub formă de nostalgie și de aspirație la o severitate imposibilă. Urmele primilor coloniști au fost șterse de numeroși alți invadatori: mongoli, tătari, slavi, turci. Secole la rînd, Asia a contaminat prin moravurile și vitalitatea sa anarhică Peninsula Balcanică, transformînd Dacia lui Traian în bazar.

Comunismul, departe de a introduce vreo raționalitate în această dezordine, nu a fost, se știe, decît o domnie a privilegiaților și a profitorilor, a boierilor și a pașalelor. În loc să combată influența orientală, așa cum pretindea că o face prin măsurile de planificare și de nivelare, el a stimulat indolența și a descurajat efortul. Astfel că aceste două cauze, democrația populară și apropierea de Asia, s-au conjugat pentru a face din România un avanpost al Orientului.

În cursul călătoriilor noastre, ne-am jucat întrebîndu-ne: în această deteriorare generală, ce trăsătură se explică prin gestiunea comunistă? Care altă trăsătură nu ține decît de Orient? Vom avea aproape tot timpul tendința de a raporta la Ceaușescu și la miniștrii săi tot ceea ce ne displace — urîtenia periferiilor, semiobscuritatea lugubră din restaurante, bucătăria mizerabilă — și la Orient tot ceea ce ne este simpatic — lipsa de simț practic sau burghez, nepăsarea, lipsa de talent pentru afaceri, fatalismul, umorul și zeflemeaua ca revanșe pentru eșecul cronic. Un pro-

verb românesc: „Care este diferența între un optimist și un pesimist? — Pesimistul spune că mai rău nu se poate. Iar optimistul: ba se poate.“

Însă prietenii noștri români nu ar fi de acord cu o astfel de analiză. A le spune că ceea ce ne place la ei provine din sud-est este o jignire la fel de gravă ca a-i spune unui milanez sau unui florentin că adevărata Italie începe de la Terracina, la sud de Roma, la limita vechiului regat al Neapolelui. Românii neagă relațiile lor cu turcii, așa cum italienii resping legăturile lor cu lumea levantină și musulmană, cum spaniolii tăgăduiesc rădăcinile lor islamice. Se vor europeni, trecutul lor otoman îi dezgustă. Ca prim prinț și rege și-au ales, în secolul trecut, un Hohenzollern, tocmai pentru a înălța împotriva efluviiilor moleșitoare ale Asiei zidul aspru al virilității germane.

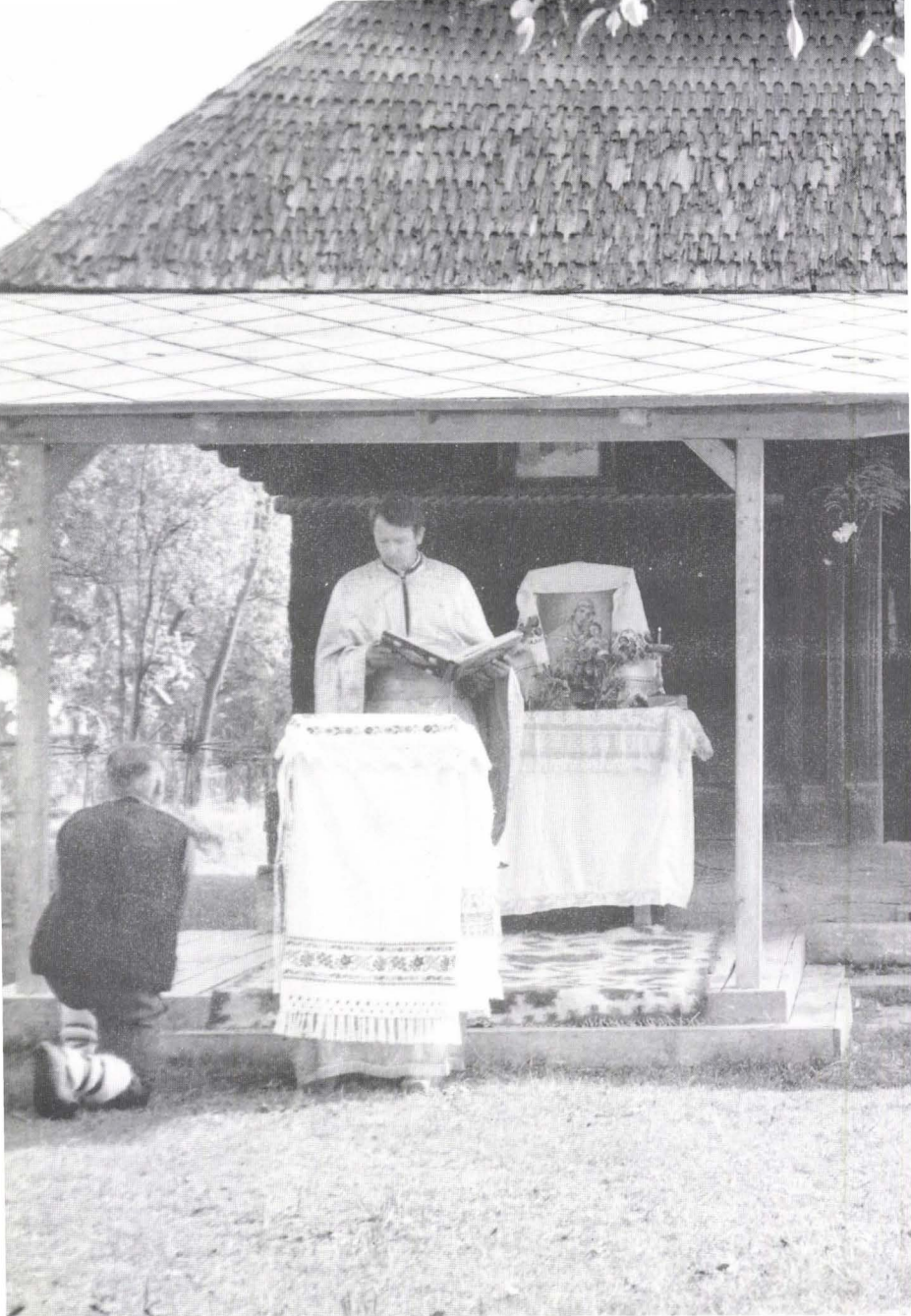
Paul Labbé, autorul unui ghid publicat în 1913 la Hachette, *La Vivante Roumanie*, consemnase deja această aversiune. „Românii sînt și vor să fie latini, chiar și cei din clasele înalte, care ar avea atîtea motive să se revendice de la Constantinopol, de la Atena sau de la Smirna. Dar astfel de origini nu sînt niciodată mărturisite; există o axiomă la București: România nu este o țară a Orientului.“

După 1989, ce putea fi mai tentant decît să învinuiești regimul comunist de tot ce merge prost sau nu merge deloc? Ca și cum această confuzie, această neputință nu ar avea o origine mai îndepărtată. Asia, Orientul sînt omniprezente în România: în negativ și în pozitiv, în ce e bun și ce e rău, în delăsarea cantonierilor și în talentul violoniștilor, în murdăria locurilor publice și în aurul icoanelor, în haosul din economie și în creațiile de artă; dintotdeauna și pretutindeni, nu în stare pură, desigur, ci subtil amestecate cu celelalte elemente, latina din Dacia, germana și maghiara din Transilvania — amalgam ce face seducția extraordinară a acestei țări, creuzet al unor civilizații com-

plementare, răspîntie a raselor, experiențelor și aventurilor, cămin al metisajului cultural.

Cine ar putea nega, de exemplu, că mînăstirile și bisericile sînt deseori rezultatul unei combinații bizantine, cisterciene și de Renaștere italiană? Sau că, în înseși tradițiile populare, se regăsește un mănunchi de influențe extra-europene? Mircea Eliade povestește, în *Memorii* („O colibă în Himalaya“), din ce cauză, ca tînăr erudit, s-a orientat spre religiile asiatice. Cînd a publicat *Yoga*, primul dintre studiile sale despre hinduism, se simțea, spune el, mult mai aproape de universul spiritual al țărânului român și mai în măsură să contribuie la înțelegerea acestui univers, decît traducînd Kant, cum o făceau prietenii lui de la Universitate. „Elementele de unitate a culturilor populare indiene, mediteraneene și balcanice îmi dovedeau că *aici* există acel univers organic, rezultatul unei istorii comune (istoria civilizațiilor țărănești), iar nu construit în mod abstract. Noi, cei din Răsăritul Europei, am fi putut sluji de punte între Occident și Asia.“

Este de remarcă „balcanicul“, mult mai dificil de mărturisit, mult mai puțin glorios decît cel „indian“. Eliade s-a dus să petreacă cinci ani în Bengal și în Himalaya, nu la Istanbul. Extremul-Orient, aflat într-o depărtare magică, este mult mai puțin redutabil pentru un român decît Orientul Apropiat. Pe fratele lui întru nepăsare și delăsare, dublura lui cu ochi de catifea, nu pe malurile Gangelui se teme să-l întînească, ci pe țărmurile Mării Negre ori chiar la București, în colcăiala bazarurilor colorate de pe strada Lipscani.

Slujbă la Ocna Șugatag.

Maramureș

Mare vine de la latinescul *magnus*. Primul oraș în care ajungem, intrînd prin nord-vestul țării, se numește Satu Mare. Ceva mai departe, Baia Mare oferă o găzduire oarecum acceptabilă, la hotelul Mara, la marginea unei piețe atît de mari că au renunțat s-o mai paveze sau s-o asfalteze: s-au mulțumit să pună ici-colo cîteva dale de ciment, pe imensul teren rămas ca un maidan. Clădirile de beton dimprejur par nelocuite, căci nu se văd lumini. La stîlpii de iluminat arde un bec din zece. Decor solemn și sărăcăcios: gen Mussolini, dar fără bani. Hotelul, ca să-și respecte numele, are un hol imens, cu stîlpi din beton impresionanți, o scară în spirală fastuoasă și înzorzonată după gustul comediilor americănești, și ciorchini de lampadare cu becuri lipsă. La sosire, într-o sîmbătă seara, pe semiîntuneric, pe scară urcă o nuntă, în accentele *Marșului nupțial* al lui Mendelssohn. Doamna corpulentă de la recepție, care a văzut pe pașaportul prietenului nostru Norbert că mîine va împlini un an în plus, îi oferă, atunci cînd își ia cheia de la cameră, după cină, o garoafă roșie.

Duminică, ora șapte dimineață: sîntem singuri în restaurantul abia luminat. Un chelner somnoros se apropie cu carnețelul lui. În România, diferitele feluri de mîncare ale micului dejun se comandă separat, inclusiv porția de

În biserica de la Săpînța.

unt sau de dulceață, care sînt notate unul cîte unul pentru nota de plată, sistem ce nu încurajează rapiditatea. Chelnerul pleacă și apoi începe, cu pasul lui tărăgănat, un du-te-vino absurd, prima dovadă a extraordinarei lipse de simț practic a românilor. Vedem cum se-ntoarce din bucătărie cu ceștile, pe care ni le pune în față, în ordine; pe urmă pleacă; pe urmă se-ntoarce cu tacîmurile; pleacă; se-ntoarce cu șervețelele. Fiece mișcare, fiecă gest poartă amprenta unei lentori sacerdotale. Încă un drum pentru zahărul tos, pe care-l aduce pe o farfurioară (în România nu există zaharniță, tot așa cum nu există vas pentru muștar, pentru piper, sau solniță: farfurioara servește drept recipient universal); încă unul pentru ceai; un altul pentru pîine; un altul pentru unt și dulceață. Șapte drumuri, în loc să aducă totul pe o tavă. Nu tăvile lipsesc în România, ci ideea de a comasa șapte acțiuni într-una singură. Sosesc în fine brînză — sub singurele două forme în care e cunoscut acest aliment, *cașcaval*, brînză fermentată de un galben pal (*caciocavallo* în Italia), și *telemea* (brînză albă de oaie, sărată, savuroasă), salamul și ouăle. Fericiți cei care le-au comandat ochiuri sau omletă. Oul moale este periculos de consumat, ouarul fiind la fel de necunoscut precum zaharnița sau solnița.

După Baia Mare, treci printr-un defileu și intri în Maramureș. Maramureș! Un nume la fel de frumos și melodios ca regiunea pe care o denumeste. Văi străjuite de munți, dăinuire medievală, muzeu viu al tradițiilor, Maramureșul își păstrează intacte satele din lemn. Mașini foarte puține; multe tractoare, cu remorci cu fîn sau cu porumb; și mai ales căruțe, trase de cai (doi cai, de obicei, plus mînzul care tropăie alături); roți de lemn, uneori înlocuite cu roți de cauciuc. Minunate tărîmuri virgine, fără o pancartă, fără un stîlp indicator. Terenul este cultivat tot: regim de mică proprietate. Cirezi de vite, turme de oi, care se simt ca la ele acasă pe drum și pe care baciul nu se zorește să le mîne pe margini. Cîteva găini, mult mai puțin

numeroase decît gîștele. În România, pretutindeni sînt gîște. Plutoane, falange, batalioane. Ce fac cu toate gîștele astea? Este o enigmă faptul că, în pofida acestei abundențe, nu găsești niciodată, nici la restaurant și nici la piață, carne de gîscă ori de pui, și ești condamnat la veșnica bucată de porc.

Duminica, toată lumea poartă costumul popular, la fel de firesc cum ne punem noi o cămașă curată. În această zonă îndepărtată, Evul Mediu a dăinuit pînă în secolul al XVIII-lea. La Ocna Șugatag, primul sat în care ajungem, biserica, avînd hramul cuvioasei Paraschiva, datează din 1753. Toată din lemn, inclusiv acoperișul cu șindrilă, este reprezentativă pentru tipul pe care-l vom întîlni pretutindeni în satele românești: streășină dublă deasupra naosului și pronaosului, turn pătrat înconjurat de o galerie acoperită, de unde tîșnește o turlă cu opt pante. Interiorul este împărțit în trei spații: pronaosul (sau nartexul) și naosul (sau nava), încăperi pătrate împodobite cu covoare albastre și cu țesături agățate pe pereți, apoi, despărțit prin catapeteasmă (alcătuită aici nu din icoane prețioase, ci din broderii cu flori sau cu chipul lui Cristos) și invizibil, altarul, unde numai preotul are dreptul să intre. Dimensiuni foarte mici, din cauza tehnicii de construcție. Dispuse numai pe orizontală, grinzile se țin unele de altele prin îmbucări în formă de coadă de rîndunică, fără cuie sau scoabe. În această vale cu vite, porumb și mere, fierul era un material mult prea rar și costisitor. Ferestre minuscule și, ca unic ornament, un brîu în formă de torsadă care încadrează ușa de la intrare și străbate la jumătatea înălțimii pereții exteriori, precum o friză, astfel că toată biserica pare îmbrăcinată. Ingenuu talisman menit să protejeze un edificiu atît de fragil de riscurile dezagregării? Biserica a rezistat, totuși: nu pare nici nouă, nici veche, ci dintr-o altă vreme, solidă, intactă, cioplită dintr-un lemn veșnic, casă primitoare mai degrabă decît lăcaș sfînt.

Preotul, tânăr, cu patrafir aurit, ține slujba în fața cîtorva femei îngenuncheate direct pe pămînt. Ele poartă basma, bluză albă, și au picioarele învelite în piei de oaie legate cu șireturi negre. Libertatea slujbei ortodoxe: ieși, intri, treci din naos în pronaos, nimeni nu se uită la tine, nimeni nu te bagă în seamă. Preotul însuși, cu cădelnița lui pe care o leagănă din cînd în cînd printre credincioși, are aerul că se plimbă.

La ora zece și jumătate, constat o oarece mișcare. În fața bisericii, sub streășină, este adusă o masă, este acoperită cu o pînză de altar; dascălul își ia afară pupitrul și cartea; slujba continuă, în aer liber, pentru țăranii care încep să sosească din sat și pe care biserica, mult prea mică, n-ar avea cum să-i cuprindă. Primii sosesc bătrînii și se răspîndesc, în fața bisericii, printre mormintele din cimitir. Costumul bărbătesc constă dintr-un pantalon din pînză albă, lung pînă la jumătatea gambei, și dintr-o vestă din piele de oaie neagră. Unii își țin pălăria de paie în mîină, iar alții o pun, pur și simplu, pe una din crucile funerare. Femeile poartă fuste cu dungi orizontale roșii și negre, bluze și basmale înflorate. Bărbații și femeile ocupă locuri diferite: bărbații în fața bisericii, femeile pe cele două laturi ale cercului. Toți în picioare, în mijlocul pajiștei. Sobrietate lipsită de rigiditate. Soare strălucitor de septembrie.

Mormintele sînt simple mobile acoperite de iarbă. Printre cruci, cresc meri. Tinerii nu-și fac apariția decît pe la unsprezece. Doi băieți vin și se așază la umbră. Își agață de brațele unei cruci minusculele pălării de paie, ce seamănă cu un bol răsturnat, al cărui picior este împodobit cu o panglică de mai multe culori. Te-ntrebi cum poate un astfel de acoperămînt să stea pe cap; pare-se că e însemnul producătorilor de cuverturi, tăbăcari și țesători. Slujba continuă. Nu există ceva mai pur, mai emoționant decît această liturghie în aer liber, în care cultul Domnului se

îngemănează cu cel al soarelui și al morților. Cît se citește Evanghelia, toată lumea îngenunchează; cei mai vîrstnici, cu articulațiile anchilozate, se pleacă doar, cît pot de mult. Noduroși ca merii, cu un braț întins în față pentru a-și păstra echilibrul, ei seamănă, în această poziție stranie, cu personajele unor *pietà* de lemn medievale.

Este imposibil de descris, fără a o trăda, această scenă de o simplitate și o noblețe unice, compusă: 1) din frumusețea naturală a costumelor și a gesturilor; 2) din lipsa totală de urîțenie. Cît timp îi va trebui civilizației industriale pentru a ajunge în această vale pînă acum sustrasă istoriei? Cinci ani? Zece? Probabil că primele vor dispărea costumele. Televiziunea va impune modelul standard. Dar obiceiurile? Sentimentele? Viața lăuntrică? Viața spirituală? „Ce părere aveți de viața noastră spirituală?” am fost întrebat, peste tot, în România (de ziariști, intelectuali, care nu dădeau un sens religios acestei expresii). N-am îndrăznit să le spun că, în Franța, ar provoca rîsete cu această formulă demodată. Și fără îndoială că cei doi băiețandri țesători, cu pantaloni lungi și veste de stofă, știu mai multe decît bunicii lor în izmene de pînză albă și ilic din piele de oaie. Dar e oare sigur că ar schimba fără tristețe străvechea puritate a riturilor lor pentru niște avantaje materiale?

Săpînța, la granița cu Ucraina, este celebră datorită cimitirului ei. Fiece mort își are aici monumentul lui din lemn, sculptat și pictat în culori vii, care-l înfățișează cu meseria lui (țesătoarea, gospodina, zidarul, minerul, veterinarul, măcelarul, oierul, culegătorul de mere, toți îmbrăcați cu tradiționalele izmene albe lungi pînă la jumătatea gambei) sau în timpul accidentului ce l-a costat viața (lovit de un taxi, azvîrlit din tren, asasinat). Cîteva asasinate, în acest sat tihnit. Pe cruce este gravat un mic poem, în care mortul se prezintă și își rezumă viața. „Am dus-o pîn' la bătrînețe, cîntînd pe la ospete.” Muzica pare să con-

serve mai bine decît lectura. „În viață mult am citit, la treizeci și doi de ani boala m-a răpit“, se plînge o femeie aplecată deasupra cărții ei. „Am fost tare înrăit, femeile m-au iubit“: cel ce vorbește așa e unul de la Securitate. Emblema PC-ului care-i împodobește crucea a fost înlocuită cu doi porumbei. O tînără femeie protestează că nu e atît de vinovată precum se zice. Umor și mai ascuțit în unele inscripții în care mortul se mîndrește cu defectele lui.

Autorul acestor *ex-voto* de o impertinentă naivitate? Ion Pătraș, sculptor, pictor și poet, mort la șaiszeci și nouă de ani, în 1977. Mitică Pop, discipolul lui, a preluat ștafeta. El a sculptat, pe monumentul funerar al maestrului său, o cruce mică pe care acesta e pe cale s-o sculpteze. O artă cît se poate de vie. Mai multe din aceste morminte sînt foarte recente. Un tînăr ne duce să vedem, în sat, casa lui Pătraș și cabana din lemn de alături unde Pop, care astăzi e plecat, și-a instalat atelierul. Vopselele sînt franțuzești, după cum o dovedesc cutiile goale lăsate prin curte. Vedem mai multe cruci vechi, cu culori șterse, cu reliefuri tocite, proptite de perete. „Cînd o cruce e prea stricată, e scoasă, e adusă aici, și Mitică face o copie nouă care e pusă la loc pe mormînt.“ Și modelul original? Întrebăm noi. „E aruncat.“ Pe fațada casei lui arătoase, Ion Pătraș pusese panouri de lemn cu efigia marilor oameni de stat români: Bogdan, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și alții. În mijlocul acestei galerii de portrete, un medalion rotund rămîne gol. „Acolo era Ceaușescu: a fost scos și ars“, ne spune tînărul cu un aer de satisfacție josnică în care se ghicește răzbunarea slugoiului.

La ieșirea din Săpînța, bluze brodate, covoare de un roșu aprins, cuverturi din lînă de oaie sînt atîrnate pe pridvorul unei case de lemn. Cumpărăm o cuvertură frumoasă, albă și grea, de la o bătrînă țărăncă colțoasă și aspră, care nu vrea să lase un leu din prețul destul de ridicat. Îmi face plăcere să mă gîndesc că această splendoare mițoasă

a fost țesută de băieții cu ciudate pălării de paie, prea mici pentru țeasta lor.

Cele mai frumoase sate din Maramureș se află pe malurile Izei, de la Sighet la Săcel. Rozavlea, cu biserica sa din lemn de brad, de la 1717, Bogdan Vodă (1718), Dragomirești, a cărui biserică (1722) a fost transportată la Muzeul Satului din București. La Ieud, trecem râul să vedem, pe colina de peste apă, cea mai veche din aceste biserici de lemn (1364), așezată pe povârniș, în mijlocul cimitirului. Constat că bisericile din secolul al XVIII-lea nu se deosebesc cu nimic de biserica din al XIV-lea. Vreme de trei sute cincizeci de ani, modelul s-a transmis neschimbat: aceleași streșini pentru a proteja pereții, același turn pătrat cu foișor, aceeași turlă cu opt pante, aceeași împărțire interioară în trei încăperi, aceeași tehnică de asamblare a scîndurilor prin îmbucări în coadă de rîndunică, fără cuie sau scoabe. Singura deosebire, la Ieud lipsește brîul exterior în torsadă. Acest motiv s-a răspîndit în România abia cu începere din secolul al XVI-lea, după modelul bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, fostă capitală a Munteniei. În cimitirul de la Ieud, un porc gras scurmă printre morminte. Pe vîrfurile colinei se înalță un edificiu din lemn, un fel de turn, scund și pătrășos. Este clopotnița, izolată și departe de biserică, după un obicei frecvent în biserica ortodoxă, unde nu se trag clopotele decît în situații excepționale. Vom avea prilejul să descoperim prin ce chemare poetică și încîntătoare sînt convocați credincioșii la slujbă.

În acele părți ale României unde puterea a fost exercitată de principii, s-a dezvoltat o arhitectură în piatră: Bucovina, Muntenia, Oltenia. Folosirea exclusivă a lemnului în Maramureș dovedește dăinuirea, secole de-a rîndul, a unei civilizații țărănești. Biserica, clopotnița de lemn erau expresia satului, a pămîntului. Cuvîntul *țară* provine din

latinescul *terra*, în timp ce în alte limbi romanice, *pays*, *paese* sau *pais* vin de la *pagus*, sat. Mai presus decît satul, în România, este pămîntul, măsură teritorială şi politică a unităţii. În plină cîmpie, ici-colo, construcţii ciudate izbesc privirea: o cruce de lemn aşezată între două scînduri în evantai, totul acoperit cu un mic acoperiş din şîtă şi împodobit cu figuri pictate sau sculptate. Este o *troiţă*, sanctuar rudimentar, biserica de pe cîmp, pentru rugile trecătorului solitar. Trunchiul de copac care pivotează pe o furcă şi indică o fîntînă cu cumpănă nu are nici el o valoare mai puţin sacră. Pămînt, lemn, apă, oi — ţăranul nu are alte avuţii. Le slăveşte în accentele tînguitoare şi nostalgice pe care le scoate din taragot, un instrument de origine maghiară — sau poate mai veche, dacă e adevărat că derivă din zurna iraniană, folosită de ieniceri în timpul invaziilor otomane: sunetul era atît de violent şi insuportabil, încît adversarul o lua la fugă fără să mai lupte. Taragotul modern, care seamănă cu oboiul, cu saxofonul şi cu fagotul, are calitatea opusă: este imposibil să nu fii vrăjit de aceste cadenţe languroase şi melancolice, în care transpare tristeţea ciobanului, *spleen*-ul singurătăţii.

Un sat românesc nu are nici piaţă, nici centru: el e compus din două şiruri de case aliniate de-a lungul drumului, puţin mai retrase, dincolo de dubla protecţie a unui şanţ şi a unui gard. Şanţul şi şirul de pari sînt poate o mărturie a vremurilor cînd trebuiau să se apere de invadatorii turci şi mongoli. În satele cele mai sărace, îngrăditura nu este făcută din pari verticali, ci din crengi împletite, dispuse pe orizontală. Casele nu sînt lipite unele de altele, fiecare este izolată în mijlocul terenului ei, fiecare este frumoasă pe toate cele patru laturi. Pentru a trece dincolo de gard, păşeşti printr-o poartă monumentală, şi ea tot din lemn, construcţie înaltă ce cuprinde o poartă pentru vehicule şi o uşă pentru pietoni, sub o streăşină cu şindrila. Uşile, stîlpii şi buiandrugii sînt bogat împodobiţi

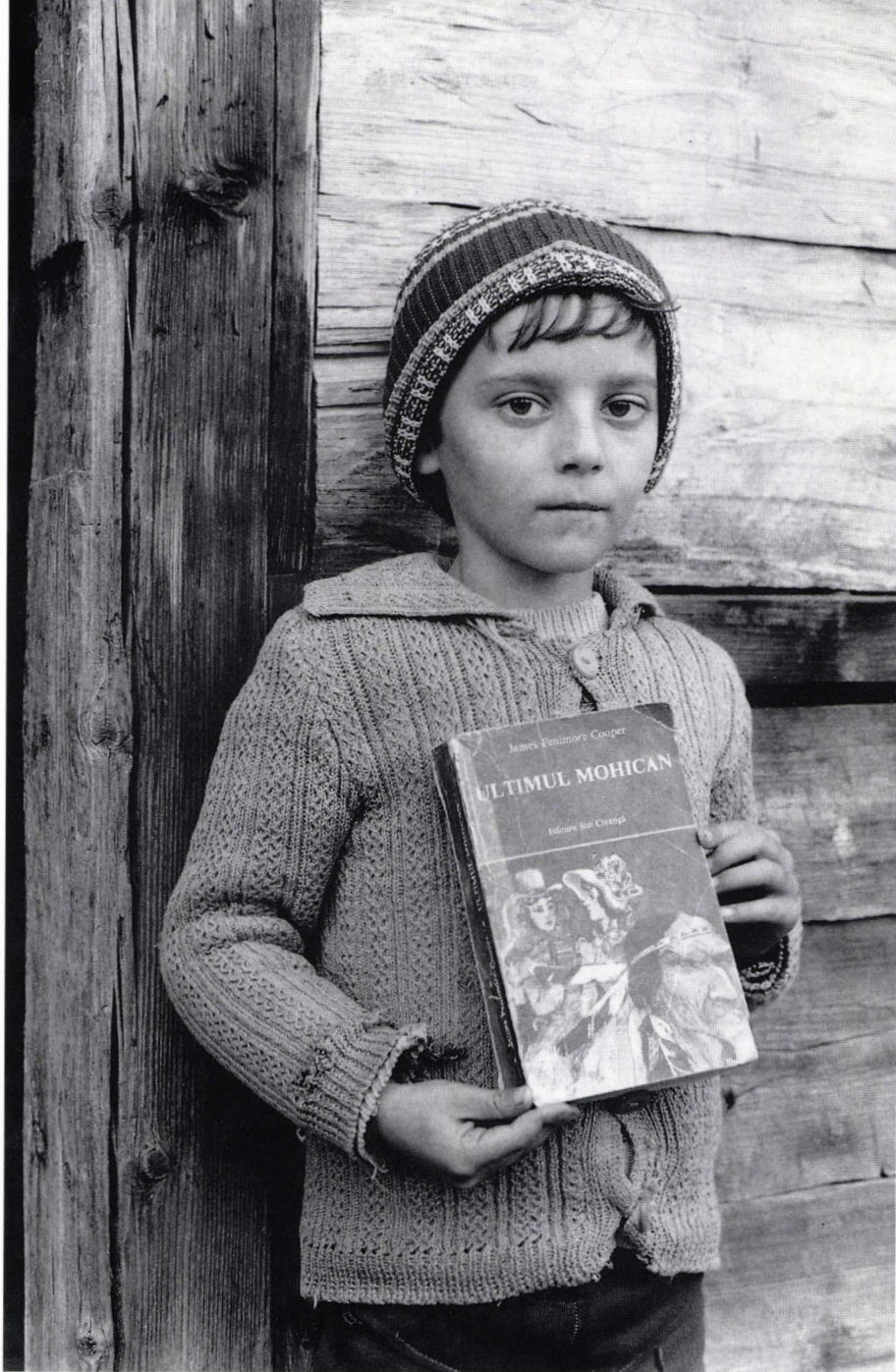
cu detalii lucrate cu migală și dragoste. Printre motivele alese cel mai adesea putem recunoaște Pomul vieții, Soarele, Șarpele, simboluri ale vitalității și fecundității rurale. În Maramureș, unde arta cioplitorilor în lemn s-a păstrat nealterată de-a lungul secolelor (unele din aceste porți sînt noi), o uliță de sat este o expoziție permanentă de sculptură, o vitrină a artei țărănești. Biserica nu se află nici la o răscruce, nici într-o piață: este o casă printre altele, uneori în mijlocul, uneori într-un capăt al satului, cu șanțul ei, gardul, poarta, asemeni celorlalte case, și curtea ei unde, spre deosebire de celelalte case, în loc de animale domestice și de unelte agricole, se văd morminte (dar, uneori, și cîte un porc).

Bogdan Vodă, cel mai mare dintre aceste sate, are mai multe șiruri de case. Te poți plimba pe străduțe între gardurile curților. Printr-o poartă, zărim un mînz. Femeia, aflată în pragul casei, ne invită să intrăm în curte. Băiatul ei, Gheorghită, de zece ani, cu o mutrișoară rotundă sub căciulița de lînă, are o carte, *Ultimul mohican*, în traducere românească. Mama vrea să ne dea să luăm cu noi lapte, ouă, alimente de negăsit în magazinele din orașe: laptele, din lipsă de mașini frigorifice, ouăle, printr-un mister al desfacerii. Ne-ar da tot ce are. Sîntem obligați să acceptăm, pînă la urmă, un sac de mere: delicioase merele astea, mici, zbîrcite, acrișoare, fructe adevărate, nefalsificate, nedaturate.

Liliana, o prietenă de la Cluj, ne duce apoi la o familie pe care o cunoaște oarecum. Familia Mariș locuiește într-o casă de cărămidă, tațul fiind zidar. Azi nu e acasă. Vizita noastră neașteptată le ia prin surprindere pe mamă și pe cele două fiice, chipeșe, blonde, cu fața rotundă și plină, în costum tradițional, ca toate femeile din sat, în această duminică: fustă largă peste jupoane, ciorapi, pantofi cu toc, bluză brodată, vestă brodată ale cărei fețe nu se unesc. Vor neapărat să ne oprească la prînz. În timp ce una aprinde

Cimitirul de la Săpînța.

Bogdan Vodă: Ultimul mohican.

lemnle din sobă, celelalte toarnă într-un ceaun mare toate proviziile din casă, mălai, apă, sare, untură de porc, smântână, brînză, pe care le amestecă cu un făcăleț. În timp ce fiertura se face la foc mic, ne conduc să facem un tur prin camere, împodobite cu covoare și țesături. Mobile puținle, în afara paturilor înalte cu cuverturi brodate. Pe urmă degustăm, lîngă sobă, delicioasa mămăligă, care este felul de mîncare național și din care constă toată masa, un fel de *polenta* copioasă și hrănitoare, care se udă cu țuică, virilul rachiu de prune.

Lîngă vechea biserică de lemn e în curs de construcție o biserică de piatră, care va fi mare și va face notă discordantă, prin dimensiuni ca și prin material. Prima ofensivă a urîteniei, înainte de reclamele pentru Coca-Cola. „Unii preoți, avea să-mi explice, la București, Radu Ionescu, membru în Comisia monumentelor istorice, ar vrea să scape de bisericile din lemn și să le înlocuiască cu construcții noi. Avem mari probleme să-i împiedicăm s-o facă.” Printre zvonurile care au ajuns în Franța, se zice că Ceaușescu a pus să fie demolate satele vechi, să fie dărîmate biserici. Acest lucru nu e adevărat decît pentru Moldova, în zonele de cultură de grîu, unde aceste distrugerii au fost provocate din dorința de a mări suprafața cultivabilă, nu din pur vandalism. Patrimoniul românesc are mai multe motive să se teamă de unele inițiative ale preoților. Aceștia l-au sprijinit înainte vreme pe Ceaușescu, iar acum se pregătesc, în ajunul alegerilor prezidențiale (septembrie 1992), să-i facă pe țărani să-l voteze pe Iliescu. Nu are rost s-o ascundem: scorul lui Iliescu a fost cel mai bun în aceste ținuturi atît de pure, în aceste peisaje de o frumusețe atît de intactă, în aceste sate unde timpul s-a oprit în loc, printre acești oameni atît de ospitalieri. În Maramureș și în Moldova, regiunea cu mînăstirile sublime. Mere, popi, porci, porticuri dantelate, cum ar putea conștiința democratică să se dezvolte într-un asemenea decor?

Promisesem să nu spun nimic despre politică. Imposibil, totuși, să nu evoc modul fermecător în care ni s-a înfățișat, în acea după-amiază de duminică, pe drumul ce merge de-a lungul Izei. Deodată, o aglomerație. O mică adunare de țărani în costume populare înconjoară o orchestră rustică, cu două viori, două ghitare și o tobă. Cărute cu panglici, cai împopoțonați, băieți în straie albe, încălecând fără șa. Să fie vreo nuntă? Violonistul cel mai vîrstnic, cu fața pătată și fâlci de bătrîn *facendero* sud-american, ne spune că se pregătesc să-l întâmpine pe Emil Constantinescu, candidatul opoziției, care e în drum spre Sighet, unde are loc o adunare. Serenadă cîmpenească pentru profesorul cu barbișon, purtătorul de cuvînt al studenților și al intelectualilor, speranța României. Chiar și în Maramureș, i-am văzut peste tot fotografia, pe stîlpii de iluminat, pe bulumacii gardurilor, pe cadrele porților, printre sori și șerpi. Nu se poate spune că a avut o campanie prost organizată sau că n-ar fi fost prezent și în ultimul cătun. Nici că i-ar fi lipsit total atașamentul populației, din moment ce acest sat pierdut din Transilvania și-a înhămat caii și a angajat o orchestră pentru a-i agrementa turneul electoral cu ritmuri și cadențe pe care nu le-ar fi disprețuit nici Bartók. Cînd va trece? În cinci minute sau în două ore. Cu regret, sîntem nevoiți să plecăm mai departe, fără a fi asistat la această întîlnire istorică a folclorului țărănesc și a rațiunii moderne. Cîțiva kilometri mai departe, ne intersectăm cu convoiul lui: precedate de o mașină de poliție, vreo șase Dacii modeste, ce nu par a fi într-o stare mai bună decît restul parcului auto românesc.

E tîrziu, prea tîrziu ca să mai încercăm să găsim un adăpost peste noapte la părintele Isidor Berbecar, popă la Botița și prieten de-al lui Frédéric. Un *Guide bleu* din 1966, pe care l-am descoperit pe un chei parizian, semnalează la Borșa, „stațiune climaterică” de munte, la hotarul dintre Maramureș și Bucovina, un „Complex turistic”

format din două „cabane-hotel bine echipate“. Ne spunem: este idealul pentru cina aniversară a lui Norbert. Norbert are *Guide bleu* într-o ediție din 1981 — pare-se că ultima, această lucrare fiind retrasă din comerț din pricina unor opinii prea complezente despre Ceaușescu. Și în 1981 se vorbește despre „Complexul turistic“ de la Borșa dar, printr-o ciudată inversiune a timpului, se spune „în curs de dezvoltare“, iar cele două „cabane-hotel“ au dispărut cu echipament și toate celelalte. Să mergem totuși să vedem: două hoteluri gigantice din beton, cu acoperiș foarte înclinat (e singura lor asemănare cu o cabană), triste pe dinafară, înghețate și lugubre înăuntru. În camere, care ar putea fi plăcute dacă n-ar fi lipsa de lumină și starea jalnică a instalațiilor sanitare, există covoare și fotolii îmbrăcate în stofă. Când ajungi într-un hotel românesc, este prudent să întrebi dacă e apă caldă, și între ce ore. La Borșa, numai dimineața, de la șapte la nouă, din câte spune recepționera. Veiozele nu au bec, salteaua e groasă cât un pesmet.

Și mai sinistră e sala de restaurant: uriașă, pustie, ilustrare a acelei megalomanii a regimului ce nu avea mijloace pe măsura politicii sale. Nu sînt alți clienți în afară de noi. Toate fețele de masă sînt atît de oribil pătate că ezităm să ne așezăm. O tînără, care pare puțin rușinată, acceptă să schimbe una, pentru noi. Se întoarce cu o față de masă nouă, care, în loc de douăzeci de pete de grăsime, nu are decît zece. Oftat întristat al tinerei. Norbert cere vin roșu. Iarăși oftat, de negare. Aceeași mimică pentru țuică, pentru piper, pentru una, pentru alta. „Vodcă poloneză, da, s-ar putea să avem.“ Dar de mîncare? Două antreuri: ciorbă de burtă și cașcaval pané, un singur fel principal, invariabila felie de porc. Norbert adoră ciorba de burtă; susține că e întotdeauna excelentă; din asta însă avea să scuipe prima înghițitură, cu o scîrbă indignată. Nici noi nu avem mai mult noroc. Cașcavalul pané este o deli-

catesă, dar nu și atunci când înoată într-un ulei dubios. Oroare! Felia de porc este și ea pané. Pesmetul, umflat ca un burete, mustește de untură veche de prăjeală. Din fericire, unul din rarele articole ce nu lipsesc din restaurant este ardeiul, din care fata, bucuroasă, ne aduce trei, proaspeți și lucioși; ardeiul iute, care poate fi roșu sau verde, providența satelor românești, leac miraculos, numit *iute* (aprins) din cauza forței lui pătrunzătoare, care face să-ți ia gura foc, purifică stomacul, curăță intestinele, dizolvînd precum soda grăsimile rîncede din stațiunile climaterice. Totuși, un păhărel de vodcă poloneză ar fi numai bun ca să termine chiurețarea. O chemăm din nou pe fată, care vine imediat, pe cît de dornică să ne servească, pe atît de neputincioasă să ne satisfacă.

„Îmi pare rău, ne spune ea întorcîndu-se de la bucătărie. Barmanul s-a dus la culcare și a luat cheia cu el.“

Barman, da, a folosit acest cuvînt, își închipuie că responsabilul cu sticlele din hotelul ei prăpădit merită acest nume. Înduioșătoare himeră, mod de a se autoconvinge că, prin magia unui cuvînt american luat din filme, ar putea să se risipească mizeria comunistă.

Noapte cu lună, superbă și înghețată. Nu sîntem nici la jumătatea lui septembrie și termometrul, care ziua a urcat la peste douăzeci și cinci de grade, a scăzut acum la zero. În fața hotelului, staționează un autocar. Vine din Ucraina învecinată. Călătorii, înfășurați în păături, sînt gata să doarmă în vehicul. În alt colț al parării s-au grupat două sau trei mașini particulare. Și ocupanții lor se pregătesc să petreacă noaptea la bord. Plăci de înmatriculare rusești. Ruși și ucrainenii străbat România, vînzînd în piețe mărunțișuri de neimaginat, ace de gămălie, piepteni, pastă de dinți, piese desperecheate de broaște de ușă, bucăți de lacăte, arcuri, cuie, șuruburi, pe care le expun pe capota mașinilor.

În cameră, plapumă la fel de subțire ca salteaua. Utilitatea cuverturii cumpărate la Săpînța: cinci kilograme de lînă bună de oaie, care nu vor fi în plus.

Mînăstirile din Bucovina

După ocupația romană, care a durat mai puțin de două secole, de la cucerirea de către Traian (106) pînă la părăsirea ordonată de Aurelian (275), trecerea la ortodoxia bizantină a fost evenimentul cel mai important în istoria culturală a României. Țara fusese creștinată cu începere din secolul al II-lea. Cam prin secolul al X-lea, ritul grec, importat de către bulgarii slavizați, a luat locul ritului latin, cu consecințe incalculabile. După cum sugerează Louis Réau (*L'Art roumain*, Larousse, 1946), această opțiune în favoarea Bizanțului a rupt România de Occidentul creștin. Locuitorii ei nu au participat nici la mișcarea artei romane și a celei gotice franceze, nici la Renașterea italiană, față de care au rămas chiar mai străini decît rușii înșiși, căci arhitecți din Bologna, Milano și Veneția au venit în secolul al XV-lea să construiască Kremlinul de la Moscova. Fără germani, care au introdus în Transilvania, prin intermediul coloniilor lor săsești, elemente de arhitectură gotice, schisma estetică ar fi fost la fel de totală ca schisma religioasă.

Arta bizantină a pătruns abia tîrziu în România, nu înainte de secolul al XIV-lea; și s-a prelungit aici pînă în secolul al XVII-lea. La Iași, biserica Trei Ierarhi datează din 1639, iar mînăstirea Golia din 1650. Cele mai frumoase

Măturător la mînăstirea Sucevița.

se biserici sînt vechi din secolele al XV-lea și al XVI-lea, și se află grupate în nordul Moldovei, în regiunea numită, după pădurile ei de fagi, Bucovina. Rezultatul influenței bizantine a fost aservirea artei față de Biserică (nici un fel de alte forme, decît cele religioase) și proscrierea sculpturii, ca mijloc de expresie prea profan. În Bucovina se găsesc zeci de mînăstiri și de biserici, de multe ori pictate cu fresce spectaculoase. Iată, pentru a simplifica lucrurile, o listă cronologică a celor mai remarcabile edificii. Din ea reiese întîrzierea artei românești, atît față de arta rusească, care își luase avînt încă din secolul al XI-lea, cît și față de arta occidentală, unde Evul Mediu părăsise scena încă din secolul al XV-lea. Impresia de irealitate pe care o resimte călătorul, pătrunzînd în aceste văi și descoperind aici aceste comori misterioase, se explică în parte prin sentimentul de a fi acolo în afara timpului, într-un colț al Europei uitat de istorie.

Rădăuți, 1430 (domnia lui Alexandru cel Bun).

Putna, către 1480.

Pătrăuți, 1487.

Voroneț, 1488.

Neamț, 1497.

Aceste patru biserici, sub domnia lui Ștefan cel Mare.

Humor, 1530.

Moldovița, 1532.

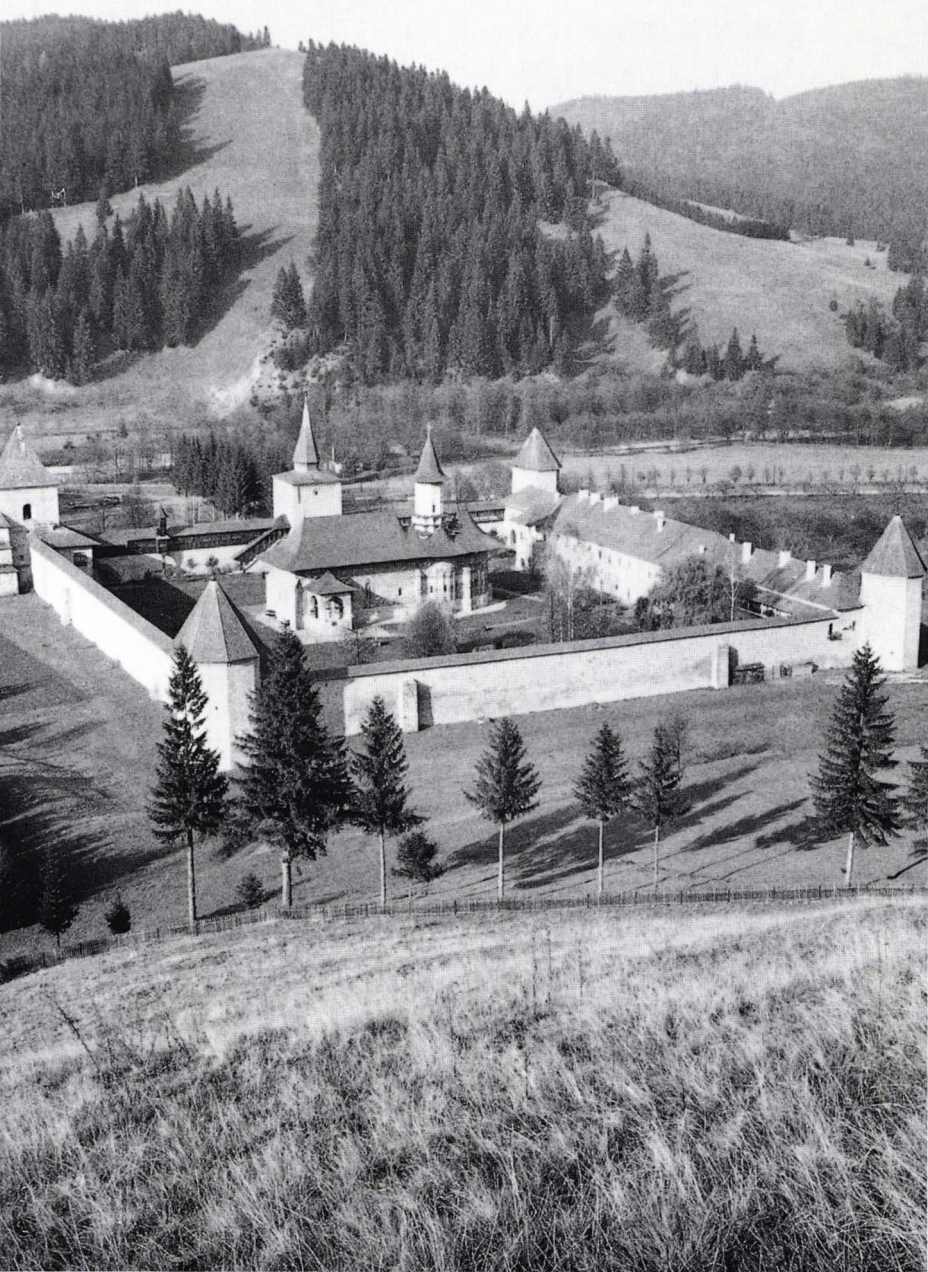
Aceste două biserici, sub domnia lui Petru Rareș.

Sucevița, 1585.

Dragomirna, 1609.

Lucrarea monumentală a lui Paul Henry (*Les églises de la Moldavie du Nord*, două volume, Librairie Ernest Leroux, 1930) rămîne studiul cel mai complet despre acest ansamblu extraordinar de mînăstiri, destul de greu accesibile, de cele mai multe ori izolate în plin cîmp, într-un decor magnific de coline, și protejate de o incintă de ziduri,

Mînăstirea Sucevița.

împotriva turcilor și a mongolilor. Ele serveau totodată de locuri de rugăciune, de locuri de muncă și de lăcașuri sfinte unde erau înmormîntați domnitorii. Mormîntul lui Ștefan cel Mare se poate vedea în mînăstirea Putna, una dintre cele mai vechi, dar care a fost denaturată de restaurări.

Nu departe de incinta fortificată, se află la Putna cea mai veche biserică din Moldova, din secolul al XIV-lea, din lemn, transportată aici pentru a o feri de turci, care nu se aventurau niciodată în păduri. Bîrne asamblate în coadă de rîndunică, sau de pește, fără nici un cui sau piesă de fier. Pe acoperiș, cruce din fier forjat, care are ca soclu o semilună răsturnată. S-au spus multe despre această particularitate, comună întregii regiuni, și care este o caracteristică a multor biserici românești. Simbol al victoriei Crucii asupra Semilunii? Păreră răspîndită, dar de nesusținut, căci turcii, multă vreme suzerani ai țării, nu ar fi tolerat o emblema atît de insultătoare. În realitate, baza crucilor bizantine este întotdeauna înflorată; la Muntele Athos se pot vedea numeroase exemple ale acestei ornamentații; iar semiluna de pe bisericile românești nu este decît o stilizare extremă a acestor ornamente vegetale — poate, totuși, cu o aluzie criptică, sau chiar umoristică, la superioritatea adevăratei credințe.

Biserica de la Pătrăuți a stabilit planul ce va fi copiat peste tot: o navă pătrată, flancată de două abside laterale și prelungită spre est cu o absidă semi-circulară care cuprinde altarul, ferit privirilor de iconostas; deasupra navei, o cupolă cu tambur, pe pandantive; înainte de navă, pe latura dinspre vest, un nartex pătrat. Cupola, mai largă la bază, urcă micșorîndu-se, datorită jocului subtil al unor arcade care se restrîng în partea superioară. Conturul ușilor și al ferestrelor este subliniat printr-un ancadrament de piatră.

La Neamț, zece ani mai tîrziu, o inovație în acest plan: între nartex și navă a fost introdusă încăperea mormintelor. Defuncții pot continua să urmărească sfînta slujbă, dar, moartea fiind considerată murdară, trebuie să rămîină se-

parați de locul sfințit. Zidurile exterioare sînt decorate cu cărămizi smălțuite și cu discuri policrome, obicei răs-pîndit în Moldova înainte de apariția frescelor.

Pictura murală a început la sfîrșitul secolului al XV-lea și s-a dezvoltat în al XVI-lea. Cele mai frumoase biserici, patru la număr, cărora frescele le dau o strălucire fără seamăn, sînt Voroneț, Humor, Moldovița și Sucevița. Fiecare se află în incinta unei mînăstiri, izolată în mijlocul pajiștii, astfel că îi poți da ocol. Dimensiunile construcției fiind mici, zidurile sînt pictate nu doar pe dinăuntru, ci și în afară, astfel încît credincioșii veniți din satele învecinate să participe la cult, și să citească, precum dintr-o carte, scenele Istoriei sfinte. Programul, stabilit de regulile canonice, nu diferă prea mult de la o mînăstire la alta, cu excepția culorilor. Fiecare biserică are tonalitatea ei dominantă. Albastrul de la Voroneț, amestecat cu lapislazuli, produce, pe fundalul întunecat al brazilor, un efect de-a dreptul minunat. Cu excepția fațadei nordice, deseori deteriorată din cauza expunerii ei, decorația aproape intactă a celorlalți pereți a păstrat o prospețime miraculoasă.

Picturile interioare. Cristos Pantocrator în cupolă, figură nobilă și severă. În navă, scene ale Patimilor. Cina cea de taină are aspecte foarte emoționante: Cristos își lasă mîna în cea a lui Ioan, care o ia cu un gest mîngîietor. Loc important acordat lepădării lui Petru, din cauza valorii umane a episodului. Voronețul este mai sobru, mai mistic. Aici îl vedem pe Cristos servindu-se de o scară pentru a urca pe cruce. La Humor și la Moldovița există mai multă mișcare și sentiment. La Moldovița, fresca votivă, care-l înfățișează pe Petru Rareș, cu soția sa Elena și copiii, stă mărturie unei arte deja realiste a portretului. Petru este de tip moldav, Elena de tip slav. Cît despre Fecioară, ea este o țărancă română.

În vreme ce nava este rezervată Bisericii cerești și etalează cu maiestruozitate episoade din viața Domnului, nartexul (precedat uneori de un exonartex) proslăvește Biserica

militantă și oferă spectacolul unei aglomerații terestre de sfinți și martiri, foarte viu și pitoresc. Calendar al sfinților la Voroneț, minologhion complet la Moldovița. Nici o diferențiere individuală a personajelor, care pot fi recunoscute după martiriul lor (decapitare, înec, rug, jar, lapidare, sfîrtecăre, crucificare) sau după costum, după starea socială. Profeții sînt desculți (privilegiu rezervat doar lor) și poartă veșminte lungi. Barbă și mantie împodobită cu un cadrilaj pentru episcopi; sutană lungă albă pentru diaconii imberbi; barbă, etolă și, la fel ca pentru episcopi și diaconi, încălțări pentru eremiți. Asceții sînt goi, cu o barbă imensă. Stîlpnicii, bărboși, cu mantie, dispar pînă la brîu într-o coloană. Încălțăminte și vâl pentru femeile sfinte. Straie scurte, cizme, tichie pentru călăi, dar fără barbă.

Picturile exterioare. Cele mai uimitoare, mai faimoase.

La Voroneț, găsim programul tipic.

Absidele. La locul de onoare, căci e vorba de zidurile altarului, Biserica triumfătoare își etalează gloriile, conform unei ierarhii minuțioase. Sus de tot, se înșiruie o friză cu îngeri, busturi, purtînd fiecare un medalion cu Cristos. Al doilea registru aparține serafimilor. Sub el, profeții înconjoară tronul Maicii Domnului; mai jos, Cristos, sub forma euharistică a Pruncului în Pocal, între doi îngeri și două grupuri de apostoli. Episcopi și eremiți ocupă penultimul registru, ultimul fiind rezervat martirilor, avîndu-l în centru pe Sfîntul Gheorghe, patronul Voronețului. La Moldovița, martirii se află deasupra călugărilor și eremiților, iar Cristos este înfățișat printr-un miel care ține prapurul Învierii. La Moldovița, locul Sfîntului Gheorghe este luat de Pruncul în Pocal, iar la Sucevița, de Sfîntul Ioan Botezătorul. Diferențe de detaliu, ce nu schimbă cu nimic simbolismul general. Aceste șiruri de figuri înconjoară cele trei abside. Paul Henry spune, pe bună dreptate, că clericii, aflați cel mai jos, servesc drept

legătură între pământ și cer. Ei dovedesc prin prezența lor că desăvârșirea în îndeplinirea îndatoririlor religioase este o cale pentru a ajunge în rai.

Ierarhia nu este doar verticală, ci și orizontală. De exemplu, cei mai prețuiți dintre cei cincizeci și patru de profeți sînt cei mai aproape de Maica Domnului, în ordinea importanței: Aaron și pe urmă David, în stînga ei, Melhisedec și pe urmă Moise, în dreapta ei. Melhisedec are înțietate față de Moise; ofranda adusă de el lui Avraam îi conferă această cinste. Dintre cei șaiszeci de apostoli, Petru și apoi Matei stau în stînga lui Cristos, Pavel și apoi Ioan în dreapta lui. După Matei urmează Marcu, Andrei, Iacov, Filip etc., iar după Ioan îi recunoaștem pe Luca, Simon, Vartolomeu, Toma etc. Aceeași ordine riguroasă pentru cei șaiszeci și unu de episcopi și cei șaiszeci și cinci de martiri.

Fațadele. De la o mînaștire la alta, se regăsesc trei teme constante: Arborele lui Iesei, Imnul acatist, Judecata de Apoi. La ele se adaugă, aproape pretutindeni, Viața unui sfînt și, uneori, trei motive secundare, Asediul Constantinopolului, Vămile, Scara duhovnicească.

Arborele lui Iesei. Cel de la Voroneț este cel mai bine conservat. O primă axă verticală simbolizează descendența strămoșilor lui Cristos, rezumată prin figurile lui Iesei, David, Solomon, Roboam, Ozia, Manase, Iehonia și Maica Domnului. Dar această temă, la fel ca în Occidentul medieval, s-a complicat cu alte elemente. De o parte și de alta a trunchiului central, profeții stau pe post de gardă de onoare. Nu mai puțin de o sută treizeci de figuri, aparținînd celor Douăsprezece Triburi, compun această imensă scenă simbolică a unirii celor două Testamente. Toată vechea Lege este convocată pentru a consfinți învățătura lui Isus. Asta nu e tot, căci, particularitate comună tuturor Arborilor lui Iesei din Orient, filozofii păgîni vin să-i sprijine cu mărturia lor pe profeții biblici. Tucidide, Socrate, Platon, Aristotel, Pitagora, Sibila, Homer, fiecare

desemnat prin numele său, colaborează la apoteoza lui Cristos.

Imnul acatist. Pictat în cinstea Maicii Domnului singură. Era numit astfel deoarece credincioșii trebuiau să-l cînte în picioare, fără să se așeze. El ocupă de regulă peretele sudic, cu excepția Voronețului, unde, amplasat pe peretele nordic, a fost grav deteriorat. Acest imn se compune din douăzeci și patru de strofe, primele douăsprezece ilustrînd viața Maicii Domnului, celelalte douăsprezece relatînd episoade simbolice (Maica Domnului protectoare, Maica Domnului uimindu-i prin lumina ei pe credincioși, Maica Domnului într-un cerc de retori etc.). Corolarul Imnului acatist, Rugul aprins simbolizează fecioria Mariei, sub forma unei stînci încununată cu un mare buchet de flori din care ies, în medalion, Maica Domnului și Pruncul. Moise este înfățișat în chip de adorator.

Asediul Constantinopolelui. Este un alt corolar al Imnului acatist; dar nu-l întîlnim decît de două ori, la Humor și la Moldovița. Nu este vorba de asediul din 1453, care s-a încheiat cu victoria turcilor și a slăbit lumea creștină, ci de cel din 626, cînd perșii au fost respinși, datorită intervenției Maicii Domnului. Fresca reprezintă o incintă fortificată, atacată pe mare și pe uscat, și, înlăuntrul zidurilor, o procesiune, care desfășoară un vâl cu chipul lui Cristos. În imaginarul pictorilor cele două asedii se confundă: asediatorii sînt turci, poartă turbane și, anacronism flagrant, folosesc tunuri.

Judecata de Apoi. Ea ocupă peretele vestic, deasupra intrării, pentru a-i edifica pe credincioși asupra sfîrșitului vieții creștinești. La Voroneț, intrarea este spre nord și spre sud, dar Judecata rămîne pictată pe peretele occidental.

Se disting cinci registre, de sus în jos. Sus de tot, Cel vechi de Zile se află în mijlocul Cerului, ale cărui porți sînt larg deschise. Doi îngeri împăturesc o bandă purtînd semnele zodiacului, după un verset din Apocalipsă: „Iar

cerul s-a retras ca un pergament înfășurat“, semn că vremurile au luat sfârșit. În registrul următor, Cristos, cu picioarele așezate pe roți de foc înaripate, se înalță între cei doisprezece Apostoli, care se detașează pe fundalul milițiilor cerești, într-o profuziune de aureole aurii. Registrul al treilea: Tronul gol, care-l așteaptă pe Judecător, între, de o parte, cei Aleși, împărțiți în profeți, episcopi, martiri, eremiți, și, de cealaltă parte, cei care, nevoind să creadă, vor fi alungați în tenebrele exterioare. Pe urmă, asistăm la cântărirea sufletelor, scenă ce prilejuiește înfruntări comice între îngeri și demoni. În fine, o grădină luminoasă înfățișează Paradisul, și, pe partea opusă, Învierea îi arată pe morți ieșind din mormînt și animalele sălbatice (caracatiță, balenă, urs, leu, dragon înaripat, elefant), devenite docile și dornice să participe la evenimentul supranatural, scuipînd pe gură și dînd înapoi resturile umane pe care le înghițiseră. Rîul de foc ce țîșnește din picioarele lui Cristos îi tîrăște pe damnați în Gheena simbolizată printr-o pîlnie.

Ar fi multe detalii savuroase de menționat. Cei aleși se prezintă la Judecată îmbrăcați. Sînt cîntăriți goi, din grijă pentru echitate și anonimat. Își pun din nou hainele ca să intre în Rai. Cei respinși nu ispășesc o încălcare a legii morale, ca în Occident: ei sînt necredincioși, eretici, evrei cu tichie țuguiață, turci cu turban, musulmani, perși, armeni. La Moldovița, călugării catolici fac parte din trupă! În Iad, damnații rămîn goi. Între Rîul de foc și Rai, moartea Celui drept și a Celui păcătos formează un contrapunct plin de grație. Aici, îngerul îl izbește pe muribund cu o lovitură de lance, dincolo, culege sufletelul ce-i iese pe gură, în vreme ce David cîntă la un instrument ce nu e o harfă, ci o cobză moldovenească, un fel de chitară. Constatăm că, deseori, corpul Diavolului a fost distrus sistematic, prin lovituri de ciocan, de călugări sau de țărani

care atribuiam imaginii lui, printr-o magie animistă, o putere malefică. La Moldovița, un drac îl trage de barbă pe primul evreu. La Voroneț, unii diavoli, reprezentați la modul fantastic, au fețe pe genunchi și pe burtă. În partea de jos de tot a frescei, Pămîntul, cu o pălărie ascuțită, ajută cum poate mai bine la Înviere, în timp ce Marea, personificată și ea ca zeiță, dă înapoi o navă pe care o înghițise cîndva.

Scenele complementare. Uneori Geneza este pictată pe un spațiu rămas liber, printr-un episod inspirat dintr-o legendă populară, „contractul lui Adam“. Conform acestei credințe, ilustrată la Voroneț, Humor și Sucevița, Diavolul nu-l lasă pe Adam să-și are ogorul decît dacă acesta îi dă sufletul lui după moarte: asta ar fi originea damnrării.

Cît despre Vămî, sau Etapele cerești, ele redau, la Voroneț, Humor, Sucevița și Moldovița, călătoria sufletului, după ce, eliberat de învelișul lui carnal, se pornește la drum, însoțit de îngerul său păzitor. Numeroase obstacole: la fiecare popas, trebuie să se justifice, în fața demonilor care-l opresc și îi prezintă lista păcatelor lui. Sufletul nu ajunge în Rai decît după ce a trecut de toate vămile.

Temă anexă, pe care nu o întîlnim decît la Sucevița: Scara duhovnicească, un fel de primă Judecată. Morții trebuie să urce treptele, însoțiți de îngeri. Fiecare din cele treizeci de trepte poartă numele unei virtuți sau al unui păcat. Am numărat cincizeci și doi de îngeri și vreo patruzeci de călugări care încercau să urce. Cincisprezece reușesc să urce și să apuce mîna lui Cristos care-i așteaptă în vîrf; nouă ratează o treaptă și alunecă în hău, ceilalți se prăvălesc direct în Iad.

În sfîrșit, mai mulți sfinți sînt slăviți printr-o frescă ce le evocă meritele: Nicolae la Humor și la Voroneț, Ioachim la Moldovița, Pahomie la Sucevița. Tot la Voroneț,

Sucevița: Scara duhovnicească.

Ioan cel Nou, preacinstit negustor din Trapezunt, denunțat exarhului Moldovei de căpitanul corabiei pe care se îmbarcase, un catolic perfid, ca musulman. A fost biciuit și decapitat.

Cele două figuri impunătoare care străjuiesc ușa de intrare de la Voroneț îi prezintă pe mitropolitul Grigore și pe sihastrul Daniil, care l-a sfătuit pe Ștefan cel Mare să întemeieze aici mînăstirea.

Poetică alianță de modele teologice și de superstiții populare, toate aceste fresce vibrează și scînteiază prin culorile lor. Dacă la Voroneț domină albastrul, distinctiv pentru Sucevița e verdele. Aurul nimburilor, albul și verdele straielor de dedesubt, roșul și brunul mantiilor, pata roșie a Rîului de foc, marele dreptunghi alb care îi reunește pe cei Aleși și reprezintă ștergarul moldovenesc, tivit cu albastru, toate aceste nuanțe, de o vioiciune strălucitoare, creează o diversitate infinită și însuflețesc zidurile cu o viață inepuizabilă.

Sucevița. Aceste descrieri vor părea seci. Cum să redai surprinderea, emoția ce te cuprind în fața acestor mărturii ale unei arte care s-a dezvoltat în afara timpului? Fiecare vizită este o aventură. Nici un fel de indicatoare pe drumuri, nici o dotare turistică în jurul mînăstirilor, nici chioșc cu răcoritoare, nici comerț cu suveniruri. Vă puteți imagina Mont-Saint-Michel complet sălbatic? Din cauza lipsei de protecție, unele fresce au dispărut pentru totdeauna. La Arbore, de exemplu, nu a mai rămas aproape nimic. În alte locuri, se fac restaurări.

Sucevița, cea mai impunătoare prin dimensiuni și cea mai recentă (1585) din mînăstirile pictate, va rămîne cea mai dragă inimilor noastre. Am petrecut acolo o noapte, găzduiți de călugărițe. Ceașescu nu a desființat cîtuși de puțin viața monahală. O plăcuță, pusă în nartex, poartă mențiunea, impusă sub dictatură: „Complex de artă medievală românească“. Astăzi, călugărițele au șters aceste cuvinte și le-au înlocuit cu „Mînăstire“. Ne-ar da cu plăcere să

mîncăm de cină, dacă, prea ocupate cu pregătirile, nu ar trebui să primească mîine o „delegație“. Paturile pe care ni le-au pus la dispoziție au fost cu adevărat cele mai bune din cîte am avut în călătoriile noastre în România: înalte, adînci, cu cearceafuri de o finețe princiară și de un alb strălucitor, plăpumi groase și pufoase. Cît despre micul-dejun, nu ni se mai servise niciodată unul de o asemenea calitate. În fața noastră, în trapeză, erau puse: lapte de la vacile lor, ouă de la găinile lor, dulceață de vișine din grădina lor, toate mult mai proaspete, mai apetisante, mai savuroase decît produsele vîndute în magazine. Între timp, ele așezau masa pentru ospăț. Ministrul român al Telecomunicațiilor își anunțase venirea în compania colegului său german. Față de masă albă brodată, decor cu trandafiri, patru pahare în fața fiecărui comesean. La prînz, aveam să vedem sosind cortegiul, întîmpinat de patru femei din sat în costum popular (lizieră de blană la mînci, veșminte brodate), care le-au prezentat vizitatorilor, în fața portalului de acces în incintă, tripla ofrandă rituală de vin, de pîine și de sare. Omagiul tradiției către modernitate, al pămîntului arhaic către tehnicile de transmisie fără fir, tot atît de miraculoase și tulburătoare pentru aceste suflete crescute departe de lume ca și peregrinarea defuncțiilor prin aer.

Mînăștirea are o istorie nefericită, pe care nu ai bănuî-o după singurătatea ce o înconjoară, calmul rustic al văii în care este ascunsă, la picioarele unei coline cu o pădurice plăcută. Ctitorii au murit în exil sau otrăviți. Elisabeta, soția domnitorului Simion Movilă, unul dintre întemeietori, asasinat, a fost luată în captivitate de turci, în 1616. Disperată, și-a tăiat cele două coșite brune pe care a reușit să le facă să ajungă la mînăștire într-o casetă de argint, ce poate fi văzută și azi, suspendată de candelabrul cel mare din biserică, între ouăle de struț. Aceste vicisitudini explică faptul că pictorii au suprimat din program Asediul Constantinoplei: de data asta, Maica Domnului nu ști-

use să o apere de turci pe nenorocita domniță. Din același motiv, fără-ndoială, conca-altarului, rezervată de obicei unei imagini a Maicii Domnului, este ocupată de Înălțare.

Frescele interioare se disting printr-un nou simț al peisajului și al povestirii. Stîncile, arborii și oile din Rugul aprins se conturează cu precizie. Orașele își înalță turnurile semețe și acoperișurile piramidale. O Viață a lui Moise în patruzeci de scene umple camera mormintelor; altarul profetului seamănă cu o biserică moldovenească. În nartex, minolonghion complet, o adevărată harababură, care cuprinde cele Șapte Concilii, Viața Sfîntului Gheorghe și Viața Sfîntului Nicolae. Și acolo, o multitudine de detalii pitorești atestă „progresul” artiștilor. Doi catîri îndărătnici, pe care o călăuză îi mîna cu lovituri de bici, aduc moaștele Sfîntului Ștefan; un alt catîr, lovit în cap, se înțepenește pe picioarele dindărăt, hotărît să nu mai facă nici un pas sub ordinele acestei brute. Caravelei care transportă rămășițele lui Ioan Gură de Aur și se pregătește să acosteze la mal, unde e așteptată de o procesiune, nu îi lipsesc nici hobanele, nici gabiile, nici diverșii mateloți care execută manevra.

O altă inovație, un soi de brîu, sau tor, întrerupt ici-colo de o torsiune, delimitează compartimentele. Ornament necunoscut în restul Bucovinei și care pare să provină, în opinia lui Paul Henry, dintr-un model valah.

Exonartexul este și el acoperit cu fresce, cu o gigantică Judecată de Apoi, și diferite scene simbolice — Înțelepciunea lui Solomon, Visul lui Nabucodonosor, Lîna lui Ghedeon — sau istorice — Viața Sfîntului Ioan Botezătorul, a lui Avraam, a Sfîntului Ioan cel Nou.

Frescele exterioare prezintă teme obișnuite, dar cu o amploare ieșită din comun. Șapte registre de figuri acoperă absidele. Subtile desene geometrice pun în valoare robele episcopilor. Sfîntul Ioan Botezătorul, înzestrat cu

o pereche de aripi și îmbrăcat cu o tunică din blană de cămilă, se află în registrul inferior, ținându-și pe brațe capul tăiat, între eremiți goi ale căror bărbi coboară pînă la pămînt.

Arborele lui Iesei este mai dezvoltat decît în alte locuri. Dar pictorii par a fi uitat sensul a ceea ce pictau. Filozofii greci, în loc să încadreze arborele central, sînt înșiruiți dedesubt. Unii poartă nume de neînțeles: Goliud, Umid, Vason, Selim (Solon?), Astakoe, produse pure ale fan-teziei sau alterări ale unor nume greșit recopiate.

În locul Asediului Constantinopolului, scenele complementare ale Imnului acatist oferă variante importante. Încoronarea Fecioarei e o temă importată din Occident: influență tardivă a artei italiene, recognoscibilă de asemenea, în a douăzeci și patra strofă a Imnului acatist, în ampla mantie a Fecioarei, ale cărei falduri îi adăpostesc pe credincioși ca sub un cort. Cît despre tabloul Pocrovățului, sau Sărbătoarea vălului, este un motiv specific rusesc. Catedrala ce servește de fundal scenei arborează cele cinci cupole cu bulb aurit din arhitectura moscovită.

Dacă, la acest sfîrșit de secol al XVI-lea, pictura românească pare să se deschidă influențelor străine, la Sucevița se observă și recrudescența unor legende locale. Frămîntările lui Adam sînt povestite pe larg în Facerea, cu faimosul Pact. Adam, în robă lungă roșie, desfășoară un pergament în fața Diavolului, care e galben și în pielea goală, dar lipsit de sex. Mîndria Suceviței rămîne Scara duhovnicească, care ocupă toată înălțimea peretelui nordic. Scara împarte scena în diagonală: sus, în dreapta, îngerii și cei aleși; jos, în stînga, damnații. Ei se prăbușesc de pe trepte, cu spatele în jos, chinuiți de diavoli cenușii cu aripi de lilieci, cu o bucată de pînză în jurul șoldurilor, înarmați cu dinți ascuțiți, rînjitori, cu bărbi pînă la brîu. Un dublu monstru cu trei capete enorme verzi reprezintă gurile Iadului. Luptă între bine și rău, fără răgaz

și fără cruțare, așa era văzută viața în aceste locuri, surîzătoare vara, dar foarte aspre în iernile lungi.

Cinasem într-un han prost, la trei sau patru kilometri, unde am mâncat un cotlet gras de porc, hrană cu mult inferioară sarmalelor, acele foi de varză în care e înfășurat orez cu carne tocată, ce aveau să le fie servite a doua zi miniștrilor. Când ne-am întors pe jos la mînăstire, în acea noapte de 14 spre 15 septembrie, luna plină lucea pe cerul curat. Paznicul, care ne așteptase, a închis porțile în urma noastră. Biserica ne-a apărut deodată, luminată de raze, scînteind cu mii de paiete. Albul aureolelor, albul etolelor, fundalul alb al mantiilor cu desene geometrice, fundalul alb al scenelor dedicate lui Adam, simbol al luminii lui Dumnezeu, toate aceste părți deschise la culoare ieșeau în evidență cu o forță și o strălucire excepționale. Personajele, obligate la o oarecare discreție în timpul zilei, profitau de întuneric și de liniște pentru a scăpăra și a-și răspîndi asupra noastră splendoarea.

A doua zi dimineață, am fost treziți de ciripitul păsărilor în copaci. Speram să auzim clopotele. Dar a fost mult mai frumos. În România, clopotele nu sună decît rareori. Clopotnița e ridicată, cel mai des, deoparte de biserică. Altădată, nu se intra aici decît pentru a da alarma, la apropierea unui invadator. În zilele noastre, clopotele se trag doar la mari sărbători. Am văzut ieșind din mînăstire o călugăriță. Purta pe umărul stîng o scîndură lungă și îngustă, *toaca*, și avea în mîna dreaptă un ciocănel de lemn. Ca să cheme la slujbă, a făcut înconjurul bisericii, lovind cu ciocănelul în scîndură, cînd în centru, cînd spre extremități, pentru a produce note mai joase sau mai înalte, modulînd un adevărat cînt. În fața imaginii Sfîntului Ioan Botezătorul, pictată pe absida din mijloc, pe fața exterioară a altarului, s-a plecat și și-a făcut cruce de trei ori, sub privirea eremiților a căror goliciune este ascunsă numai de barbă.

Ne aștepta o ultimă surpriză. În fața portalului mînăstirii, un băiețandru de vreo cincisprezece ani, echipat cu un măturoi rudimentar, dădea la o parte primele frunze moarte. Îmbrăcat cu un pulover pe gît, peste care avea o haină largă de postav, acoperit pînă la sprîncene de o căciulă înaltă de astrahan, încerca oare să-și ascundă, sub această abundență de veșminte, frumusețea extraordinară? Sau, dimpotrivă, disimularea făcea parte dintr-o strategie de seducție? Un fel de Greta Garbo masculină — însă androginul prevala asupra masculului —, combinație de delicatețe latină și de mister slav, a înclinat puțin capul ca să ne zîmbească ușor și să ne fixeze cu ochi mari, seducători.

După ce s-a lăsat fotografiat o dată, de două ori, s-a îndepărtat brusc, a dispărut — fie că s-a temut, ca țărani români, că imaginea îi va fura o parte din ființă, fie că i-a fost deodată rușine de a fi fost surprins la o îndeletnicire atît de banală ca cea de curățenie.

Poate că era un înger din absidă, coborît din al doilea registru, ori un serafim din friza superioară, ascunzîndu-și sub îmbrăcămintea rustică de lucrător aripile roșii tivite cu alb. La Sucevița, ca de altfel pe nici unul din zidurile bisericilor din Bucovina, nu este reprezentat Purgatoriul. Nu există cale de mijloc: trebuie să aparții fie Raiului, fie Iadului.

Ultima construită dintre marile mînăstiri, Dragomirna, nu a fost pictată la exterior. Nava, de o înălțime neobișnuită, disproporționează edificiul, care păstrează totuși o ținută semeață în centrul incintei fortificate. De la nartex la navă, urci șapte trepte, care reprezintă cele șapte zile ale facerii. Coloanele sînt împărțite în trei bandouri, care se întrepătrund printr-un motiv geometric: dublu simbol, atît al Sfintei Treimi, cît și al unirii celor trei principate, Moldova, Muntenia și Transilvania, în 1601, sub conducerea lui Mihai Viteazul, cu șapte ani înainte de construirea mînăstirii. La exterior, torul ce încinge mînăstirea

la orizontală la jumătatea înălțimii, ornament împrumutat de la bisericile valahe, este alcătuit din trei brîuri împletite.

Ajunși la apusul zilei, am ascultat, lîngă popa cu patrafir aurit, trei măicuțe, în fața unei strane pivotante, alternînd psalmi și litanii. Biserica, pustie, se cufunda în noapte. Niciînd glasuri mai limpezi nu au luminat tenebrele.

Sucevița: David și Desprinderea sufletului.

Oedip

După mînăstiri, mergem spre extremul nord al Bucovinei, aproape pînă la frontiera ucraineană, în căutarea casei natale a lui George Enescu. Satului Liveni i s-a dat numele lui: abia dacă e un sat, cîteva case risipite într-o vîlcea. Părinții compozitorului locuiau într-o izbă complet albă, relativ spațioasă, avînd pe latura din față un cerdac acoperit de o streășină sprijinită pe stîlpi. Un orizont imens către o cîmpie pustie. Pînă și oile sînt negre și accentuează tristețea peisajului. Încă din septembrie, țărării își îndeasă pe cap cușma de astrahan. Această parte a Moldovei justifică pesimismul lui Mircea Eliade, care atribuie ascendențelor lui moldovenesti puternica-i înclinație spre melancolie și deprimare, de care nu l-a salvat, pretinde el, decît aspra vitalitate a strămoșilor lui, crescători de cai în lunca Dunării. Dar Enescu, de unde și-a tras caracterul, energia, puterea de muncă? Din contactul cu țigani, care se pare că au fost inițiatorii lui și primii lui maestri?

O astfel de ipoteză îi revoltă pe români. Într-o culegere de eseuri publicată în 1985, un anume Mircea Voicana se ridică cu indignare împotriva ideii că violoniștii ambulanți ar fi putut trezi gustul pentru muzică al copilului din izba moldovenească. Calomnie! se indignează istoricul. „Primele impresii ale lui Enescu se leagă de folclorul țără-

București: Palatul Cantacuzino, astăzi Muzeul Enescu.

nesc (subliniază el) și nu de cel al lăutarilor. Așadar, dacă ținem cu tot dinadinsul să știm cine a fost, în afară de tatăl său și chiar fără voie, primul « profesor » în materie de muzică al marelui Enescu, iată-l: țăranul român, sătenii din modestul Liveni. “ Se poate recunoaște în acest text doctrina oficială comunistă, acel naționalism estetic ce interzice să i se atribuie unui mare om influențe străine, dar și o animozitate viscerală, un rasism cultivat de către comuniști dar anterior regimului lor, voința de a nega, oricât de neverosimil ar fi, rolul muzicanților ambulanți în formarea celui mai faimos compozitor român.

Dovada că a simțit farmecul țiganilor, în sensul puternic, în sensul magic, eu o văd în eforturile pe care și le-a impus pentru a-l combate. Când a vrut să dea țării lui o operă națională, nu a scris oare *Oedip* după un libret francez? Ca și când, pentru a se apăra de influența unei etnii ce-și afișează cu fală rădăcinile non-europene, s-ar fi simțit obligat să ceară la Paris un antidot literar.

Magnifică și unică operă a lui Enescu, în care se reflectă toate elanurile, toate contradicțiile, toată bogăția culturii române, această capodoperă nu a fost orchestrată complet decât în 1931, și creată în 1936, la Paris, după un sfert de secol de gestație. Enescu alesese subiectul încă din 1909, după o reprezentare cu *Oedip rege* la Comedia-franceză. Piesa lui Sofocle, jucată de Mounet-Sully, îl tulburase. Oedip, mit în care se conjugă Grecia arhaică a instinctului elementar și Grecia clasică a măiestriei intelectuale. Tragedie a luptei inegale între un curaj disperat și o fatalitate inexorabilă. Un tânăr român nici c-ar fi putut găsi o ocazie mai bună de a pune în scenă, prin intermediul destinului aparte al unui om, drama colectivă a patriei lui.

La douăzeci și opt de ani, avea deja o bogată experiență muzicală. La patru ani, în 1885, prima vioară, fabricată de tatăl său; la cinci ani, primele lecții de teorie, cu un profesor din Iași. De la șapte la treisprezece ani, studii la Viena

și inițiere, în anturajul lui Brahms în persoană, în clasicismul german. De la paisprezece la optsprezece ani, lecții de compoziție la Paris, sub îndrumarea autoritară a lui Massenet, apoi a lui Fauré, codiscipoli fiindu-i Maurice Ravel și Florent Schmitt. La douăzeci de ani, era deja autorul unei creații bogate, *Suitele române*, *Poema română*, *Rapsodiile române*, dar și, fără nici o legătură cu folclorul, primele două sonate pentru vioară și pian, prima sonată pentru violoncel și pian, primul cvintet pentru pian și coarde, octuorul. Ni-l putem imagina destul de bine, din această scurtă înșiruire, oscilînd între moștenirea pămîntului natal și nevoia de a deschide tradiția locală influențelor „europene”. Fastuoasa carieră internațională pe care a avut-o după aceea nu l-a împiedicat să revină cu regularitate în țara lui, la București și chiar la Iași, capitala Moldovei, să cînte la vioară sau la pian, să dirijeze și chiar să dea lecții — doi din cei mai mari artiști ai secolului nostru, Yehudi Menuhin și Dinu Lipatti, i-au fost elevi, la Paris și în România. Perioada războiului a petrecut-o în România, de unde a plecat definitiv în 1946, întîi la New York și apoi la Paris, unde a murit în 1955.

Edmond Fleg, care a scris pentru Enescu, la cererea acestuia, libretul lui *Oedip*, era cunoscut ca poet și ca unul dintre reprezentanții de frunte ai culturii israelite în limba franceză. Un evreu deci, care avea să-i aducă muzicianului un ecou al vieții rătăcitoare a proscrisilor, așa cum acesta o cunoscuse probabil la țișanii din copilăria lui — dar un poet francez totodată, un emisar al expresiei occidentale. Și ce este *Oedip*, dacă nu o lungă și patetică relatare a conflictului dintre un blestem implacabil și efortul unui om de a-l zădărnici? Fleg și Enescu și-au conceput personajul ca pe un model de voință, de luciditate, de energie, contra căruia se înverșunează un destin potrivnic. Ce concluzii a tras Freud din legendă, nu-i interesează: eroul lor nu are nici o tulburare incestuoasă, nici un „complex”.

Opera lor rămîne la altitudinea marilor tragici greci, ei refuză să se angajeze în meandrele inconștientului, să sondeze misterele fenomenelor psihice subterane.

Tema destinului răsună încă din uvertură, prin flautul care cîntă în solo o doină, formă muzicală luată din folclorul român, un fel de psalmodie liturgică, monotonă și resemnată, dar ornată cu vocalize și tremolouri. Această doină revine la începutul actului al II-lea, modulată pe fluierul cîmpenesc de către Cioban. Înconjurat de caprele lui, șezînd pe o piatră la răscrucea a trei drumuri, personaj secundar dacă ținem seama doar de numărul foarte redus de măsuri pe care le cîntă, Ciobanul capătă totuși o importanță simbolică esențială*.

În momentul cînd își încheie tînguirea printr-un oftat disperat, Oedip sosește pe unul dintre drumuri, apoi Laios pe altul. Fiul își ucide tatăl sub ochii Ciobanului, care devine astfel martorul și memoria crimei. Trebuie să fi străbătut plaiurile românești și să fi văzut înălțîndu-se ici-colo, pe întinderea cîmpurilor, în mijlocul turmei sale, un păstor solitar înfășurat în blana lui de oaie, ca să înțelegi în ce măsură Ciobanul lui Enescu, figură emblematică națională, depășește convenția pastorală a mitului grecesc. Cu fluierul și cu doina lui, ce n-ar putea fi de nicăieri altundeva, el rezumă condiția nomadă și precară a unui popor cu granițe nesigure și cu o istorie plină de nenorociri.

Cu toate acestea, nimic n-ar fi mai fals decît să considerăm această operă o elegie despre nefericirea românilor. Oedip al lui Fleg și Enescu e un luptător înăscut; refuză să se supună ursitei; luptă din răspuțeri pentru a o înfrînge.

* În excelenta înregistrare EMI din 1989, acest rol i-a fost încredințat marelui Nicolai Gedda. José Van Dam interpretează rolul titular, cu o autoritate magnifică, în centrul unei distribuții exemplare.

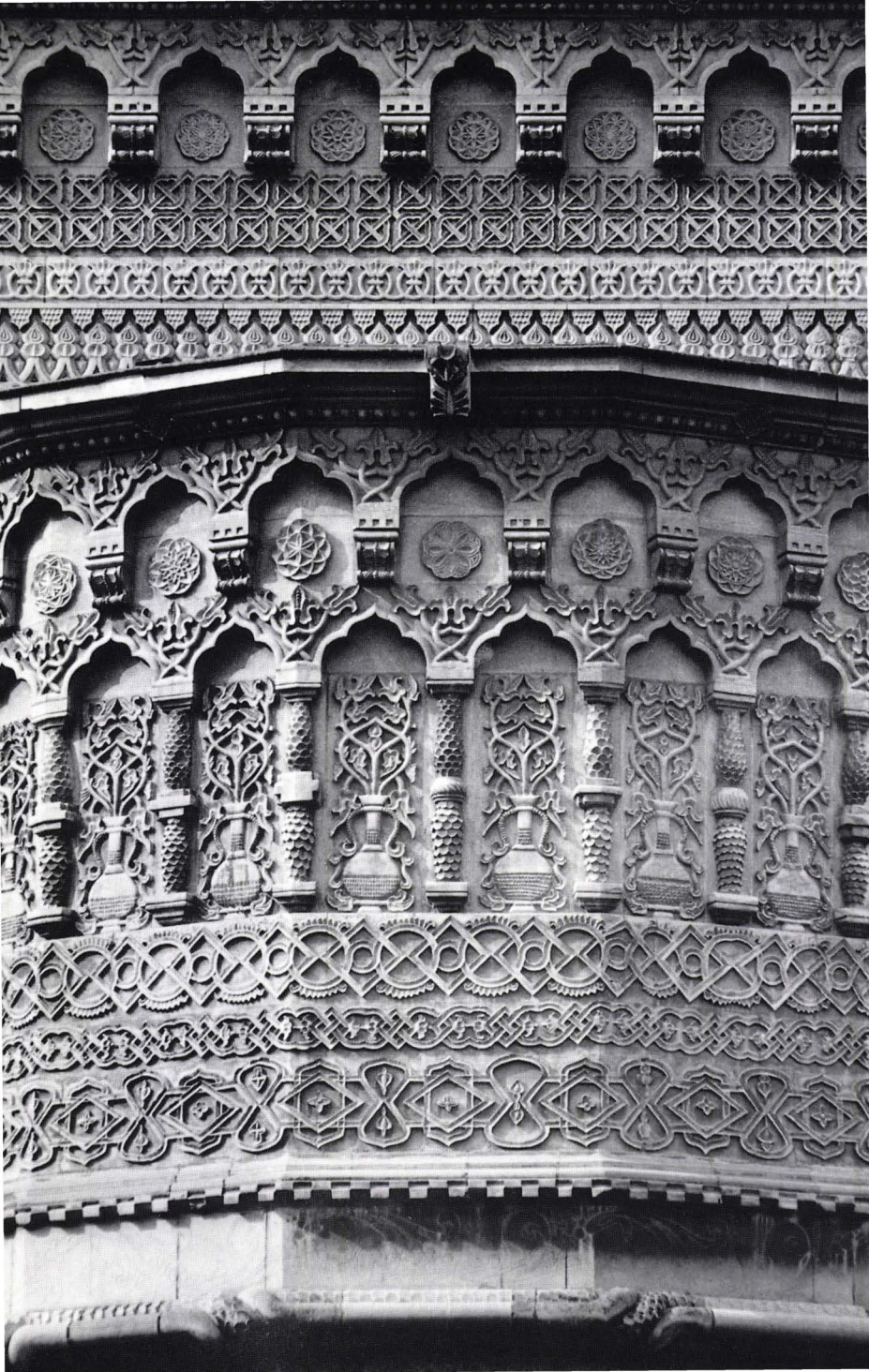
Sfinxului care-i spune, amenințător, convins deja că are o nouă pradă : „Numește pe cineva sau numește ceva care să fie mai mare decît Destinul!“, el îi răspunde: „Omul! Omul! Omul e mai puternic decît destinul!“, cu o atare convingere că Sfinxul, zăpăcit, intră de-ndată în convulsiile agoniei.

Acest manifest umanist nu are nimic vag sau retoric: putem crede că Enescu și-a oglindit în el propria aventură. El, fiu de țărani moldoveni, smuls printr-un miracol unei sorti obscure și ajuns la o celebritate internațională, nu era el dovada vie că încrederea în „om“, în resursele lui creatoare, în capacitățile lui vitale, este capabilă să mute munții din loc? Cu condiția să se sustragă fascinației și vrăjilor Orientului, cu condiția să opună fluierului asiatic Cuvîntul occidental. Alegerea unui libret francez s-a înscris în această strategie de luptă, de rezistență. Franța, patria (presupusă) a Rațiunii, îi oferea lui Enescu un antidot pentru „farmecele“ dunărene, Logosul articulat în limba lui Descartes și a lui Voltaire o contraotrăvă pentru fluierul magic al Ciobanului. Pe cît exaltă doina puterea forțelor opuse omului și melancolia supunerii față de destin, pe atît poezia lui Edmond Fleg (folosind un stil mult mai datat decît cel al muzicii) preamărește în alexandrini viguroși convingerea că prin rațiune, caracter, curaj pot fi învinse Eriniile ostile.

Cine triumfă în *Oedip*? Între destin și voința umană, cui îi atribuie Enescu victoria? În actul al II-lea, după înfrîngerea Sfinxului, destinul aparent învins își face din nou simțită prezența. Oedip este primit în palatul reginei, aclamat de tebanii pe care i-a scăpat de monstru. Deodată, iată-l față în față cu Iocasta: tocmai în acest moment, doina Ciobanului își face auzită cantilena tînguitoare. Semn că învingătorul nu este decît un învingător provizoriu, și că destinul își va lua revanșa, împingîndu-l pe trufaș în patul propriei lui mame. Totuși, în actul al IV-lea și ultimul, Eumenidele binevoitoare îl primesc pe pămîntul atenian

pe erou, care-și găsește oarecum pacea alături de ele. „Fost-a o singură clipă, în viața-mi de victimă, în care să nu mă fi luptat cu zeii ce m-au mînat?“ protestează el, înainte de a conchide: „Eu, eu sînt nevinovat, nevinovat, nevinovat! Voința-mi nici o clipă nu fu cu-a mele crime! Învinsu-am destinul! Învinsu-am destinul!“

Acesta ar fi așadar „mesajul“ operei: un act reînnoit de credință în energia și tenacitatea umană. Dar ceea ce rămîne întipărit în memoria ascultătorului, ceea ce l-a vrăjit și continuă să-și exercite magia în amintirea lui, nu este acest crez voluntarist, ci melancolia fluierului Cio-banului. Rezolvare muzicală *versus* rezolvare a Rațiunii: textul lui Edmond Fleg ar înclina să păstreze încrederea în forțele voinței, dar muzica lui George Enescu, rațiune supremă a operei, inflexiunile modale desprinse din liturghia bizantină, parfumurile orientale cu care este impregnată fiecare măsură, în fine revenirea obsedantă la doină sugerează înfrîngerea Logosului occidental, a cărui emfază e neputincioasă să înăbușe cîntul duios și jeluitor al pribegiei.

Moldova

Iașiul nu este doar capitala Moldovei: am simțit bătînd aici inima României. Nu fiindcă orașul ar fi frumos. Ca toate celelalte, a fost desfigurat. De unde i se trage farmecul? De la poziția lui periferică, aproape de frontiera cu fosta URSS? Răspîntie a Europei și a Orientului, pepinieră de mari scriitori și de spirite originale, încă bogat în monumente și amintiri, deși oarecum în ruină, Iașiul concentrează tot ceea ce iubesc în România. Întemeierea lui este atribuită unui boar pe nume Iașu. Negoțul cu vite a dus, începînd din secolul al XV-lea, la prosperitatea orașului. În 1565, el a devenit reședința domnitorilor Moldovei, și a păstrat acest rol preponderent pînă în 1862, anul cînd, după unirea Moldovei cu Muntenia, capitala comună a fost stabilită la București.

Cu ocazia primei noastre călătorii, am fost primiți de profesorul Adrian K., fizician. Are la el acasă o frumoasă colecție din clasicii francezi, în fotocopii, din lipsa posibilității de a-și procura cărțile. Această dăinuire a culturii franceze, în pofida depărtării geografice și a vicisitudinilor politice, este unul dintre simptomele uimitoarei vitalități intelectuale a Iașiului.

A doua oară, Georges D., fondator și de cinci ani director al Centrului cultural francez, ne-a primit în instituția

Iași: biserica Trei Ierarhi, brîul.

sa, un fermecător pălăţel gen baroc, peste drum de Universitate, complet restaurat, zugrăvit în alb, plin de cărţi, de casete, de discuri, de videocasete, mobilat şi dotat în stil modern şi vesel. Cinci sute de elevi, activităţi de tot soiul, o reuşită exemplară, ce justifică pe deplin crearea acestui avanpost, dincolo de Carpaţi. Trebuie spus că Georges D. este un director ieşit din comun. Pasiunea lui pentru Moldova îl împinge să exploreze toate căile din regiune. Drumurile asfaltate nu reprezintă decît 40% din reţea, ne-a spus el. Aşa că el străbate Moldova călare sau cu un 4 x 4. La cină, se oferă să ne arate cîteva din găselniţele lui. Este atît de ambalat, că ne schimbăm planurile şi ne hotărîm să trecem din nou prin Iaşi, la întoarcere de la Chişinău, din Moldova fostă sovietică.

Masa moldovenească tipică: o porţie copioasă de mămăligă, cu un ou ochi deasupra şi garnisită cu bucăţi de carne şi de cîrnăciori, totul stropit cu o vinegretă în care e pisată o cantitate mare de usturoi. Este *tochitura*. „Excelent“, îi spun eu lui Georges. „Da, dar dacă aţi fi condamnaţi să mîncăţi asta în fiecare zi...“ Destin ce nu-i slăbeşte cîtuşi de puţin înflăcărarea şi prospeţimea entuziasmului. Rar am întîlnit un reprezentant oficial al Franţei care să fie atît de interesat de ţara unde trăieşte, atît de fericit să exploreze această *terra incognita* a unei provincii îndepărtate unde viaţa cotidiană nu e lipsită de neplăceri.

Chiar în Iaşi, există cel puţin trei biserici care merită vizitate. Toate trei din secolul al XVII-lea. Istoricii le clasează printre mărturiile „decadenţei“ stilului moldovenească din epoca de glorie. Ele reprezintă, după opinia lor, rezultatul evoluţiei formelor arhitecturale pe care le-am studiat în Bucovina şi, în acelaşi timp, o încercare de reînnoire.

Biserica Trei Ierarhi, cea mai veche (1639), se înfăţişează ca un bloc compact dominat de două clopotniţe cu acoperiş ascuţit. Înălţimea exagerată a zidurilor, masa prea

greoaie a celor două socluri pătrate ce susțin clopotnițele ar fi semnele acelei „decadențe”. La capitolul inovații trebuie pusă decorația cu fine basoreliefuri abstracte ce acoperă totalitatea zidurilor exterioare, împletituri siriene, motive persane, o lucrătură extraordinară de arabescuri și de dantelă. Indiscutabilă influență a Orientului musulman.

De remarcat de asemenea brîul, apărut pentru prima dată în 1609, la Dragomirna, și care va fi de acum încolo, după Paul Henry, un însemn al artei moldovenești târzii. Această centură în relief, la două-treimi din înălțimea zidurilor exterioare, este un import din Muntenia. Exemplul cel mai celebru: brîul care încinge biserica episcopală de la Curtea de Argeș, la nord-vest de București. Brîu și la Dragomirna, răsucit într-un singur sens, ca în Muntenia. La Trei Ierarhi, ca și în restul Moldovei, cordonul este răsucit alternativ de la dreapta la stînga și de la stînga la dreapta. Nu se știe de ce moldovenii au ales această dublă torsiune alternativă. La urma urmelor, poate că nu e alt motiv decît acela de a se deosebi de munteni, de la care împrumutaseră centura în relief. Dar de ce acest împrumut? Din sentimentul că trebuia făcut ceva nou, pentru un stil ce începea să fie perimat? Sau dintr-un gest fetișist? Din convingerea, de tip magic, că brîul ar putea contribui la a menține în picioare, la a împiedica să se prăbușească o arhitectură considerată deja periclitantă?

Franța, din păcate, nu a fost întotdeauna bine inspirată în alegerea misionarilor săi. În anii 1880, arhitectul Leconte de Nouÿ, elev al lui Violet-le-Duc, a făcut o restaurare la Trei Ierarhi, al cărei bilanț este dezastruos: distrugerea turnului clopotniței, care marca intrarea în mînăstire, refacerea într-un stil de un lux excesiv a picturilor interioare, abundență de aurării, dezmăț de sclipici... Nu au mai rămas decît ouăle de struț, încastrate în marele candelabru, care să ne amintească, prin acest simbol al legă-

turii între pământ și cer, că ne aflăm într-un sanctuar, nu într-un cazinou.

Pe o colină, la ieșirea din oraș, mînăstirea Cetățuia, rămasă intactă, își păstrează zidul de incintă, turnul clopotniței, clădirile monahale, vechile băi turcești și chiar cîțiva călugări. Biserica cu două cupole. Brîu, reproduc în interior pe stîlpi. Ansamblu foarte sugestiv, cu o priveliște splendidă de sus de pe zid. Poți îmbrățișa cu privirea unduirea cîmpiei și clopotnițele din oraș.

În fine, în centrul Iașului, mînăstirea Golia își mai păstrează și ea incinta fortificată, cu un turn de intrare masiv și un pridvor cu boltă în ogive. Multitudinea tamburelor, a cupolelor și a frontoanelor exterioare și, în interior, sistemul de mici arce lipsite de sprijin care susțin cupolele indică o influență rusească.

Ceea ce nu menționează nici un ghid al României este că, în secolul al XIX-lea, unul din popii de la Golia n-a fost altul decît genialul Ion Creangă, autor de povești populare, personaj foarte pitoresc, vînjos și gras, prieten al marelui poet Mihai Eminescu, pe care l-a adăpostit în „bojdeuca” lui, cum numea el casa parohială, atunci cînd cel care a devenit purtătorul de cuvînt al națiunii române se afla în mizerie.

Creangă se născuse în 1837, într-un sat din Carpații Orientali. Toți elevii români i-au citit *Amintirile din copilărie*, traduse în franceză (Editura „Le Livre”, București, 1955) împreună cu o selecție de povești. *Povestea unui om leneș* nu figurează în această antologie, și nu degeaba. În ea s-ar putea citi că un țăran, cu totul recalcitrant la muncă, este condamnat la moarte de colegii lui harnici. O femeie milostivă încearcă să-l salveze, făcînd pentru el, gratis, posmagi. „Muietî-s posmagii?” replică el, scîrbit. Preferă să fie spînzurat decît să-și dea osteneala să-i mestece. Într-adevăr, este spînzurat, spre marea satisfacție a satului.

Citesc acest rezumat în prefața nesemnată (veți înțelege de ce) la o altă poveste tradusă în franceză și publicată, în 1986, de „Presses de la confrérie des Scopetsi“, denumire glumeață (scopiți: românizare de la skopiti, castrații din secta rusească) care anunță un text ieșit din comun. Aflu, tot din această prefață, că Creangă era cunoscut de ieșeni pentru că trăgea cu pușca în ciorile cocoțate în copacii din grădina unde-și exercita funcția ecleziastică.

Am remarcat de multe ori libertatea unei slujbe ortodoxe, atmosfera cîtuși de puțin cucernică, în pofida gravității cînturilor și a maiestății liturghiei; dar de aici pînă la a-ți închipui că un popă a putut fi autorul *Poveștii poveștilor* (*Poveștea pulei*)... Iată un lucru ce va da o altă imagine despre această Biserică celor care o credeau încremenită într-o credință convențională.

Acesta este titlul poveștii în cauză. Un țăran se duce la cîmp să semene porumb, această hrană de bază a românului. „Da' ce semeni acolo, om bun?“ îl întreabă Cristos, care trecea pe acolo însoțit de Sfîntul Petru. „Ia, niște pule samăn.“ „Pule ai zis că sameni“, repetă Isus, spre mirarea Sfîntului Petru, speriat, „pule să dea Dumnezeu să se facă!“

La vremea culesului, ce s-a întîmplat pe cîmp? „În loc de păpușoi, pe fiecare strujan erau cîte trei-patru drăgălețe de pule, care-de-care mai îmbojorete, mai dîrze și mai răsbelite!...“ La început, țăranul e consternat: toată munca lui, de pomană... Dar o babă, cu ochii ieșiți din cap în fața apariției acestor membre mîndre, îl învață să se ducă să le vîndă la tîrg. Femeile vor suspina la vederea lor, și nu vor avea decît „să șuere“, așa cum fac ciobanii cu oile la strungă. Pulele se vor așeza singure la locul lor, și va fi de-ajuns, cînd măsura va fi plină, să li se zică: „Ho! ho! haram nesățios“, ele se vor dezumfla, vor cădea, sfrijite și moi. Țăranul îi urmează sfatul. Ocărît la început pentru că îndrăznește să ofere o astfel de marfă, nu trece mult

și înregistrează un prim succes. O clientă, ca să încerce, șueră obiectul, „și atunci cinstita pulă face zbîc! în pizda cucoanei... Și dă-i, și dă-i, de-i mergea colbul.“

Aceeași femeie, într-o zi, rămîne să doarmă într-un sat vecin, pentru un botez. Murind de dorul pulei ei, pe care o lăsase acasă, într-o cutie de argint poleită cu aur, învelită în bumbac stropit cu arome, îl trimite pe popă să-i aducă cutia, sub pretext că are în ea „chițibușuri femeiești“. Popa, lăsîndu-se pradă curiozității, deschide cutia, desfașă bijuteria și, de mirare, scoate un șuielat. La acest semnal, „pula face zmîc! în curul popei!...“ Și sărmanul om (nu chiar atît de sărman) răcnește și se zbate-n van. Puțin lipsește ca, de rușine (sau de plăcere?), să-și dea duhul...

Simplă poveste deocheată? Debordare a unei fantezii lipsite de jenă? Sau fabulă etnologică? Variantă bufonă a foarte serioaselor studii ale lui Mircea Eliade despre religia falică a țăranilor moldoveni? Elogiu al falusului artificial, ecologic? Manifest pansexualist al unui preot căruia permisiunea de a se căsători îi deschide o visare mai vastă și ambiții mai îndrăznețe? Omagiu al religiei adus bogăției de modalități a naturii? Există ceva din toate în povestea asta, amestec de Sade și de Rabelais, agrementată, în ediția franceză, cu o gravură ce i-ar lăsa cu gura căscată pe cei mai blazați amatori de stampe libertine. În ea e înfățișată o țărană grasă, așezată pe o bancă, cu fusta ridicată peste pîntecele gol, de unde smulge o mătărîngă pe care i-o întinde unei văduve înfășurate din cap pînă-n picioare în voaluri negre. Pe jos, un coș plin cu alte pule. Țăranca pare să se distreze de minune; cît despre văduvă, puțin înțepată, nu se dă totuși în lături să privească această marfă tentantă. Peste această imagine ambiguă (o femeie care se mutilează de organe genitale masculine) plutește fantasma castrării. Știind că scopiții aparțineau uneia din sectele religioase cele mai exagerate, îmi spun că Creangă s-ar fi putut justifica față de episcopul său.

Am citit scurta poveste, din care am primit pe sub mână o fotocopie (există și un samizdat erotic), la hotelul Traian, mult îmbunătățit după cinci ani. Apă caldă fără program, becuri din belșug, veioze. Cereți camera 101, prevăzută cu o anticameră și un salon mobilat cu o canapea și fotolii de catifea roșie. Opulență aproape barocă. Patul ocupă un alcov protejat de draperii roșii. Camera 103 este și ea un apartament. În anticamere se află câte un frigider, fără nimic în el. În zadar le pornim ca să punem în ele berea cumpărată din fața hotelului de la o gheretă, refuză categoric să funcționeze, în ciuda unui vacarm infernal care le zguduie măruntaiele ruginite.

Din aceste două apartamente, vedere spre piață, mereu animată și veselă. Norbert îmi arată o mașină frumoasă, albă, modernă, un model care mi-e necunoscut. România voia să-și reînnoiască parcul auto, să înlocuiască Daciile decrepite. Renault a propus un tip deja demodat în Franța. Sud-coreenii au propus acest Cielo, lucitor, nou. Ei au câștigat piața. În prezent, își exportă mașinile, apoi ele vor fi montate la fața locului, după ce vor fi instalate uzinele. Românii voiau automobile de viitor, nu o marfă învechită. Poftă de a scăpa de sărăcia lor cronică, de mizeria cenușie a echipamentelor lor. Francezii nu au înțeles această dorință de reînnoire, de renaștere după lunga iarnă comunistă. Ei iau România drept un nou Senegal: o junglă în care să-și vîndă mărelele de sticlă colorată.

Chișinău, în Basarabia

De cealaltă parte a văii limitrofe a Prutului începe Republica Moldova, parte din fosta URSS. S-o numim, așa cum o numesc românii, Basarabia, cu capitala la Chișinău, după denumirea românească, fostul Kișinev. 70% români, 30% ruși, în Basarabia. Dar n-ar fi în interesul

nimănui ca această Republică să viseze să se alipească României. Regiunea — fosta Basarabie — și-a schimbat de multe ori stăpînul. Alexandru I a anexat-o în 1812 la Rusia. În 1920, a fost atribuită României. Stalin a ocupat-o în 1940, iar tratatul de la Paris din 1947 a lăsat-o URSS-ului. În 1989, cînd Moldova a devenit Republică independentă, o parte a minorității ruse s-a răzvrătit și, după un scurt război civil, a proclamat o altă Republică, în nordul țării, cu capitala la Tiraspol. Chiar și la Chișinău, întrebînd pe unde trebuie s-o luăm, am dat de mai multe ori de oameni care nu vorbeau decît rusește. Cele două comunități conviețuiesc totuși fără fricțiuni. Deși românii sînt majoritari, rușii au păstrat controlul afacerilor, atît politice, cît și economice. În sudul țării se află găgăuzii, care vorbesc turcește dar sînt creștini.

Încă de la frontiera între cele două Moldove, se remarcă diferența între delăsarea românească și o organizare mai ordonată, mai militară. În partea Republicii, localitățile sînt mult mai puțin personale, mult mai puțin frumoase decît în partea Moldovei. Model de case stereotip. O cantitate incredibilă de motociclete cu ataș. În mahalalele și cartierele periferice ale Chișinăului e plin de mici negustori. Mulțimea se înghesuie în jurul tarabelor în aer liber; o ofertă restrînsă de mărfuri sărăcicioase. Aspectul se schimbă complet pe măsură ce te apropii de centru. Bulevarde largi plantate cu arbori, piețe frumoase, parcuri bine întreținute te fac să te gîndești la o stațiune balneară; nici dughene, nici tarabe; cîteva clădiri mari și solemne, izolate în verdeață. Erau reședințele oficiale ale demnitarilor sovietici care ocupau acest cartier, ce le era rezervat. Astăzi aici sînt Palatul președinției, ministerele.

Permanență a sistemului colonial. Hotelul Dacia, unde sîntem cazați, era al partidului comunist. A rămas într-o stare bună — aparent. În România, cînd ajungi la un hotel, începi prin a te informa despre „program“, adică despre

orele cînd la robinete curge apă caldă. De regulă, două ore dimineața și două ore seara. La Chișinău, întrebarea este superfluă, chiar și în frumosul și modernul Dacia: nu există apă deloc, nici caldă, nici rece, pînă seara. Această penurie este de mirare, într-o regiune irigată din belșug.

Basarabia trecea drept una din cele mai plăcute regiuni din URSS. Climat relativ temperat, abundență de fructe (aveam să gustăm struguri excelenți), vinuri de calitate. În prezent, situația e catastrofală. Existau industrii de vîrf, specializate în electronică: acestea nu mai au comenzi, după prăbușirea imperiului. Salariul mediu a scăzut la 100 de franci, de patru ori mai mic decît în România. Salariul minim este stabilit la 18 franci. Imobilele sînt încălzite puțin sau deloc. Nivelul educației e în scădere, profesorii neglijează învățămîntul ca să se ocupe de afaceri. Imposibil de găsit o locuință în centru: oamenii locuiesc la periferie, împărțiți pe profesii — aici profesorii, colo inginerii etc.

Dan, băiat drăguț, blond și cu fața luminoasă, ne dă aceste informații cu un glas blînd și calm. Student la franceză, vorbește această limbă la perfecție. Se pare că știe și engleza la fel de bine, ca să nu mai punem la socoteală româna și rusa. A fost angajat de directorul de la Alliance française, cu misiunea de a organiza cursurile. 400 de franci pe lună, adică dublul salariului unui profesor, dar și opt ore de prezență pe zi, de zece ori mai mult decît pentru oricare funcționar de aici. Ce viitor are Dan? Nici unul, în pofida celor patru limbi cunoscute și a calităților lui. Singurul mod de a se descurca ar fi pentru el să intre la o societate multinațională.

Peste tot am auzit același dangăt de clopot, aceleași plîngeri resemnate — dar am remarcat și curajul și perseverența studenților. I-am întîlnit la o ședință organizată de Uniunea scriitorilor, vestigiul încă activ al brigăzilor intelectuale comuniste. După ce am fost primiți de președintele și de biroul Uniunii, după discursurile de uzanță,

după un etalaj insuportabil de retorică șovină și de morgă doctrinară, dovadă că șefii au rămas aceiași și că practica sovietică a puterii a rămas la fel de rigidă, sîntem conduși într-o sală unde vreo sută de tineri și de profesori doreau să-mi pună întrebări despre viața literară din Franța. Mi le pun destul de liber, în pofida prezenței la tribună, aproape de mine, a mătăhălosului președinte aparatcik, care nu-și ascunde nemulțumirea de a fi exclus din discuție.

Unde a ajuns poezia ? (Cum nu se poate mai rău, din păcate ! Răspuns inevitabil la această întrebare tot atît de inevitabilă, în aceste țări unde cultura poetică rămîne viguroasă, populară.) Care sînt subiectele romanelor ? (Veche preocupare a regimului comunist, în fond nu chiar prostească : abia dacă îndrăznesc să le spun că prea multor romancieri francezi le-ar fi rușine să mărturisească că tratează un subiect, ei neidolatrizînd, cu o reverență dezastuos de exagerată, decît sacrosancta „scriitură“.) Care este apartenența mea filozofică ? (La asta, le declar limpede că în țara mea nu ești obligat să te înregimentezi într-un sistem, că fiecare este liber să gîndească cum vrea : căci întrebarea asta nu e decît un reziduu al vechii aserviri ideologice, iar răspunsul meu stîrnește oarecare mirare în sală, o încruntătură mai accentuată la vecinul meu.) Ce vă veți face cu arabii de la voi ? (Aluzie la atentatele din vara asta de la Paris, în care simt o urmă de suspiciune față de musulmanii de la ei.)

Un student tînr de tot — de fapt, avea să-mi spună după aceea, încă liceean — ridică mîna să spună că a scris un poem în franceză. Din atitudinea colegilor lui, îmi dau seama că nu trebuie să mă eschivez cu vagi felicitări, ci să-l îndemn să-și citească textul cu voce tare. Se ridică și recită mai multe strofe, în versuri rimate, în care apar diverse fantasme ale logodnicei lui moarte : cînd decapitată, cînd spînzurată, cînd asfixiată. Tema, tonul, rimele te fac să te

gîndești la ceea ce ar fi scris un Chatterton din anii 1830, tuberculos și necunoscut, într-o mansardă din Picpus — și, la urma urmelor, Republica Moldova de la acest sfîrșit de secol nu se potrivește oare unei înfloriri a romantismului disperat? Asistența nu pare deloc surprinsă, nici de un atare pesimism, nici de lectura publică a acestor confidențe funebre.

Pe tînărul poet îl cheamă Călin, nume ce i se potrivește întru totul. După ședință, vine să mă salute, împreună cu părinții lui: amîndoi sînt poeți și, cu afecțiunea lor parnasiană, își protejează fiul, subțiratic și plătînd ca o floare.

Plimbare prin oraș, cu Dan și cîțiva camarazi de-ai lui. Alliance française a fost deschisă în noiembrie 1994: vreo șase încăperi mici, o dotare sumară, cărți puține, mijloace puține, dar un entuziasm evident. Gestul Franței este foarte apreciat. Dintre națiunile occidentale, doar Statele Unite și Germania au deschis o ambasadă la Chișinău. Țara noastră, care are intenția să deschidă o ambasadă și, pînă atunci, a trimis un însărcinat cu afaceri, a început cu această antenă culturală. Identitatea moldovenească, subliniază Dan, trece prin cultura latină. Din 1940, URSS a rusificat Basarabia. Limba română era transcrisă cu caractere chirilice, cărțile românești tipărite cu caractere chirilice, granița cu România închisă, pentru a pune capăt solidarității latine. Din spusele lui Dan, Parisul rămîne modelul intelectualilor moldoveni. Dar cît cunosc ei din literatura franceză contemporană? La întrebarea mea, roșește, coboară glasul. „Știu ce o să credeți. Noi n-am citit decît Maurice Druon, care-i cel mai faimos aici, și încă doi, care se nvață și la școală, singurele noastre referințe de azi: Paul Vaillant-Couturier [redactor-șef la *L'Humanité* în 1928 și autor, în 1929, al cărții *Défendons l'URSS, Să apărăm URSS* (probabil împotriva lui Panait Istrati?)],

și... Pierre Gamara. — Cine?“ Îl pun să repete numele. Dan, deși foarte conștient de mizeria culturală în care a ajuns țara lui sub dominația sovietică, se miră totuși că acest pion al presei comuniste franceze, care aici e o glorie literară, este complet necunoscut la Paris.

În unul din parcuri, busturile marilor scriitori moldoveni sînt aliniate sub umbrarele unei alei frumoase. Cu excepția unuia singur, născut în Basarabia, toți sînt români din Moldova. Ba chiar sînt cele mai mari celebrități ale literaturii române, începînd cu Mihai Eminescu, poetul național. Îi recunosc pe Lucian Blaga, poet și filozof, și pe Ion Creangă, povestitorul glumeț și popa anticonformist de la Golia. „Rușii au lăsat busturile astea la locul lor?“ N-ar fi îndrăznit să le ia de-aici, după Dan.

Ce altceva e de văzut la Chișinău? Ni se vorbise despre un vechi cartier evreiesc, vestigiul al ghetoului unde pogromul din 1903 a făcut mai multe victime decît toate cele din 1881. Alexandru III dădea frîu liber antisemitismului popular de cîte ori dificultățile economice creau nemulțumire. Spre surprinderea noastră, nici unul din studenții care ne însoțeau nu poate localiza acest cartier. În cele din urmă îl găsim: nu e mare lucru, într-adevăr, cîteva case în paragină. Dar „biserica albastră“, care ne fusese semnalată la Iași ca fiind minunea Chișinăului? De data asta, ignoranță generală și absolută. Nu știu nici măcar ce vrem să spunem. Și totuși, acest edificiu, descoperit cu mare greutate, după indicațiile de fiecare dată vagi ale trecătorilor, este de fapt singurul din capitală pentru care merită să faci un ocol. Ziduri albastru pal, trei turnuri acoperite cu bulbi albaștri, numeroase turnulețe cu bulb auriu. În interior, iconostas splendid. Dar fără îndoială că toate astea, pentru Dan și prietenii lui, cu gîndul numai la himera unei vaste uniuni latine transnaționale, au un iz prea rusesc, prea slav.

Ciurea, în Țigănie

Întoarcere la Iași, după o dimineață de mers cu mașina. Georges ne ia de-ndată să vizităm câteva din locurile descoperite de el. La doar câțiva kilometri de oraș, iată satul Ciurea, sat de țigani. Prima noastră întâlnire cu această lume misterioasă. Aveam unele idei, multe și contradictorii, în ce-i privește, dar nimic din ce mi-aș fi putut imagina nu seamănă cu ceea ce am văzut. Țiganii din România sînt reprezentați în Parlament de un deputat; acesta e originar din Ciurea, ai cărui locuitori, aproape sedentarizați, și-au făcut case solide. Georges, trimis ca observator la ultimele alegeri, s-a împrietenit cu căpetenia satului și familia lui. Fără această prezentare, n-am fi fost niciodată primiți.

Sat ? Risipite la întîmplare pe povîrnișul unei coline, în colbul drumurilor neasfaltate, sînt mai degrabă reședințe care fac notă discordantă cu această groapă de gunoi mizeră. Mari, enorme, fastuoase, ornate cu balcoane din lemn sculptat, cu acoperișuri fanteziste din tablă. Piramide, tuguie, turnulețe, frize ajurate, streșini dantelate, este un dezmaț de tablă fasonată în fel și chip. Țiganii sînt prin tradiție tinichigii, lucrători în zinc, căldărari, iar acoperămintele caselor lor dovedesc cu cîtă fantezie cei din Ciurea continuă să exercite meșteșugul strămoșilor lor — tot așa cum caii, care cîrculă liberi pe alei, amintesc de vremurile cînd erau nomazi.

Cea mai mare, cea mai arătoasă din aceste case îi aparține căpeteniei satului, bulibașa. Acoperiș în formă de pagodă, lux de balcoane și de galerii suprapuse sau încastrate, într-atît încît ansamblul are aspectul unuia din templele jainiste pe care le întîlnești în India, supraîncărcate cu ornamente și bălțate. Ca amestecătură, colorit viu și strident, interiorul nu-și găsește egal nicăieri. Șeful aflîndu-se

Ciurea: casa primarului.

la București, fiul lui ne face onorurile: un tânăr robust, bine hrănit, al cărui bluzon cu nasturi aurii este închis pînă la gît. Ne plimbă prin diversele încăperi: saloane, de sus pînă jos, în tot palatul nu există decît saloane! Și toate mobilate în același fel, cu canapele și fotolii acoperite cu stofe de toate culorile, cele mai vii și agresive cu puțință. Sobe de faianță au forma unor stînci. Nu zărim nici o baie și nici o bucătărie. Banii și imaginația s-au dus în întregime, se pare, pe decorarea, în fiecare încăpere, fără excepție, a pereților și a plafoanelor cu fresce hiper-realiste.

Nu e nici un centimetru pătrat de zid sau de tavan, nici un colțisor care să nu fi fost pictat, împestrițat cu o minuziozitate frenetică. Aici, iată-l pe feciorul casei, în același costum albastru electric, în picioare lîngă un mic automobil roșu, imitație de Ferrari. Colo, reni sub zăpadă, sau femei la scăldat. În altă parte, sirene se zbenguie sub o cascadă. Cîțiva păuni cu cozile desfășurate, niște mistreți care galopează printr-o pădure. În partea din spate a unei gondole, o femeie își flutură evantaiul. Predominanță a roșului aprins, a violetului stacojiu, a galbenului auriu, a verdelui smarald. Totul trebuie să lucească și să sclipească. Dacă n-ar fi pictat decît un zid, poate c-ar fi urît. Dar faptul că fiecare petec de suprafață strălucește cu imagini multicolore și discordante produce un efect de artă cert. Dacă spui „kitsch“ sau „benzi desenate“, nu spui nimic. Ar trebui studiate temele acestui imaginar, amestec exuberant de reminiscențe animaliere (amintiri din viața aventuroasă pe drumuri) și de fantasme erotice („eternul feminin“, asociat mereu peisajelor acvatice).

În timp ce admirăm invențiile pictorului (venit de la Iași, ni se spune cu mîndrie, dar care a lucrat după modelele unui „creator“ de la București), o mică gloată, care sporește din încăpere în încăpere, ne urmează pas cu pas. Sînt scunzi și îndesați, cu fața rotundă. Femeile au păstrat cos-

tumul tradițional, fuste lungi, șaluri, basmale în culori aprinse. Toți se înghesuie să fie fotografiați. Pozează în picioare în fața unui peisaj cu un lac sau un munte. Nostalgia vieții în aer liber? Aceste fresce îi ajută fără îndoială să suporte claustrarea și monotonia ce însoțesc bogăția și îmburghezirea. Cît despre fiul bulibașei, vrea să-l pozăm în fața propriului său portret, alături de micul automobil roșu. Imaginea în imagine. Își pune mîna între nasturii bluzonului și se înțepenește în fața aparatului, jumătate Mao, jumătate Napoleon.

Pe urmă, mulțimea ne însoțește prin sat. Casa bulibașei adjunct, ceva mai puțin opulentă, este și ea impunătoare. Zidurile exterioare sînt sculptate. Se intră printr-o verandă, umplută cu flori artificiale. În interior, pretutindeni stofe reiate, tapete cu broderii. Un lame roz și galben, adus din Turcia, e dispus în romburi pe plafoane. Lustre traforate, marame din Maramureș prinse pe pereți, cu drapaje savante. Și cîteva fresce, tot același univers de rîuri, de păduri, de castele. Scene de vînătoare și de pescuit. Și, ca un contrapunct pentru aceste evocări ale unei perioade apuse de vagabondare și de libertate, iată, culcată pe o sofa printre amorași, o hurie pe jumătate goală, împodobită cu bijuterii sclipitoare.

Mai vizităm cîteva case, mai vechi, care au fost decorate recent de aceeași fantezie. Bunicii tinerilor care ne conduc erau încă nomazi. Fresce, covoare, șaluri ornamentale, fețe de masă cu motive complicate, voaluri conferă fiecărui interior spații deschise reveriei, pentru cei care ar suferi c-au pierdut, o dată cu independența, farmecele și emoțiile călătoriei. Un tînăr de șaisprezece ani ne duce într-o casă unde trăiește singur, în opt încăperi pătrate, toate niște saloane. Picturi murale, abundență de canapele, senzualitate difuză. Unde mănîncă? Unde doarme? Ne deschide în cele din urmă o cameră, mai mică, unde se află o sobă de gătit și un pat. Nici aici nu e apă, cum

nu e nici în celelalte case din Ciurea. Iar încăperile astea, care sînt toate de gală, la ce servesc ? Aceste divane, acest decor de serai ? Dat fiind că rătăcirea le este de-acum interzisă acestor parveniți ai boemei, încearcă ei oare să salveze ceva din Orient prin aceste fresce cu odalisce, prin această atmosferă de harem ?

Pe toată durata vizitei noastre, un băiețandru de doisprezece sau treisprezece ani, îmbrăcat în albastru, alerga în fața noastră pe străzile satului. Ici-colo se lăsa pe vine, cîntînd din fluierul lui o melodie pițigăiată.

La doi kilometri mai departe, mînăstirea pierdută de la Bîrnova, într-o incintă fortificată. Construcții din secolul al XVI-lea, în jurul unei biserici masive, întunecoase. Călugării trăiesc în autarhie. Urcăm pe o scară exterioară din lemn pînă la o bucătărie mare. Pe sobă fierbe o tocană. Du-te-vino tăcut al femeilor în negru. Miros de mere și de ogradă.

Traversăm apoi o pădure imensă, pe un drum bătătorit. Georges ne-a păstrat pentru final locul pe care-l preferă, și a cărui imagine va rămîne, și pentru noi, una din cele mai dragi amintiri din toate călătoriile noastre în România. Drumul dă într-o foarte largă pajiște înconjurată de copaci: lăsăm mașina și mergem mai departe pe jos; cai, vaci pasc liberi în acest luminiș. La capăt se află un sat, Dobrovăț, precedat de o sihăstrie a cărei clopotniță pătrată se ițește deasupra imașului și a porumbiștii. Cîmpie ușor vălurită. Cîțiva călugări mai locuiesc încă în mica mînăstire. Biserica cu acoperiș ieșit în afară, pictată în interior cu înalte figuri întunecoase, este așezată în centrul împrejuririi, ca și cum ar fi picat din cer. Izolare, frumusețe, simplitate: arhetipul, ideea pură de sanctuar. Georges ne spune că vine aici de cîte ori simte nevoia să-și reîncarce baterii-

Cimitirul evreiesc de la Iași.

le, și e drept că puține locuri pe lume oferă o armonie atât de desăvârșită.

La lăsatul serii, luminișul se înviiorează: căruțe încărcate cu porumb revin în sat, o cireadă de o sută cincizeci de vite, după spusele văcarilor acestui șeptel colectiv, traversează un rîu prin vad, în direcția grajdurilor. Obiceiuri patriarhale, de o mare blîndețe și cordialitate. Nimic pitoresc de spus; absolut nimic de spus, dacă vrei să eviți locurile comune.

La Iași, Georges ne duce să cinăm în cel mai bun restaurant din oraș, Trei Sarmale, a cărui specialitate sînt, într-adevăr, sarmalele, orez cu carne înfășurate într-o foaie de viță de vie sau de varză. Ne sînt servite cîte trei. Surpriză la desert: în sfîrșit un dulce savuros, papanashi, ale căror consistență și formă nu sînt nedemne de acest nume flamboiant. Este un fel de gogoasă, umplută cu dulceață, acoperită cu smîntînă dulce, compromis între patiseria din Europa Centrală și dulciurile orientale.

A doua zi dimineată, vizită la cimitirul evreiesc, pe o colină, cu o privesște minunată. Mormintele sînt aliniate în iarbă; făcute dintr-o piatră alungită și bombată, au straniu aspect cilindric al unor butuci. Partea cea mai veche a cimitirului conține multe inscripții în limba germană. *Hier ruhet Frau Adele Steinberg*. Partea cea mai modernă este umbrită de castani mari. Aici mormintele sînt însemnate printr-o stelă verticală. *Aci zace scumpul tata. Tata*, denumirea afectuoasă pentru tată, în limba română. Numeroasa comunitate evreiască de altădată a fost supusă, în 1941, unui cumplit măcel. Cincisprezece mii de victime, după spusele lui Georges. Pe mai multe morminte, alături de data decesului, 1941, citesc, între paranteze, acest cuvînt simplu în amintirea genocidului: *pogrom*.

Drumul spre Brăila. La cincizeci de kilometri de Iași, ciudatul sat Solești, care e cocoțat pe o movilă abruptă și pare să stea în picioare printr-un miracol. Drumeaguri de pămînt, cu șleauri și prăfuite. Toate căsuțele sînt așezate

strîmb. Pereți verzi și albaștri, la fel ca gardurile de uluci. În fața porților, mormane de știuleți de porumb. În curți, pănușii de porumb întinse pe jos servesc de culcuș pentru găște. Pe acoperișurile în pantă sînt puse la uscat piei de oaie. Suspiciune a țăranilor. Considerînd că locurile lor sînt prea sărace pentru a fi frumoase, ne bănuiesc a fi agenți ai statului, inspectori sau percepatori.

Oare astfel de sate a pus Ceaușescu să fie demolate? Trecem apoi pe lîngă insolite parcele cu construcții recente: mici case pătrate, din chirpici, unele încă neterminate, toate la fel, contrar tradiției românești. Albul din partea de sus a ferestrelor e singurul ornament.

La o răscruce aproape de Drăgușeni, adăpostul făcut ca să aștepte lumea autobuzul este împodobit cu fresce naive. De o parte e un vînător, așezat pe un trunchi de copac, citind un ziar; de cealaltă parte, un tînăr cioban cîntă din fluier. Nostalgia lumii pastorale și trezirea conștiinței politice. Doina lui Enescu și discursurile lui Iliescu: cine va avea ultimul cuvînt în Moldova?

Brăila

Pe vremea lui Panait Istrati

La Brăila se ajunge de pe înălțimi, orașul fiind construit pe malul Dunării. Vastă piață centrală, fostă Lenin, azi a Unirii, străjuită de hidosul hotel Traian, dar care a păstrat puțin din delăsarea, din farmecul oriental. Mai departe, Grădina publică se întinde pînă deasupra fluviului. Priveliștea e admirabilă. Ca la Benares, ca la Nijni-Novgorod, orașul este construit doar pe o parte. Malul drept, din față, i-a rămas naturii: nici o casă, nici un stîlp, nici urmă de om. O pădure deasă nu lasă decît o fișie îngustă de nisip la malul apei. Trebuie să existe un drum printre copaci, fiindcă un bac rudimentar, împins de un vapor minuscul, care traversează nu fără greutate, manevrînd în curent, debarcă și îmbarcă mașini. Ceea ce a rămas din port, cu cîteva cargouri la ancoră, se află în dreapta. Sub terasă, șleपुरi abandonate, macarale ruginite, pontoane clătinîndu-se legate de mal sînt martorii decăzuți ai unui loc de negoț altădată înfloritor.

Grădina publică din Brăila ne interesează din alte motive. Aici e locul unde tînărul Adrian Zografi, răzvrătit contra mamei lui care-i reproșa că frecventează un simplu servitor, pe sluga plăcintarului kir Nicola („Ei bine,

eu vreau să fiu prietenul acestei *haimanale*!“) a întîlnit, pe marea alee care domină Dunărea, un bărbat așezat pe o bancă și fumînd în întuneric, pe numitul Stavru, negustor de bîlci și limonagiu. Punct de plecare al uneia din cele mai frumoase aventuri literare a acestui secol, căci, în Adrian Zografi, Panait Istrati s-a înfățișat pe sine însuși, iar prima lui carte, care i-a asigurat dintru început o reputație internațională, începe tocmai cu întîlnirea băiatului de optsprezece ani cu nomadul zbîrcit.

Născut la Brăila în 1884, într-o casă veche azi distrusă, dintr-un contrabandist grec pe care nu l-a cunoscut și o țărancă română care spăla rufe pentru doi franci pe zi ca să-și crească unicul fiu, Istrati reprezintă un tip de scriitor din care se găsesc exemple în Rusia (Gorki) sau în Statele Unite (Jack London, John Steinbeck), dar nici unul în Franța. Școala abandonată la doisprezece ani, autodidact, vagabond, atît din temperament, cît și de nevoie, încercînd cîte puțin din toate muncile manuale, rînd pe rînd ajutor de plăcintar, muncitor necalificat, terasier, descărcător, servitor, cazangiu, mecanic, comisionar, zugrav, spălător de vase, curățător de zăpadă, plantator de stîlpi de telegraf, conducător de tractoare agricole...

Într-o seară de primăvară, în 1907, sosește la Alexandria, în Egipt, venind de la Napoli. După o cină constînd dintr-un codru de pîine și brînză, nu-i mai rămîn în buzunar decît doisprezece piaștri (un franc și jumătate). Zărește alături de el un amărît, chiar mai sărac și mai flămînd ca el, care-i propune să-i vîndă o carte ca să-și poată plăti o masă. Afacerea se încheie: este vorba de *Învierea* lui Tolstoi, cumpărată cu opt piaștri. Panait se apucă de-ndată de citit. La miezul nopții, cabaretul se închide. Cu patru piaștri drept singură avere, nu are cu ce să închirieze o cameră. Iese în stradă și, ferindu-se de ceașii care l-ar fi arestat pentru vagabondaj, își continuă lectura, din felinar în felinar. Începe să plouă. În zori, ud learcă, înghețat,

se dezbracă pe malul Nilului și, gol-goluț, întins pe iarbă în spatele unui gard din trestie de zahăr, termină romanul, nu fără a se alege cu niște arsuri zdravene pe fund. Acestea au fost universitățile celui care nu a avut alți maeștri decât steaua lui norocoasă, flerul pentru capodopere, curajul, vitalitatea.

După ce a străbătut diferite țări din Orientul Mijlociu, pasager clandestin în calele navelor, a eșuat la Geneva unde, la capătul resurselor și al puterilor, a scris, într-o franceză aproximativă, limbă pe care o învățase singur, o scrisoare de douăzeci de pagini către Romain Rolland, scriitorul cel mai admirat pe atunci de săraci și de marginali, opusul „literatorului”. Scrisoarea i-a fost returnată, cu mențiunea: „Plecă fără să lase adresă.” Un an și jumătate mai târziu, în ianuarie 1921, Istrati, aflat în trecere prin Nisa, și-a tăiat beregata într-o grădină publică. Asupra lui s-a găsit scrisoarea adresată în 1919 lui Romain Rolland și a fost transmisă destinatarului. Acesta, „simțind tumultul geniului”, a vrut să-l cunoască pe disperatul pe care reușiseră să-l salveze. L-a încurajat să scrie și, în 1923, apare piatra de temelie a unei opere importante, prima și cea mai frumoasă carte a lui, *Chira Chiralina**, care începe cu scena din Grădina publică din Brăila între Adrian, adolescent instabil atras de aventură, și Stavru, „o figură foarte cunoscută altădată în cercurile băieților de viață din mahala”.

Stavru e un personaj ambiguu, împărțit între două ființe, una „adevărată” și una „înșelătoare”: vom afla mai târziu secretul lui. Îl convinge pe tânăr să vină cu el, ca ajutor de plăcintar, la un bîlci unde vrea să-și vîndă și el limo-

* Ediția română, Ed. Minerva, 1982. Ediția franceză, Folio, no. 1253. Joseph Kessel, care-l iubea „ca pe un frate”, a reeditat la Gallimard, în patru volume mari, opera romanescă a lui Istrati (1968-1970). *Les Cahiers Panait Istrati* publică cu regularitate documente și scrisori. Volumul 2/3/4 (1987) cuprinde voluminoasa corespondență cu Romain Rolland.

nada. Iată-i porniți la drum, cu căruța, și, în cursul călătoriei, Stavru începe să-și povestească copilăria.

Împreună cu mama și cu sora lui, Chira, trăia, la vârsta de opt sau nouă ani, într-o casă de pe malul Dunării. Cele două femei își petreceau dimineața gătindu-se, machiindu-se, iar restul zilei dansînd între ele și primindu-și curtezanii, *musafirii*, care veneau în grup să le cînte din chitară și să le asculte cîntînd. Erau tineri și chipeși, eleganți, afixau mustați ascuțite, emanau un puternic miros de unt de migdale, parfumat cu mosc. Curtea pe care le-o făceau, asiduă și tandră, rămînea pur platonică, în pofida ardorii ce le înflăcăra pe cele două femei și le arunca, încinse după dans, pe pernele enorme din salon, într-un miros de plante aromate și de lichioruri fine. Între timp, tatăl și fiul mai mare, caretași, locuiau în atelierul lor, în celălalt capăt al orașului. Uneori, făceau cîte o descindere în casa femeilor. Atunci, scăpa cine putea. Curtezanii săreau pe fereastra din spate și o luau la sănătoasa pe malul Dunării, lăsînd brutele să le bată măr pe mama și pe sora lui Stavru. Nefericitele nu aveau decît o grijă: să-și apere fața și ochii. Pentru ele, toată plăcerea existenței consta în a-și primi amoretzii și a se face admirate; îndurau cu răbdare violențele bărbaților lor, cu condiția ca frumusețea să nu le fie știrbită.

Aceasta era România moldovenească, exact în aceiași ani pe care noi îi numim La Belle Epoque: odalisce trîndave răsturnate pe perne de puf, curtezani parfumați care o luau la sănătoasa la prima alertă, matahale impunîndu-și virilitatea cu lovituri de pumn și de ciomag. Cît despre tînărul Dragomir (Stavru era numele lui turcesc, pe care și-l luase mai tîrziu), el avea sarcina să stea de pază, acumulînd amintiri care aveau să facă din acest capitol o evocare savuroasă a moravurilor orientale, iar din Panait Istrati, confidentul său, singurul povestitor de limbă franceză capabil să reînvie farmecul îmbătător și fastul naiv din *O mie și una de nopți*.

Într-o zi, călăii au fost mai duri ca de obicei: i-au crăpat un ochi mamei, i-au desfigurat chipul frumos. Gata cu dansurile și petrecerile. Cele două femei și Dragomir au fugit, mama s-a despărțit de copiii ei, cu acest ultim sfat: „Tu, Chira, dacă — după cum bănuiesc eu — nu ți-e dat să trăiești în acea curățenie care vine de la Dumnezeu și aduce mulțumire, să nu fii o cinstită fățarnică, să nu faci pe virtuoașă. Nu-ți bate joc de Dumnezeu, ci fii ce te-a lăsat el: trăiește-ți viața așa cum o simți, fii chiar o destrăbălată, dar o destrăbălată cu inimă! E mai bine așa! Și tu, Dragomir, dacă nu poți ajunge om de treabă, fii ca soră-ta și ca maică-ta, fă-te chiar hoț, dar un hoț cu suflet, căci omul fără suflet, dragii mei, e un mort care împiedică lumea să trăiască. E ca tatăl vostru...” Pasaj ce rezumă morala lui Panait Istrati. Iubește și fă ce vrei, după cuvintele Sfântului Augustin.

Cei doi copii se refugiază unde pot, în case de țară părăsite, ajutându-le pe femei să strângă spice rămase pe miriște, pe bătrîne să adune smocuri de lână pe care miile de oi păscînd pe pîrloagă le lăsau agățate în scaieți. Necunoscînd decît plăcerile de seră ale salonului matern, ei descoperă voluptățile vieții în aer liber, „cînd trupul ți-e mîngîiat de alintările molcome ale vînturilor de vară, care hoinăresc pe întinsul lanurilor“, muzica greierului nevăzut al cărui țîrîit se întrepătrunde cu cavalul îndepărtat al ciobanului, manevrele albinei pentru a ieși de-a-ndăratelea dintr-o floare, cu piciorușele pudrate cu polen. În 1928, în *Ciulinii Bărăganului*, Istrati va amplifica în termeni lirici acest imn închinat naturii și peisajelor danubiene.

Un turc bogat îi remarcă pe copii, îi invită să urce pe luntea lui cu pînze, îi plimbă pe Dunăre, după care, cîștigîndu-le încrederea, îi duce la Istanbul, unde o încredințează pe sora lui Dragomir adîncurilor carcerale ale unui harem.

Noi aventuri ale băiatului, rămas acum singur să se descurce. Are cincisprezece ani; turcul, de la care a fugit, l-a

copleșit cu bijuterii și bani de aur, mai degrabă povară, decît avantaj. Cîteodată, bătrîni înțelepți îl ajută cu sfaturile lor, cel mai adesea însă e jecmănit de șarlatani, pînă în ziua cînd un alt turc bogat, după ce l-a mîngîiat pe obraz, îl atrage în palatul lui de pe malul Bosforului. Captivitate aurită, prietenie cu un cîine, cruzimi sentimentale impregnate de o desfătare echivocă, nouă evadare a tînărului prea independent pentru a se lăsa ademenit. Un tovarăș de cameră de o noapte îl lasă fără ultimele rămășițe ale averii lui. În sfîrșit, providența îi trimite, în persoana bătrînului Barba Iani, vînzător ambulant de *salep*, o băutură caldă pe bază de făină, un prieten adevărat. „Nici eu, de cînd trăiesc, n-am întîlnit decît unul singur, dar el mi-a fost de-ajuns ca să-mi îndulcească întreaga viață și să mă facă adesea s-o binecuvîntez, să-i ridic osanale. Căci bunătatea unui singur om este cu mult mai puternică decît răutatea miilor de oameni. Răul pierе în aceeași clipă cu moartea celui care l-a înfăptuit, binele continuă să-și reverse strălucirea și după dispariția celui drept. Întocmai ca soarele care gonește norii și aduce bucuria pe pămînt, Barba Iani trăsni răul care-mi rodea inima și mi-o umplu de sănătate.“

Evangelhie puțin cam simplistă? Aici trebuie să revenim la „necinstea“ lui Stavru. În Turcia, povestește el, a fost „pervertit“ de primul dintre bogații lui protectori, nababul cu corabia, care nu s-a mulțumit să-l mîngîie pe obraz. În drum spre bîlci, în cursul primei nopți petrecute în podul unui grajd, Stavru, care are acum peste cincizeci de ani, se apropie pe întuneric de tînărul Adrian, îl sărută pe obraz, întinde o mînă spre pieptul lui. De unde o nouă confesiune. „Schilod al sufletului“, cum își spune singur, negustorul de bîlci povestește cum a încercat să se vindece de „viciul“ său însurîndu-se, și cum această căsătorie a fost un fiasco.

1923: epoca lui Proust și a lui Gide. Istrati are o a treia manieră de a prezenta homosexualitatea, nici ca pe un iad cu pucioasă, nici ca pe un paradis cu miere. Ci ca pe o pre-

lungire, firească și nevinovată, a prieteniei. Condamnabilă, desigur, dar mai degrabă din cauza ostilității opiniei publice, decît ca o tară intimă. Deseori, în romanele sale ulterioare, el evocă această zonă a sentimentelor, intermediară între prietenia pasionată și contactul fizic. „Ah, frate Adrian, ce mare lucru e să te iubească un om! Cînd, pentru prima dată, primii sărutul său de prieten, lumea parcă își schimbă înfățișarea“ (*Codin*). Mai încolo, Adrian și Codin se fac frați de cruce. Mîngîierea pe păr face și ea parte din riturile orientale. Este amorul turcesc, sau grecesc, moștenire înmiresmată a ocupației otomane, sufletul și carnea mai mult sau mai puțin amestecate. „Oțeliți în nevinovata lor pasiune, cei doi prieteni continuau să se întîlnească, la fel ca doi îndrăgostiți, înfruntînd limbile clevetitoare, ochii dușmănoși și chiar ocările în față“ (*Mihail*). Adrian (căci îl regăsim de la o carte la alta) asistă la o întîlnire între acest Mihail și un prieten rus: „Urechile lui auziră o duioasă învîlmășeală de cuvinte rusești, debitate melodios de buzele cărnose a doi oameni și care i se așternea ca un balsam pe inimă.“

Prin aceste două exemple — sfaturile mamei lor către Dragomir și Chira și acceptarea componentei carnale a prieteniei — întrevădem ce aduce Istrati în literatura franceză: poezia ambivalenței, lirismul promiscuității. Prin romanele sale te plimbi ca printr-un souk oriental. Concepția unei lumi fără limite geografice ori bariere morale. Literatură deschisă. Călătorii francezi au un țel, un itinerar, își poartă cu ei identitatea și revin la punctul de pornire îmbogățiți, nu transformați. Eroii lui Istrati pleacă pentru a nu mai reveni, pentru a-și pierde identitatea. Totodată români, greci, turci, ruși, ei nu știu cine sînt și se lasă modelați de aventuri, de întîlniri, de emoții, de muzici, de miresme. „Coloana fără sfîrșit“ a lui Brîncuși, pe care o vom vedea la Tîrgu Jiu, nu are nici ea alt principiu decît acest refuz al oricărei îngrădiri, această dorință pătimașă de a se afla, *hic et nunc*, în eternitatea mișcării.

„Să fii un frate pentru oameni“, iată legământul acestor români nomazi. Dispreț față de bani și bunăstare, inaptitudine pentru sedentarism, nomadism, aspirație de a împărtăși „măreția vieții“ fără grija pentru o meserie sau siguranța zilei de mâine, crezul lui Adrian prefigurează, dar fără filozofia greoaie care-o împovărează, trasat de o mînă mai ușoară și hoinară, ceva ce ar putea fi mitologia romanelor lui Hermann Hesse, adoptată de hippy anilor '60. Mama lui Adrian îl privește puțin descumpănită pe acest „pui de rață“ care plutește în voia lui în „apele cristaline ale idealului“ și îi debitează fără a clipi articole din catehismul lui: „să iubești artele și libertatea; să guști frumusețile pămîntului; să nu fii în rîndul celor ce exploatează pe oameni; să te mulțumești bănește numai cu strictul necesar; să trăiești în dreptate și frăție; să adori un prieten scump; să faci cît mai mult bine în jurul tău...“ (*Mihail*). Unde e femeia, în acest program? Adrian o exclude, nu din misoginism — nu există portret de femeie mai frumos decît cel al Chirei Chiralina — ci fiindcă mariajul implică întotdeauna o retragere în sine, egoism, rutină casnică. Pentru Istrati, adevărul constă într-o perpetuă disponibilitate. Omul ajuns la înțelepciune înțelege „că posesia nu stă în saturație; că ea se află puțin în vibranta satisfacție pentru care ai combătut vitejește, dar că ea stă toată, toată, în plina dorință, această mare chemare a vieții“ (*Țata Minca*).

Și încă ceva: tăria românilor, citim noi într-un volum de amintiri, *Peșterinul inimii*, constă în a fi infideli, ca demni descendenți ai lui Traian. „Cu cît ești mai infidel, cu atît ești mai generos, căci infidelul nu păstrează nimic pentru sine. El fecundează viața și trece. În el, nimic nu-i zăcere; totu-i furtună, furtună creatoare.“ Aceasta era, trebuie s-o spunem, morala marilor seniori libertini: *Chi a una sola è fedele, verso l'altre è crudele* (*Don Giovanni*). Aristocrații și plebeii au în comun disprețul față de confortul burghez.

Însăși scriitura lui Istrati reflectă această concepție largă, elastică asupra existenței: fraze suple, din care se înalță melopeea povestirii, ton oral, bonomia relatării verbale, magie incantatorie, opusul stilului dens, concentrat al lui Cioran. Doi autori români, bineînțelese, dar prin diferența dintre stilurile lor se poate măsura ceea ce-l desparte pe un moldovean, cu deschidere spre Dunăre, spre Marea Neagră, spre Orient, de un transilvănean, închis în cerul lui de munți.

Istrati a plătit scump pentru independența spiritului său. Între octombrie 1927 și februarie 1929, scriitor recunoscut dar păstrînd în adîncul inimii revolta juvenilă împotriva îmbuibărilor de orice soi, a vizitat URSS-ul, pe atunci patria muncitorilor și Mecca dezmoșteniților. Cum s-au transformat credința, speranța lui în tragică dezamăgire a relatat în cele trei volume din *Spre altă flacăra*, scrise în colaborare cu Victor Serge și Boris Souvarine, și publicate în 1929.

Corupție, delațiune, „asuprire de sus“ exercitată de către Partid, abuz de putere, negare a justiției, deportări nejustificate de altceva decît de absolutismul unei birocrății atotputernice, tiranie a poliției și a cenzurii, el a denunțat tarele societății comuniste cu atît mai multă elocvență, cu cît își pusese toate speranțele în proletariat. Idealul revoluționar deturnat și batjocorit, impostura generalizată, încătușarea conștiințelor, strivirea libertăților, minciuna erijată la rang de lege, propaganda ca sistem de guvernare, lucrarea lui nu este decît un lung rechizitoriu, tot mai înfierbîntat de la o pagină la alta.

În cel de-al treilea volum, *Rusia goală*, un tablou complet și necruțător al „vieții tragice a muncitorilor“ prezintă în detaliu condițiile lor mizere de existență, criza acută de locuințe, insuficiența dramatică a salariilor, situația catastrofală din spitale și școli, precum și „puterea tenebrelor“, adică extinderea analfabetismului, a superstiției, a

alcoholismului, a antisemitismului. „În preajma celei de a XII-a aniversări (a Revoluției), trebuie retractate toate afirmațiile pompoase anterioare și recunoscut că totul rămîne de făcut. După ce au recunoscut « stabilizarea analfabetismului » (*Pravda*, 2 septembrie 1928), bolșevicii trebuie acum să recunoască progresele ignoranței sub dictatura lor.“ Bazat pe cifre și statistici, acest bilanț era cu atît mai copleșitor cu cît nu emana de la un contrarevoluționar. Dimpotrivă, Istrati avea grijă să reamintească, în mai multe rînduri, că fostul regim lăsase o moștenire grea de mizerie, și că țările capitaliste nu erau scutite de tare. Dar acestea nu erau motive, adăuga el, pentru a scuza în URSS niște carențe, o delăsare, un dispreț față de nevoile omului, delapidări, înșelătorii nedemne de o țară socialistă.

Eliminarea abuzivă a lui Troțki, incompetența conducătorilor, risipa economică, mirajele optimismului de comandă, sărăcirea culturii, sterilitatea intelectuală, Istrati analiza fiecare eroare, fiecare greșeală a regimului. Afacerea Rusakov, un bătrîn muncitor ireproșabil și cu o credință comunistă exemplară, a pus capac indignării sale. Expulzat din casă, arestat, dat afară de la muncă, Rusakov ar fi fost împușcat fără intervenția scriitorului, pentru simpla „crimă“ de a ocupa într-un apartament comun din Leningrad o încăpere rîvnită de o comsomolistă influentă. Pînă și în Italia, fascismul se dovedea mai cinstit. „Mussolini a avut cel puțin curajul crimelor sale. Pentru a pune Italia cu botul pe labe, pentru a-i pune botniță, făcînd-o tăcută ca un cimitir, n-a avut nevoie să fabrice *rezoluții muncitorești* și *declarații ale adunărilor de prin uzine*. El a spus: « *Eu* sînt cel care lovește, și nu cei mulți! *Eu* sînt cel care dictează, nu proletariatul! *Eu* sînt cel răspunzător pentru tot răul. »“ Ceea ce Istrati, el însuși fost muncitor și admirator al lui Lenin, nu iartă regimului stalinist, este că îi calomnia, îi trimitea la închisoare, îi ucidea pe proletarii ce nu-i erau servili, deghizînd tirania unei caste sub numele de voință a muncitorilor.

„Această castă, ignorantă, vulgară, perversă, este alcătuită în majoritate dintr-o generație venită pe lume la începutul acestui secol. Ea nu știe și nu vrea să știe nimic despre ceea ce a făcut grandooarea și forța idealismului revoluționar rus de altădată, astăzi obiect de muzeu, zdreanță roasă de molii, catalogată printre lucrurile moarte. Ea nu cunoaște decît « cuvintele de ordine » ale unei puteri căreia îi este ciment și armătură. Desfășurări de steaguri; *Inter-naționala* ascultată în picioare; « colțuri » ale lui Lenin; difuzoare; imense pancarte, stambe acoperite de fraze; fraze judecînd viața; fraze confecționate toate pentru a înlocui ideile; G.P.U.-ul pentru a înlocui argumentele; cenzura pentru a evita critica: *un vid universal, despre care ea gargarisește și de care se servește pentru a domina*.“*

Această diatribă strașnică, să nu uităm, datează din 1929. Șapte sau opt ani înaintea lui Gide, treizeci sau patruzeci de ani înaintea lui Soljenițin, cu o luciditate și un curaj excepționale, care fac lectura acestor cărți încă și azi de un foarte mare interes, viciul dictaturii sovietice era arătat cu degetul, stigmatizat de un vagabond român. Cum nu era decît un simplu vagabond, originar dintr-o țară lipsită de audiență internațională, n-a fost auzit. Prietenii i-au întors spatele; „tovarășii de drum“ l-au denunțat drept trădător; Romain Rolland, maestrul venerat, care-l sfătuisese să nu publice *Spre altă flacăară*, pentru a nu da arme „reacțiunii“, a rupt-o cu el. În 1930, s-a întors în România, unde autoritățile locale l-au acuzat de propagandă comunistă, iar bandele fasciste îl agresau în librăriile unde dădea autografe pe cărțile lui. Între timp, în Occident, presa de stînga îl copleșea cu injurii și Henri Barbusse îl împroșca cu noroi. Fără îndoială că acest linșaj a contribuit la ruinarea sănătății unui om măcinat, încă din adolescență, de tuberculoză. A murit la București, pe 16 aprilie 1935, la

* *Spovedanie pentru învinși*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990, traducere românească de Alexandru Talex.

cincizeci și unu de ani, și a fost înmormântat în marele cimitir Bellu.

Astăzi

Ce a mai rămas din Brăila lui Istrati? Orașul, care formează un amfiteatru natural, era construit în evantai. Străzile, concentrice, începeau și se terminau la Dunăre. Regimul comunist a spintecat centrul și a construit enorme edificii din beton, precedate de rampe monumentale de scară ce coboară pînă la fluviu. Dezordinii poetice de altădată i-a succedat rigiditatea funcțională a noilor puritani. De asemenea, se pare că populația cosmopolită de greci, de turci, de „tinere femei triste, temătoare, căci iubite prea tiranic“, a dispărut. Aici, ca și-n alte părți în România, lupta pentru supraviețuire a eliminat atmosfera voluptuoasă de care sînt impregnate primele capitole din *Chira Chiralina*.

Cu toate acestea, farmecul Orientului mai plutește încă pe strada Eminescu, dreaptă, comercială, pietonală, precum și-n ce a mai rămas din vechiul labirint de ulicioare șerpuitoare. În spatele Pieței Unirii se afla probabil cartierul bogat: se mai păstrează din el unele case frumoase, scunde, împodobite cu reliefuri și listeluri. Părăginite, degradate, ele se ivesc dintr-un hățîș de verdeață. „Băiat pe la tot soiul de prăvălii, uitam de mine, cînd mă duceam să împart marfa, pe sub ferestre ca să ascult cîntecul unui pian, pasiunea mea, nebunia mea și visul meu pe care nu le-am realizat niciodată. De multe ori, intram noaptea prin curți, lăsîndu-mi coșul afară, ca să mă cațăr pe mulurile ferestrelor, să privesc în saloane și să văd dacă persoana care cîntă e frumoasă cum mi-o închipuiam“ (prima scrisoare

către Romain Rolland, din 20 august 1919, care a ajuns la destinatar un an și jumătate mai târziu).

În cartierele populare, casele se prezintă toate la fel: o locuință care dă spre stradă, cu un aer decent, zugrăvită în galben sau verde și, alături de fațada fără ușă, un gard de uluci care permite accesul spre o curte interioară. Cu cât intri mai departe în curte, cu atât aspectul e mai puțin îngrijit. După o grădină plantată cu iarbă și arbuști urmează un teren viran plin de lucruri de aruncat și de gunoaie. Strada Rubinelor, la fel ca toate celelalte, șerpuiește printre două șiruri de fațade multicolore. Drum desfundat, ziduri scorojite, garduri care se clatină. Întors în 1930 în orașul lui natal, Istrati a regăsit decorul copilăriei sale, rămas așa cum îl cunoscuse cu patruzeci de ani în urmă. „Aceleași smîrcuri, aceeași piatră colțuroasă parcă anume făcută ca să-ți rănească tălpile și să-ți scrîntești gleznele, mai ales noaptea, când mergi pe orbecăite. Lumina electrică, tot chioară. Canalizarea, tot duhnitoare. Iar apă, noaptea, nu poți avea decît dacă se-ntîmplă să fie un incendiu în oraș“ (*Pelerinul inimii*).

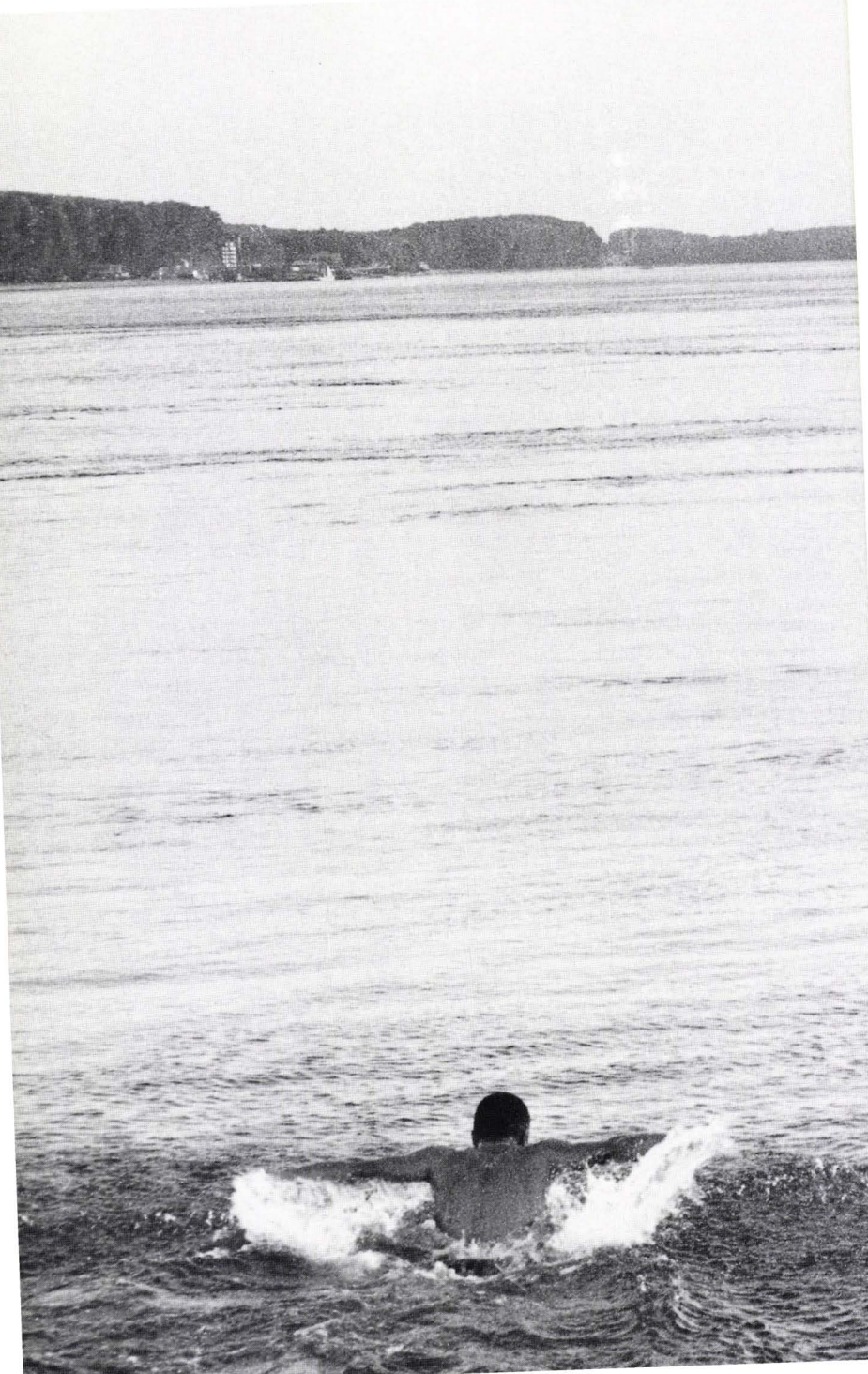
La șaizeci și cinci de ani după această a doua constatare, se poate spune că situația nu s-a îmbunătățit, dar nici nu s-a înrăutățit. Pavajul rămîne precar, igiena nesigură, apa distribuită cu zgîrcenie. La numărul 4 de pe strada Rubinelor, un bărbat, pe jumătate beat, ne invită să intrăm în curte. Sîntem de-ndată înconjurați de femei și de copii. Aparatul de fotografiat îi face suspicioși la început: în perioada asta de privatizări și de exproprieri, nu cumva sîntem agenți veniți să facă releveul locului? Apoi, revenindu-și din teamă, ne lasă să ne uităm peste tot, dar continuă să se arate rezervați. În case nu există apă. O iau de la o pompă din curte.

Hotelul Belvedere, unde stăm, face parte din acele clădiri cu formă regulată și severă construite de comuniști pentru a combate anarhia nepăsătoare a vechilor cartiere. Dar poziția, deasupra Dunării maiestuoase, este incompa-

rabilă, atît pentru frumuseţea unică a panoramei, cît şi pentru amuzamentul constant al spectacolului. Nu există ceva mai viu, mai vesel decît animaţia de pe mal. Coborîm pe scara de ciment. Jos nu sînt maşini, promenada fiind rezervată, pe doi sau trei kilometri, pietonilor şi bicicliştilor. Chiar sub hotel se află o piscină în aer liber, separată de promenadă printr-un gard simplu de sîrmă. „Rezervată celor sub cincisprezece ani“, cum indică o plăcuţă. În această după-amiază de septembrie, strălucitoare, vreo zece băieţi, goi-goluţi, se zbenguie în apa mocirloasă. Şi-au lăsat slipul pe iarba de la marginea bazinului, sar în apă, se bălăcesc, ies iarăşi, bruni şi subţiratici sub soarele care coboară. Puţin le pasă că-i vede cineva. Triumf şi glorie a naturii.

La ora asfinţitului, creşte animaţia de pe mal. Perechile coboară dinspre oraş şi vin să se așeze pe marginea fluviului. Este locul de întîlnire al tinerilor. Copii, adolescenţi se dezbracă în spatele tufelor şi se scaldă în Dunăre, fără să se teamă de culoarea ei galbenă. Pe pontonul de unde privim scena, un tînăr sportiv îşi scoate hainele şi, rămas doar cu un slip minuscul pe el, plonjează în curentul noroios. Înnoată în susul apei, într-un craul energic, vreo sută de metri; se odihneşte o clipă pe mîlul de pe mal; apoi revine, în bras, se saltă pe ponton, se săpuneşte viguros (era şi cazul), dar apoi, surpriză, se aruncă din nou în fluviu, iese iarăşi, se usucă, îşi pune hainele şi se-ndepărtează grăbit spre oraş. Rămînem pînă la căderea întunericului, ascultînd vuietul puternic al Dunării, printre rîsetele şi şoaptele unui tineret fericit, liber, destins. Poate că străvechea voluptate ce impregna Brăila supravieţuieşte în aceste rituri acvatice şi naturiste.

O terasă cu vedere spre fluviu agreează camerele hotelului Belvedere. Prin ce aberaţie oare e sala pentru micul-dejun amenajată într-un soi de pivniţă, fără prive-

liște, fără aer ? Înghițim, înghesuți lîngă un stîlp de beton, o cafea proastă. O altă ocazie de a evalua lipsa de imaginație a românilor ni se prezintă atunci cînd, pentru a ajunge la Tulcea, pe cealaltă parte a Dunării, trebuie să luăm bacul. Nu bacul minuscul pe care-l zărisem de la ferestrele noastre, ci bacul mare, care pleacă de la Comorofca, cartier de barăci și colibe, mahalaua cea mai mizeră și mai rău-famată a Brăilei, încă de pe vremea lui Istrati. Mama lui se instalase aici, ca să economisească doi franci pe lună la chirie.

Ajungem la țarm. Sînt două șiruri de vehicule: cel „normal“, mulțime de mașini heteroclite, mai multe ceasuri de așteptare; și cel „cu prioritate“, pentru nomenclatură și numerele de corp diplomatic. Noi ne îmbarcăm primii. Și deci, pe malul celălalt, sîntem primii care debarcă. Aici încep problemele. Bacul este încărcat cu camioane atît de grele că marginea lui este mult sub cea a debarcaderului. Lipsesc cel puțin treizeci de centimetri. Svetlana, care conduce în acea zi Peugeot-ul, este o tînră romîncă blondă, foarte frumoasă, foarte elegantă. Își dă imediat seama că obstacolul denivelării nu poate fi trecut. „Încercați totuși!“ o sfătuiesc docherii, cu acea încredere în imposibil la fel de pasivă și absurdă ca împăcarea cu eșecul. Svetlana coboară din mașină și-i apostrofează pe limba lor. Aduc două scînduri groase, dar le culcă pe bac una lîngă alta, astfel că nu pot facilita cu nimic manevra. Atunci tînră, aplecîndu-se și apucînd ea însăși blănille de lemn, le așază astfel încît să formeze o scară cu două trepte. Zdrahonii, siderați, o privesc, fără a scoate o vorbă, fără a schița un singur gest, pe această Venus în mantou din piele instalînd dispozitivul necesar. Ea se urcă la loc la volan, reușește să scoată mașina.

Exemplu de incapacitate romînească. Oamenii ăștia sînt specialiști în transportul cu șalande, fac cursa asta de douăzeci de ori pe zi, și n-au găsit încă un mijloc de a rezolva problema debarcării atunci cînd bacul e prea încăr-

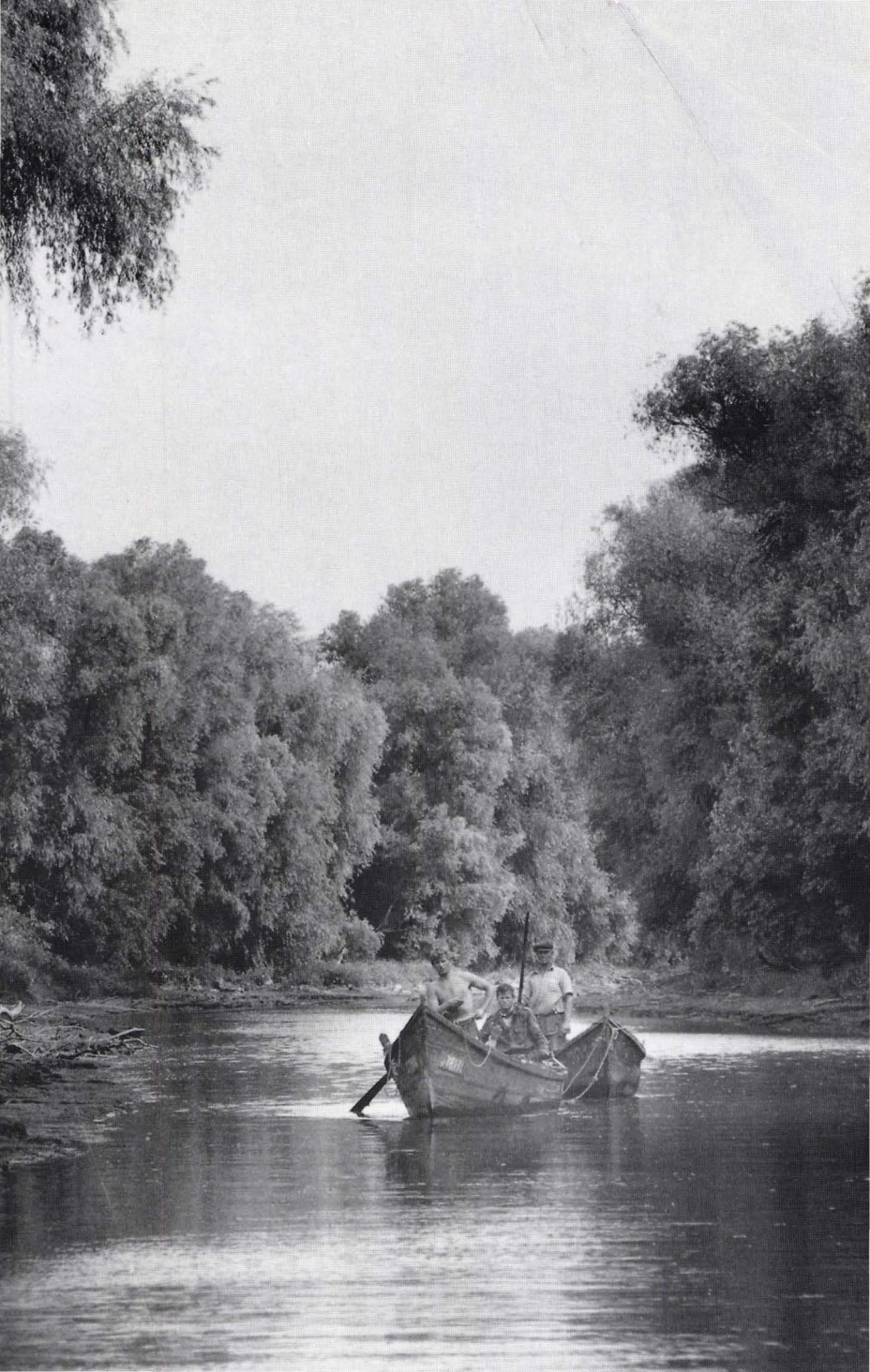
cat. Nici în domeniul ăsta nu s-a schimbat nimic de șai-zeci și cinci de ani. Despre un anume domn Wolff, inginer-șef al docurilor de la Brăila, Istrati scria (*Pelerinul inimii*) că „este o înaltă competență tehnică și unul din puținii germani care n-au fost înlocuiți de români sinecuriști, cum s-a întâmplat de când am crezut că ne putem lipsi de nemți. Ne-am lipsit, dar rezultatele sînt jalnice. Peste tot escrocherii, jaf, incapacitate. S-a spus: « Prin noi înșine! » Și s-a ajuns la furtul și ruina tehnicii « prin noi înșine » — în vreme ce cu nemții, zbîrînă. (...) Domnul Wolff este un roșcovan solid care are tot timpul un aer supărat, dar nu e violent, nu e aspru. Prin atelierele noastre el trece numai, cu mîinile la spate, fără să se oprească să-i ia la întrebări pe maiștri și să-și bage nasul în treburile lor, cum fac șefii mai mici români, pe care-i păcălim totuși, în timp ce domnul Wolff a văzut totul din goană.“

Veșnicul conflict între eficacitatea nemțească și delăsarea orientală. Între Nord și Sud. La Chișinău, nu ni s-a spus că cei 70% de români lasă puterea economică și politică celor 30% de ruși? Să nu se creadă însă că Istrati alesese tabăra „rațiunii“ și a „progresului“. Puțin mai încolo în aceeași carte, evocîndu-l pe tînărul prinț german care, în 1866, a luat coroana României, Carol de Hohenzollern, el critică aspru crearea, în întregime nemțească, a docurilor, consecință firească a înstăpînirii germanice în țară.

„Oamenii s-au întrebat ce-o fi asta: *doc*! Și au obținut elogioasa explicație: frumoasele lor grîne sînt murdare, ceea ce le depreciază pe piață; docurile și silozurile lor curăță totul într-o clipită și asta conservă, apoi, datorită bazinului ce va fi săpat acolo, nave mult mai mari decît cele pe care le-au văzut pînă acum vor veni să arunce ancora de-a lungul cheiului, la adăpost de valurile Dunării, vor încărca rapid grînele lor curate și le vor plăti mai scump. Asta va mulțumi pe toată lumea.

Asta nu i-a mulțumit decît pe cei care erau deja mulțumiți. În schimb, Brăila a cunoscut prima sa hecatombă

de schilodiți și infirmi, apoi o a doua, care a afectat-o mult mai mult: docurile erau dotate cu două *elevatoare* pe șine, dintre care fiecare lua pîinea de la gura cîtorva sute de muncitori, lucru pe care văzîndu-l, în ziua inaugurării lor, docherii fură cît pe ce să le arunce în bazin. Mult timp au trebuit să fie păzite cu baioneta la armă.“

Frumusețe murdară a grînelor, sau organizare militară a silozurilor. Nemții au plecat, elevatoarele au rămas, dar românii continuă să se răzbune pentru această concesiune necesară făcută legilor triviale ale comerțului, păstrînd un bac arhaic și metode de debarcare pe cît de pitorești, pe atît de nefuncționale.

Delta

Tulcea, la intrarea în Deltă, concentrează tot ce a făcut urbanismul comunist mai urât, mai respingător: ca și cum, înainte de a ceda acestei imense disoluții a naturii într-o mlaștină mare cât jumătate din Corsica, omul, micul om de sub ordinele lui Ceaușescu, ar fi vrut să-și afirme pentru ultima dată puterea, turnând tone de ciment proletar. Din fericire, numeroase vapoare înveselesc portul. Legate la cheiuri, clipocind în apa întunecată, luntre de tot felul, cel mai des vetuste.

Cu ocazia primei noastre vizite (1990), dl Georgescu, care vorbește o franceză prețioasă („ungurii sînt *molestați* în Transilvania“, „afacerea asta e *grasă*“), a organizat pentru noi o excursie de două ceasuri. El își zice director al Societății Franceze de Navigație pe Dunăre (SFN), o companie străveche ce mai posedă încă cinci remorchere, cinci șalande, o navă-cisternă, toate datînd dinaintea războiului de la 1914. Doar cărbunele a fost înlocuit cu păcură. Ne urcăm la bordul unui barcăz cu motor, cu un singur om de echipaj. Pare mai puțin preistoric și înaintează sprinten spre brațul Sulina, canalizat pe la 1900, care taie delta prin mijloc și merge drept spre mare. Celelalte două brațe ale Dunării, la nord brațul Chilia, limitrof cu Ucraina, la sud brațul Sf. Gheorghe, închid între meandrele lor un

Delta Dunării: canal.

triunghi de 4 300 de kilometri pătrați, locuit de 25-30 000 de insulari și pescari, și de milioane de pești și de păsări.

Pe un canal secundar care șerpuiește printre sălcii și stuf, urcăm spre brațul Chilia și ne întoarcem la Tulcea trecând prin fața Ismailului, port ucrainean. Sezonul (sfârșit de octombrie) e prea înaintat: păsările migratoare și-au luat zborul, n-am văzut nici unul din acei bîtlani, pelicani, rațe, cocori, gîște sălbaticе, egrete, lebede, berze despre care gazda noastră ne vorbise cu încântare. Întinderi de stuf cît vezi cu ochii, pustii, sub un cer deja zgribulit.

Scurtă escală în minusculul sat Pătlăgeanca, cîteva case de chirpici la marginea fluviului. O femeie ne arată un vițel de șapte luni. Un țăran ne invită să intrăm la el: o mică gospodărie înconjurată de un gard. Capre, porci, găini. În curte, doi copaci. Locuința constă dintr-o singură încăpere, mobilată cu un pat mare cu cuvertură negru cu alb și cu un fel de banchetă încălzită, care servește de sobă. Într-o polatră, pictură naivă ce reprezintă o femeie culcată între doi amorași. Țăranul ne dă să bem din vinul lui, în clipa cînd nevastă-sa, întorcîndu-se de la o nuntă, aduce un soi de guguluf, comoară neprețuită pe care ține morțiș s-o împartă cu noi. Porumbul este înmagazinat într-un fel de cabană foarte înaltă și îngustă, cocoțată pe stîlpi și păzită de un cîine pe lanț.

Va fi cea mai frumoasă amintire a noastră din această primă ochiadă asupra Deltei: sentimentul unei vieți aparte și al cîtorva supraviețuitori izolați, la marginea universului. Ei trăiesc, uitați de toți, descendenți ai acelor fugari și tîlhari care și-au găsit refugiu în secolul trecut între brațele larg deschise ale Dunării și au transformat trecutul lor criminal în demnitate patriarhală. Denumirea românească, Dunărea, redă mai bine, prin lichiditatea sonorității sale (în greacă, simplă coincidență ? *rheo* = a curge, a se scurge, cf. *panta rhei* al lui Heraclit), senzația unei lumi fragile, în perpetuă curgere. Ne place să ne gîndim că ocnașii evadați,

mateloții dezertori, turcii și rușii fugiți din țara lor, țiganii urmăriți, aventurierii de tot soiul au aterizat aici precum păsări migratoare, în mijlocul acestor smîrcuri, în aceste locuri de trecere unde fluviul ce a udat orașele cele mai încărcate de istorie, a traversat Ulmul, Regensburgul, Viena, Bratislava, Budapesta, Belgradul, a fecundat cele mai ilustre civilizații, a federalizat prin cursul său maiestuos cultura europeană, servește, ca încheiere, de sălaș unei populații greu identificabile de marginali, de rătăcitori, de paria.

Sic transit gloria mundi, dar fără viziuni de schelete sau de viermi devoratori, ca în tablourile lui Valdés Leal de la Sevilla: dimpotrivă, cu o blîndete, o frumusețe calmă și filozofică, o pregnantă liniștită, ca și cum ar fi fost firesc ca imensa Dunăre, ostenită de a-și fi schimbat de șapte ori numele în funcție de țările prin sau pe lângă care trece, (cel francez, de „Danube“, îi e străin) și de a fi hrănit gîndirea atîtor mari oameni născuți pe malurile sale, să accepte pe ultimii din cei 2 850 de kilometri ai ei să ofere un *no man's land* fiilor rătăciți ai lui Dumnezeu.

A doua oară (septembrie 1992), o zi întreagă în Deltă, datorită amabilității vice-prefectului, care ne-a pus la dispoziție nava lui. După el, SFN și-a încetat activitatea și nu mai există. Plecare pe canalul Mila 35, navigație pe lângă maluri, amestec de nisip și stuf. Insule răsărite dintre apele joase, lande pe jumătate scufundate, lacuri, încrengături neprevăzute, pîraie răspîndite printre trestii formează un peisaj de început de lume. Te fac să te gîndești la epoca legendară cînd apele nu erau încă despărțite de uscat, cînd nu exista decît un imens aglomerat mocirlos de noroi, ierburi și resturi vegetale. Un vultur, un cormoran, lebede își iau deodată zborul dintr-un tufăriș. Un bîtlan își reflectă într-o băltoacă silueta hieratică. Dl Ioan Munteanu, biolog, ne vorbește despre bogățiile deltei, paradis al bota-

niștilor și al zoologilor. Nava, cu fundul plat, nu are nevoie decît de 40 cm de apă, ceea ce ne permite să ne aventurăm prin treceri înguste și să trecem aproape de plauri. Nu e decor mai sugestiv decît acest labirint acvatic fremătînd de o faună invizibilă.

Civilizația ne aduce aminte de existența ei printr-o formă imprevizibilă. Pe o navă ancorată de-a curmezișul fluviului, de dimensiuni egale cu a noastră, vreo șase persoane instalate la soare fac conversație. Dl Munteanu îi spune pilotului nostru să întoarcă și să oprească lîngă vas: le-a recunoscut, în mijlocul suitei lor, pe două din fiicele regelui Mihai al României. Sofia, în negru, și Maria, în pulover albastru cu negru. Urcăm la bordul navei lor. Prezentări. Ele se exprimă într-o franceză excelentă. Crescute în Elveția, abia vorbesc românește, lucru ce-i este reproșat tatălui lor. Faptul că nu cunosc limba națională furnizează un argument în plus împotriva restaurației. Starea îngrijorătoare a deltei le-a adus aici. Jumătate din faună și din floră a dispărut, ucisă de poluare. Cum să reparați acest dezastru? Ele par convinse, sincere, și dau dovadă de multă simplitate.

„Adevărata problemă a Dunării, ne spune dl Munteanu după ce am plecat, nu este poluarea, ci scăderea apelor de zece ani încoace și tulburarea echilibrului natural.“

Escală la Mila 23 (= 23 de mile de la mare), într-un sat de lipoveni. Poate fi recunoscut după cei doi bulbi, cît se poate de slavi, ai bisericii sale din lemn și tablă, precum și după blonzimea strălucitoare a copiilor. Lipovenii, sau lipovani, au venit din Rusia în secolul al XVIII-lea. Ei practicau o erezie condamnată de autorități. Se pare că numele lor vine de la faptul că nu îngenuncheau decît în fața icoanelor făcute din lemn de tei (*lipa*). Refuzînd sacerdotiul, sfintele taine, căsătoria și serviciul militar, ei sînt împărțiți în mai multe secte: popoviții, care acceptă preoții, bezpopoviții, care îi recuză, molocanii, băutori de lapte,

și scopiții, care se castrează. Cel puțin așa era înainte vreme. De atunci s-au cumințit și au trecut la liturghia ortodoxă. Obiceiurile și gesturile lor sînt impregnate de un păgînism primitiv. Cum să nu devii mare adorator al naturii atunci cînd trăiești departe de lume, în afara istoriei, între cer și apă?

Prima lor biserică, inundată în 1970, a fost părăsită. Toată din lemn, încă în picioare și solidă, ea se leagănă într-o surpătură de teren, ca arca lui Noe eșuată. Pătrundem înăuntru pe fereastră, pe urmele unui băiat cu ochi albaștri și păr de culoarea grîului. Precum o maimuță, se cațără în șarpantă, de unde slobode asupra noastră un porumbel pe care l-a prins sub acoperiș. Petrică, îngeraș și farsor, a avut străbuni care au aparținut probabil sectei molocanilor, într-atît radiază pielea lui catifelată de o frăgezime opalină.

Garduri verzi împart satul în mici țarcuri. Făcute din chirpici și tablă, dar curate și îngrijite, căsuțele constau dintr-o singură cameră de locuit. Bucătăria și spălătorul comunică, ca să fie încălzite de o singură sobă. O familie ne primește în casă și ne oferă raci să degustăm. Singura ocupație e pescuitul. În spatele caselor sînt suporturi pentru uscat peștele, precum și șoproane pentru pus la adăpost, la sfîrșitul toamnei, leasele de nuiele și bylumacii barajelor pe care gheața iernii le-ar strica, iar umflarea apelor de primăvară le-ar lua cu ea. Intrăm apoi la o bătrînă. O tapiserie cu o scenă galantă împodobește peretele, între icoane vechi. Ea nu vorbește decît rusește, rîde tot timpul, ne arată sauna pe care și-a instalat-o în spălător. Focul e alimentat cu stuf. Toarnă apă fiartă peste o gră-măjoară de cărbuni și izbucnește în rîs. Bătrîna asta, care usucă și sarează crapi, o duce relativ bine. Curentul electric ajunge pînă aici. În fiecare încăpere atîrnă din tavan un bec.

Dacă Delta în ansamblul ei ne-a făcut impresia unei lumi arhaice, am întîlnit în acest sat un fragment de umani-

tate ce merge înapoi pînă la primele timpuri ale Genezei. Lemn, lut și paie, o existență minimală, dar o fericire certă. Cătunul nu are alt nume decît birocraticul Mila 23. De fapt, el abia dacă există, s-a așezat acolo din întîmplare, ar putea să plece iarăși pe firul apei și să eșueze mai departe între alte sălcii, alte trestii. În fața fiecărei curți așteaptă barca gata de plecare. Copiii se duc la școală cu lotca, la fel ca-n străfundul Amazoniei. Totul e labil, precar, orizontal, fugar. De o frumusețe originară, atemporală.

Prînz la Lebăda, într-un „complex turistic“, chiar demn de acest nume. Somn la grătar, un pește excelent, din rasa devastatoare a cărei capturare este permisă tot anul, împreună cu bibanii și știucile. Pentru alte specii, șalăi, plătici, crapi — unii crapi atîrnă 25 de livre și au peste un metru —, lini, cegi, moruni, pescuitul e reglementat.

Întoarcere pe brațul Sulina. În clipa cînd vasul o ia printre două lacuri, Obretinu Mare (de la latinescul „magnus“) pe dreapta și Obretinu Mic pe stînga, dl Munteanu, care s-a instalat la prova pentru a scruta cerul, dă deodată semne de agitație. Din adîncul orizontului se ivesc în șiruri ordonate stoluri de păsări: faimoșii pelicani ai deltei. Escadrele lor trec în valuri succesive pe deasupra capetelor noastre, apoi aterizează lîngă Obretinu Mic, la capătul unei fîșii lungi de pămînt uscat. „Un spectacol de excepție!“ ne comunică ghidul nostru entuziast. „O asemenea adunare nu am văzut decît o dată sau de două ori în toată cariera mea!“ Nava acostează și traversăm pe jos un kilometru bun de sol crăpat și arid pentru a ne apropia de păsările care s-au regrupat pe malul lacului.

Dl Munteanu evaluează numărul lor la 5 000. Adică aproape jumătate din rezervație. Și se apucă să ne expună problemele pe care le pune primirea lor. Sînt 5 000 de cuiburi, adică 10 000 de adulți, plus puii, unul sau doi de pereche, ce pot fi recunoscuți după aripile lor negre. Apoi

acestea devin albe. Pelicanii trăiesc în colonii. Fiecare cîntărește pînă la 30 kg. Un metru înălțime, 1,60 m anvergură. Înaintăm cu pași tiptili. Pelicanii stau la malul apei, nemișcați, în rînduri strînse, unul sau altul își ia zborul, fără greutate. Un adult — iată problema — mănîncă trei kilograme și jumătate de pește pe zi. Adică 35 de tone zilnice pentru toate coloniile. La această cifră trebuie adăugat ceea ce consumă 50 000 de cormorani. Păsările din deltă înghit pe an între 4 000 și 5 000 de tone de pește, adică la fel de mult ca românii. Și — culmea ghinionului — o pasăre care nu îngurgitează decît pește nu e comestibilă pentru oameni. Ce-i de făcut? Să fie păstrați acești gămani care, date fiind scăderea apelor și rărirea peștelui, amenință aprovizionarea unei populații deja subalimentate? Să le fie distruse cuiburile? Ucrainenii din nord, ca și bulgarii din sud au eliminat coloniile lor de pelicani. Numai România a continuat și continuă să-i adăpostească — uimitor exemplu de mărinimie pentru un regim cu tendințe prozaice.

*Tîrziu, cînd pelicanul, venind din largul zării,
Cu negurile nopții trudit se-ntoarce-acasă...*

Versurile *Noptii de mai* răsună în amintirea oricărui școlar francez, dar dacă lucrurile s-ar petrece așa cum și le-a imaginat poetul, problema ar fi rezolvată. Musset crede că pelicanul își sfîșie inima cu ciocul pentru a-i hrăni pe pui cu măruntaiele sale:

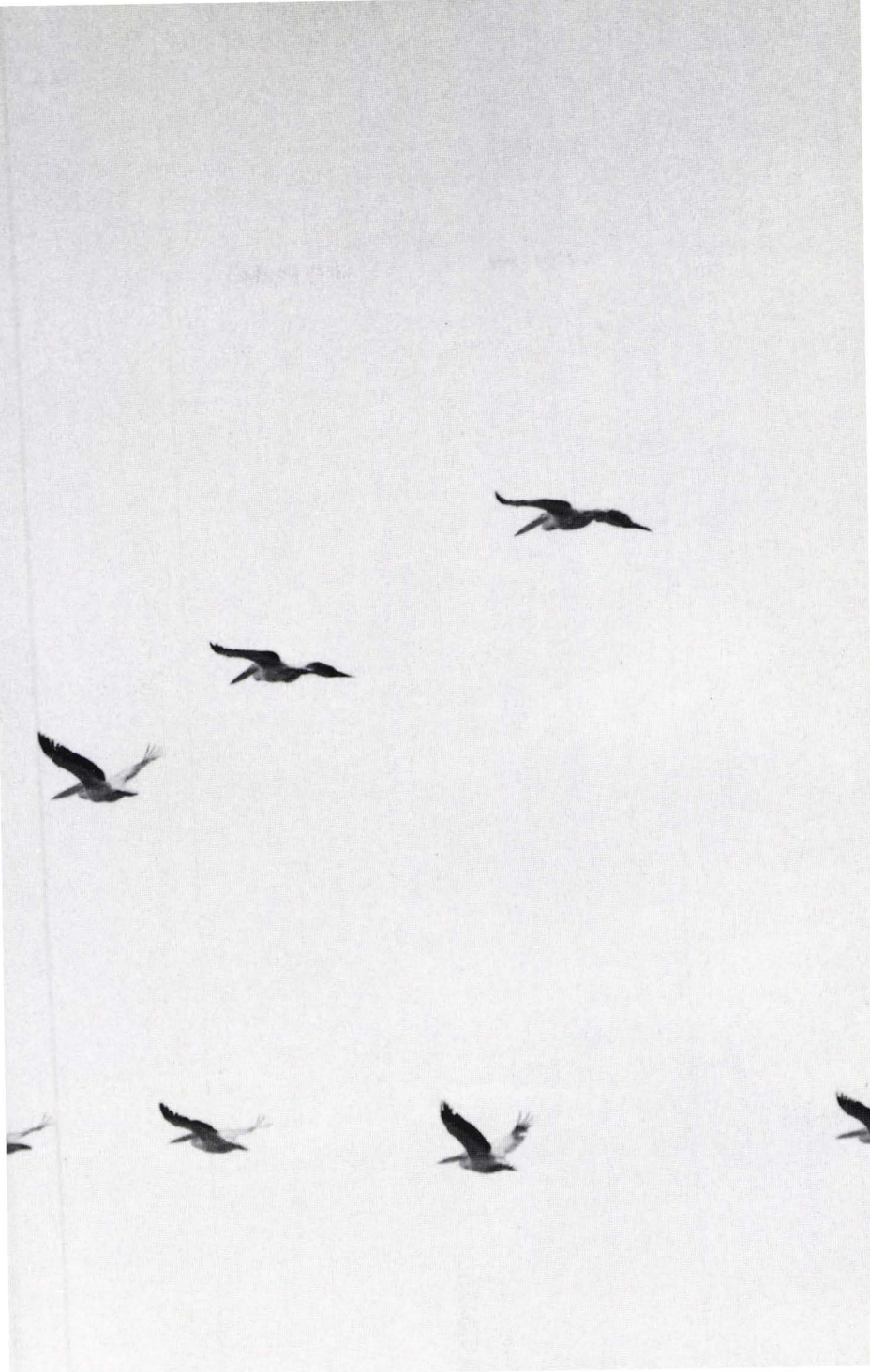
*Și beat de-nduioșare, de spaimă și plăcere,
Slujind ospățul morții, murind, s-a prăvălit!**

Realitatea este cu totul alta. Pelicanul adună în gușa lui pînă la șapte kilograme de pește, pe care le macerează înainte de a le revărsa în cuib. Dacă, cu această cămară porta-

* Traducere românească de Tudor Mănescu și Al. Hodoș.

tivă, se simte în primejdie, scui-pă conținutul ei și-și ia zborul. Obretinu Mic a atras aceste mii de păsări fiindcă, pe jumătate secăt, concentrează în apele sale puțin adânci un maximum de pești, în timp ce lacul din față, cel Mare, mai mare dar mai adânc, le-ar cere mai multă osteneală. Lacomă, leneș, pragmatic zburătoarele astea; dar de o splendoare cât se poate de regească, ce justifică visările poetice.

Marea Neagră

De ce „neagră”? Anticii numeau această mare Pontul Euxin, adică „primitoare”. Prin antifrază, căci, dintotdeauna, această mare interioară a fost temută pentru furtunile ei; iar „neagră” ar însemna: primejdioasă, amenințătoare, apăsătoare, apele sale nefiind cîtuși de puțin mai întunecate decît cele ale Mediteranei. Mircea Eliade, în unul din capitolele savuroaselor sale *Memorii* („Navigare necesse est...”), povestește cum, plecați de la Tulcea cu barca, colegii lui elevi și cu el au fost surprinși în larg de o furtună. Naufragiul a fost evitat la limită. După o săptămînă, rămași fără catarg, epuizați, au reușit să ajungă la Constanța, cel mai mare port al României, și capitala Dobrogei. Această regiune, ce se întinde între malul drept al Dunării și litoral, a fost turcească pînă la 1878.

„Neagră”: de cînd datează acest supranume? Din vremea ocupației otomane, de sinistră amintire? Sau, de mai înainte, din epoca Daciei și a colonizării romane? Constanța servea ca loc de exil pentru personalitățile căzute în dizgrație: era Siberia Urbs-ului. Poetul Ovidiu a fost cea mai ilustră victimă a acestei vocații tenebroase. Nu se știe din ce motiv împăratul Augustus l-a pedepsit atît de aspru pe agreabilul autor al *Amorurilor* și al *Metamorfozelor*. Ovidiu a suferit de frig și plictis timp de nouă ani și a

Cazinoul din Constanța.

murit, în anul 17 al erei noastre, în acest oraș ce se numea pe-atunci Tomis, de la grecescul *tomoi*, „bucăți tăiate, porțiuni“ (cf. franțuzescul *tome*, „volum“). Acest nume pare să reflecte legenda, destul de „neagră“ și ea, conform căreia Medeea, prințesă din Colhida (regiune de pe malul oriental al Pontului Euxin), l-ar fi tăiat aici în bucăți pe fratele ei Absyrtos.

Se știe cu ce obstinație emoționantă au încercat comuniștii să înlăture vraja „neagră“ ce ține legat sub farmecul-i rău singurul lor litoral marin, condamnat din noaptea vremurilor la a nu fi decît un pămînt de solitudine, de exil și de groază, o zonă neprimitoare, ba chiar barbară. Ei au transformat această coastă altădată sălbatică în litoral balnear, prin hoteluri de un fals lux, prin tabere de vacanță și de veselie prefăcută. Panait Istrati mai descria încă Bă-răganul, partea de miazănoapte a Dobrogei, ca o stepă dușmănoasă măturată de vîntul înghețat al iernii, pîrjolită de soarele verii — și, de altfel, aici deporta guvernul fascist al mareșalului Antonescu țiganii, iar democrația populară de la 1945 pe germanii din România. Apoi însă, de la Mamaia la Mangalia, coasta a devenit locul unei deportări mult mai plăcute: aici erau trimiși să se odihnească, în mari „complexe turistice“, muncitorii merituoși, conducătorii Partidului, favoriții regimului, precum și reprezentanții partidelor comuniste europene, care găseau aici plaje și soare la un preț ridicol de mic.

Port activ din care pleacă cerealele și petrolul, Constanța (rebotezat astfel după numele surorii împăratului Constantin) primește și navele rusești ce vin să caute granitul Dobrogei, cu care sînt pavate străzile, nu numai din Brăila și București, ci și din Odessa, Tiflis și Sevastopol. Orașul unde este înmormîntat (dar nu a fost găsit locul mormîntului său) nu l-a uitat pe Ovidiu. În piața principală se înalță statuia poetului, pe al cărei soclu sînt gravate cele patru versuri latinești pe care le scrisese pentru epitaful lui.

Tenerorum lusor amorum, „cîntărețul dulcilor iubiri“, își spune el. În Constanța modernă nu mai rămîne mare lucru din acest erotism delicat de care e impregnată poezia lui, decît poate, la muzeul de arheologie (dar, tocmai, închise într-un muzeu), cîteva statui antice de o ambiguitate tulburătoare, un Apollo cu trăsături efeminate, o Isis cu gura îmbietoare, un Eros, un Bacchus, trei Grații... Cît despre spiritul *Metamorfozelor*, el ne este amintit de forma stranie a unui Șarpe din marmură albăstruie, cu cap de berbec, prevăzută cu ochi și păr de om.

Prin grația stilului său, prin pasiunea pentru libertinaj, prin curiozitatea pentru perversiunile interzise (Orfeu, Narcis, Hyacint...), Ovidiu-mi pare un văr îndepărtat al lui Casanova. Acești doi mari seducători și amatori de voluptăți au fost condamnați să trăiască ultimii vreo zece ani ai unei lungi existențe departe de lumea de intrigă și înțîlniri amoroase care le plăcea, într-o izolare, o singurătate cumplită. Chiar dacă nu au fost exilați la capătul lumii din rațiuni morale (ci economice, în cazul lui Casanova, și politice, pentru Ovidiu), cum să nu consideri Dux din Boemia și Constanța de la Marea Neagră ca fiind cele două citadele emblematice unde păzitorii ortodoxiei sexuale îi închid pe cei ce le-nalcă regulile?

Farmec desuet al străzilor. Din piața principală, se trece fără tranziție de la Ovidiu la țigani, care au înființat la colțul unei străzi ce pornește în diagonală o superbă cafea-patiserie. O ofertă copioasă de prăjituri, clătite cu dulceață, baclavale turcești cu miere, plăcinte românești, „prăjitura noastră națională, spune Istrati, care nu-i altceva decît un foitaj subțire, umplut cu brînză cu ouă sau cu carne tocată și ceapă, totul înecat în untură bună de porc“. Acest local contrastează, prin prosperitatea lui și abundența mărfii, cu prăvăliile românești, totdeauna pricăjite. „Țigani sînt bogați, spune Svetlana, care nu-i iubește. Înainte de Revoluție, se ocupau cu trecerea peste frontieră:

fiecare trecere costa un kilogram și jumătate de aur.“ Carne de om contra metal prețios: metamorfoză pe gustul lui Ovidiu. Oricum, cred că poetului i-ar fi plăcut să se așeze la mesele acestei patiserii și să-și îndulcească amarul exilului gustînd din mierea, macul, aluatul cu nuci și smochine al dulciurilor orientale.

Cină la Casa cu lei. Restaurant privatizat, meniu variat, mîncare excelentă. Sala de la primul etaj, într-o penumbră gingașă de covoare și tapete întunecate, conferă un bun exemplu de stil Belle Epoque, fastuoasă paranteză în nenorocul cronic al românilor. Clădirea datează din 1898. Oare acest obicei de a scrie pe case data construirii să fie dovada unei nevoi de a fixa timpul, într-o istorie în neîncetată mișcare și zbuciumată? Pe cazinou, se poate citi: 1910. Cazinoul e amplasat pe o stîncă artificială la extremitatea peninsulei ce închide portul, în apropiere de o frumoasă grădină în terase. Capodoperă de Art Nouveau, împopoțonat peste poate, menționat de unul dintre corespondenții mei români drept specimen al barocului național, în timp ce nu e decît un lăstar amuzant al kitschului cosmopolit, acest edificiu ne intriga.

Am revenit acolo a doua zi dimineată. Era într-o duminică. Pe chei se plimbau tineri marinari. La ușa cazinoului, un majordom, îmbrăcat în smoching, vrea să ne-mpiedice să intrăm. „Interzis. — Interzis, de ce?“ întreabă Norbert. „Fiindcă-i interzis.“ Trecem de el și urcăm la etaj, pe o scară largă și încărcată cu stucaturi, frunzulițe și stînci, de-ar trebui pana unui Théophile Gautier pentru a o descrie. Într-un salon mare abia luminat (economie de curent sau dorință de mister?), tineri tolăniți pe jilțuri de catifea sorb Coca-Cola, în fața unei estrade pe care defilează tinere fete. Sonor asurzitor. Probabil că e vorba de un concurs de frumusețe, sau de o prezentare de modă. Dacă nu cumva fiii unor pașale turcești or fi venit să recruteze pentru tații lor odalisce pentru seraiuri. Această ipoteză nu e mai neplauzibilă decît celelalte. Un concurs de modă, manechi-

ne, în acest oraș pierdut la capătul lumii, unde oamenii se-nțolesc cum pot? Și, încă mai ciudat, tăcerea publicului. Nimeni nu aplaudă, nici un gest de curiozitate, o apatie totală. Ceremonia se desfășoară într-o ambianță funebră, în mijlocul unui mobilier, al unui decor cu prețiozități frenetice.

La sud de Constanța, Ceaușescu și demnitarii din clanul lui își amenajaseră reședințele balneare, în apropiere de un nou sat, botezat Olimp. Olimp, Neptun, Venus: astea sînt numele acestor stațiuni construite după război. Oare regimul credea că va face uitată urîtenia lor de beton atrăgînd asupra lor binecuvîntarea zeilor greci?

La Olimp, marea vilă a lui Ceaușescu, goală acum, este păzită de soldați care le cerșesc cîte o țigară vilegiaturiștilor. Persoanele din suita lui locuiau în mici vile confortabile, care pot fi închiriate acum, la un preț relativ mare. Norbert a reținut una pentru două zile. Ne ducem să luăm cheia la o adresă destul de greu de găsit, apoi trebuie să ne descurcăm singuri pentru a găsi vila. La parter, două încăperi mari, plus o cameră pentru personal, la primul nivel, trei camere, două băi și, mai ales, un mobilier, o dotare sanitară, robinete mult superioare față de ce se obișnuiește în România. E confortabil, aproape luxos. Chiria include serviciile unei menajere care, de cum sosește, se instalează în fața televizorului și pune sonorul la maxim.

Între casă și digul de la malul mării, o grădiniță adorabilă. Plimbări frumoase pe plaje, băi grozave, într-o apă puțin sărată — din cauza, pare-se, a debitului neîntrerupt al apelor danubiene. Hoteluri mari își etalează pe faleză evantaiele de cuști de iepuri. La marginea plajei, la vedere, zace o enormă carcasă de bovină în descompunere. După cum spune Ovidiu, Iupiter s-a deghizat în taur pentru a o răpi pe tînăra prințesă Europa. Acest stîrv abandonat pe mal, ultimă metamorfoză a zeului, să fie oare o imagine

a căderii lui Ceaușescu ? Splendoarea „olimpiană“ a regimului său, iat-o transformată în putregai.

Că acest regim a lăsat sechele stranii, am avut dovada a doua zi, în cursul unei scene cînd rușinea de a fi francezi ne-a ars pe toți trei.

La Mangalia, ultimul oraș de pe coastă înaintea frontierei bulgare, trebuia să fie inaugurată o „Bibliotecă franceză“ : donație a Franței (a cărei Franțe ? aveam să vedem) și prin urmare era nevoie de o autoritate oficială pentru a conduce manifestarea. Ambasadorul Franței, reținut de alte îndatoriri, îi ceruse lui Norbert să-l reprezinte.

Sosim la Mangalia : plan simetric, străzi drepte și austere, în stilul fascist. Unde s-o fi găsim „Biblioteca franceză“ ? Pînă la urmă, ajungem în piața indicată. Cu ceva întîrziere. Ceremonia a început deja. Ceremonie ? Comicărie ? Într-un local modern, alb, la parterul unui imobil nou, o fetiță bîiguie cu un glas stupid „Une poule sur un mur...“, aplaudată de un cerc de bunicuțe în rochii înflorete. „Iată un cîștig pentru cultura franceză!“ comentează satisfăcut un soi de pitic rotofei. Flecar confuz, ia el cuvîntul.

E Pierre Poujade. Ce ? Poujade cel cu poujadismul ? Nu-mi cred urechilor. El însuși. În „misiune“. Misiune de la cine ? Debitează, pentru duzina de bunicuțe și fetiță, un discurs din care reiese că România e o țară minunată, fiindcă zborul Paris–Constanța dus-întors nu costă decît 1 400 de franci, noaptea la hotel 100 de franci, cea mai bună masă 30 de franci. „Profitați de toate astea!“ lansează el pe un ton confidențial. Acest sfat, lansat în aer, este total absurd ; în realitate, se felicită pe el însuși că a găsit un colț de lume unde te poți bronză pe bani puțini. Omul aranjamentelor și al pomenilor : galul, în hidoasa-i individualitate metafizică. Nu îi lipsește decît basca și bagheta de pîine. Rotunjime și bonomie *à la française*, limbuție,

burdihan și vulgaritate. Pretinde că organizează turnee pentru tineri români în Franța, cu autocar, șezători, debateri, spectacole în care cîntă folclor românesc. Biata Românie! Biata Franță! În timp ce laudă frăția între popoare, mă îndepărtez pentru a studia, pe pereții pe care au fost deja înșirate, cele vreo două mii de cărți franțuzești a căror donație a fost motivul vizitei lui.

Oroare! Cu excepția cîtorva „Integrale” de la Seuil (Hugo, Balzac, Zola, Flaubert, Corneille, Molière, Montesquieu) și a unei serii de cărți de buzunar decente, restul, adică patru cincimi, constă din romane care se vînd pe peronul gărilor și colecții „feminine” pe care un librar din Franța n-ar avea curajul să le pună în vînzare. Există chiar și o serie „Victorine”, roz pal. Mă gîndesc la apetitul pentru lectură al românilor; la cunoașterea de către ei, uneori la perfecție, a limbii franceze; la imposibilitatea de a găsi cărți franceze în librăriile românești; la prețul, oricum mult prea mare, la care ar putea fi vîndute. Mi-l imaginez pe tînărul care intră în această „Bibliotecă franceză” donată de Franța (ceea ce crede el că este Franța), patronată de un om politic francez, îl văd căutînd în rafturi o carte nouă, și luînd acasă, ca și cum ar fi vorba de caimacul literaturii franceze, un volum din această serie „Victorine”: nu va fi el pe veci scîrbit, și de Franța, și de cultura ei?

Încerc să mă informez. Cum e posibilă o asemenea impostură? Pentru a pune capac ultragiului, Biblioteca se numește „Arthur Rimbaud”. Un bust al poetului tronează pe o etajeră. Bibliotecara e o tînără romîncă francofonă. O asociație de turism din Ardeni (de unde și trimiterea la Rimbaud) venise cu cîțiva ani în urmă la Mangalia. Francezii o întrebaseră pe această romîncă, pe atunci ghid-interpret, ce le-ar face plăcere concetățenilor ei. „Cărți.” A primit 2 400, colectate de departamentele din nord-est, le-a depozitat la ea acasă, apoi a cerut primăriei un local și a plecat, la Charleville, să învețe meseria de bibliotecar.

S-o luăm mai din urmă. „Tourisme et loisirs“, club de vacanță din Charleville-Mézières, organiza, pentru comuniștii din Ardeni, vacanțe ieftine în țara lui Ceaușescu. A venit revoluția din 1989: satrapia criminală deghezată în paradis popular s-a prăbușit. Clubul, condus de un sindicalist din Longwy, a avut ideea, pentru a-și spăla obrazul, să se recicleze în ajutorul „umanitar“, ramura „culturală“. Pe acest fond s-a grefat cruciada dlui Pierre Poujade. Nu trebuie, trîmbețază el cu militantismu-i exaltat, ca după comunism să urmeze capitalismul, pentru a-i exploata din nou pe români. Nu trebuie nici să le aducem dolari, nici să punem mîna pe bogățiile lor, ci să-i ajutăm să respingă societatea de consum, să se dezvolte singuri etc. Cum? Prin cărți! Așa au ajuns rebuturile culturale din Ardeni (și mai ales din orașul Villerupt) să se deverseze pe plajele Mării Negre, datorită coalizării unor brejnevieni dezumflați și a unor ațîțători ai poujadismului.

Charleville a dat de asemenea, pentru spitale, scaune rulante. Ne-au fost arătate: uzate, scorțoșite, scăpate de la casare. Ministerul francez al Culturii a contribuit cu 10 000 de franci la această escrocherie. Mă întreb de unde-și trage acest Poujade influența pe care și-o păstrează. Face pe „tipul de treabă“, zice că e în grațiile „președintelui“ (care președinte?), pretinde că obține cu ușurință subvenții, călătorește pe cheltuiala statului, afișează simplitatea cordială și optimismul de comandă al discursurilor electorale. Rezultat: acest depozit de hîrtie tipărită, borîtură a spiritului. Mare mai „neagră“ ca niciodată, ale cărei țarmuri servesc de ladă de gunoi Europei pocăite. Stîrvuri de vite și cadavre de cărți.

La drum spre București. Trecem Dunărea pe la Giurgeni, pe un pod destul de nou (în 1966, se trecea încă cu bacul). Funcționara ne cere taxa de trecere. Nemaiavînd nici un leu în buzunar, îi oferim un pachet de țigări. Încîn-

tată, ne lasă să trecem fără tichet. Podul e păzit de soldați. Și lor, câteva țigări, ca să ne lase să fotografiem fluviul, din înălțimea unei lucrări clasate ca obiectiv militar. Pe celălalt mal, un băiat și sora lui, amândoi foarte frumoși, tocmai au pescuit doi pești mari. Îi cumpărăm de la ei cu trei dolari. La jumătatea drumului spre capitală, haltă într-un sat ce pare scos dintr-un roman de Turgheniev: uliță albă de praf, garduri din lemn, case scunde în mijlocul grădinilor. Amabilitatea țăranilor. O femeie ne face cadou un pepene verde. Fiul ei s-a expatriat în China. Să pleci din România în China, înseamnă să cazi din lac în puț, conform proverbului amar pe care ni-l citează Svetlana.

Apoi, înainte de Urziceni, depășim un convoi de căruțe cu coviltir, care se-ntinde pe mai mulți kilometri. Al doilea contact, mult diferit față de primul, cu lumea țăganilor. În spatele căruțelor, în colivii, se leagănă gâște (furate, după părerea Svetlanei). Îmbrăcați în zdrențe multicolore, țăganii au o ținută mândră. Ne oprim în fruntea cortegiului. Ferrante cere voie să fotografieze prima căruță. Șeful familiei vrea să fie plătit. Îi dăm cinci dolari. Femeile se apropie, se lipesc de noi, ne pipăie buzunarele, mormăie ceva la un centimetru de fața noastră. Imposibil să scapi de ele. Între timp, sosesc și celelalte căruțe: bărbații se reped spre noi; cer bani. Cercul se strânge; tonul urcă; femeile psalmodiază, pipăie și se freacă de mașină. E timpul s-o ștergem. Demaraj în trombă, cu toate geamurile ridicate.

De multe ori, mai departe în călătoria noastră, mai sus sau mai jos de drum, aveam să vedem tabere ale acestor nomazi, mai ales în Transilvania, lângă Sighișoara, unde-și aleg în fiecare an regele. Caii deshămați pasc printre corturi. Abia te oprești să privești splendidul spectacol al acestor bărbați și femei cu ten cărămiziu, svelți, drepți, adevărați seniori sub straiile lor multicolore și sub sclipici, că un noian de copii sosește în fugă să cerșească țigări, bani. Ridicându-și poalele peste picioarele goale, femeile

dau fuga la rîndul lor. Curînd sînt asupra ta, lîngă tine, cu acea tehnică a atingerii multiple, a vizitării cu trupul, a mîngîierii scotocitoare, cu acea dexteritate digitală, acea artă de a inspecta în cîteva clipite conţinutul buzunarelor tale, adormindu-ţi totodată prin melopeea lor fonfăită reflexele de apărare. Singurul mijloc, nu prea glorios, de a respinge această agresiune moale, flască, paralizantă, este s-o iei la fugă, pînă nu sosesc şi bărbaţii ca întăriri. Se spune că-s înarmaţi şi gata să scoată cuţitul: un zvon, desigur, dar care nu inspiră deloc încredere.

București

Prima impresie pe care ți-o face Bucureștiul, venind din-spre aeroport, este destul de neplăcută. După ce traversezi, sau treci pe lângă vaste parcuri ce amintesc că orașul a fost construit pe locul unui codru, ajungi la Piața Romană unde începe Magheru, un imens bulevard rectiliniu. Fastul unei ostentații rigide se combină aici cu mizeria țărilor socialiste: destul ca să-l descurajeze pe omul aflat la plimbare, care trece printre două faleze de beton, în căutarea zădărnica a unei imagini mai vesele. Magazinele sînt goale, în vitrine o cutie de conserve dialoghează cu un borcan de castraveți și, ca singură mărturie a unei fantezii strungulate de cincizeci de ani de restricții, ici-colo un manechin se fălește cu absurde toalete cu sclipici, umflate pentru a umple vitrina. Mulțimea însă defilează fără-ncetare: este axa nord-sud a orașului, care intersectează, la Piața Universității, axa est-vest, Bulevardul Gheorghiu-Dej.

Minerii veniți de la Jiu în septembrie 1991 și-au făcut tabăra în Piața Universității, la picioarele hotelului Inter, un zgîrie-nori foarte urît, ale cărui ferestre de la parter au fost toate sparte în prima seară. Tocmai ne întorceam dintr-o vizită la Craiova, și am dat fuga la fața locului. Era trecut de miezul nopții. Minerii, în ținută kaki, cu o rangă de fier sub braț sau un ciocan de lemn pe umăr, dădeau

Case din vechiul București.

ture prin jurul pieței; mai curînd firavi și scunzi, în locul coloșilor la care ne-am fi așteptat. Ridicaseră pe Magheru baricade smulgînd gărdulețele joase ale straturilor de flori ce mărgineau bulevardul.

Pe asfalt se prelingeau cîteva flăcări. Într-o țară unde totul lipsește, aceste stricăciuni făceau să ți se strîngă inima. De ce această invazie? De ce aceste violențe? I-am chestionat pe cei care căscau gura. Motiv economic, după unii: minerii cereau o mărire a salariilor, demisia primului-ministru, sfîrșitul programului de austeritate. Alibi, susțineau alții: Iliescu, președintele hulit, vrînd să scape de Roman, provocase răzmerița. Cîțiva avansau chiar ideea unui puci militar deghizat. Omniprezente mi s-au părut suspiciunea, îndoiala, deruta.

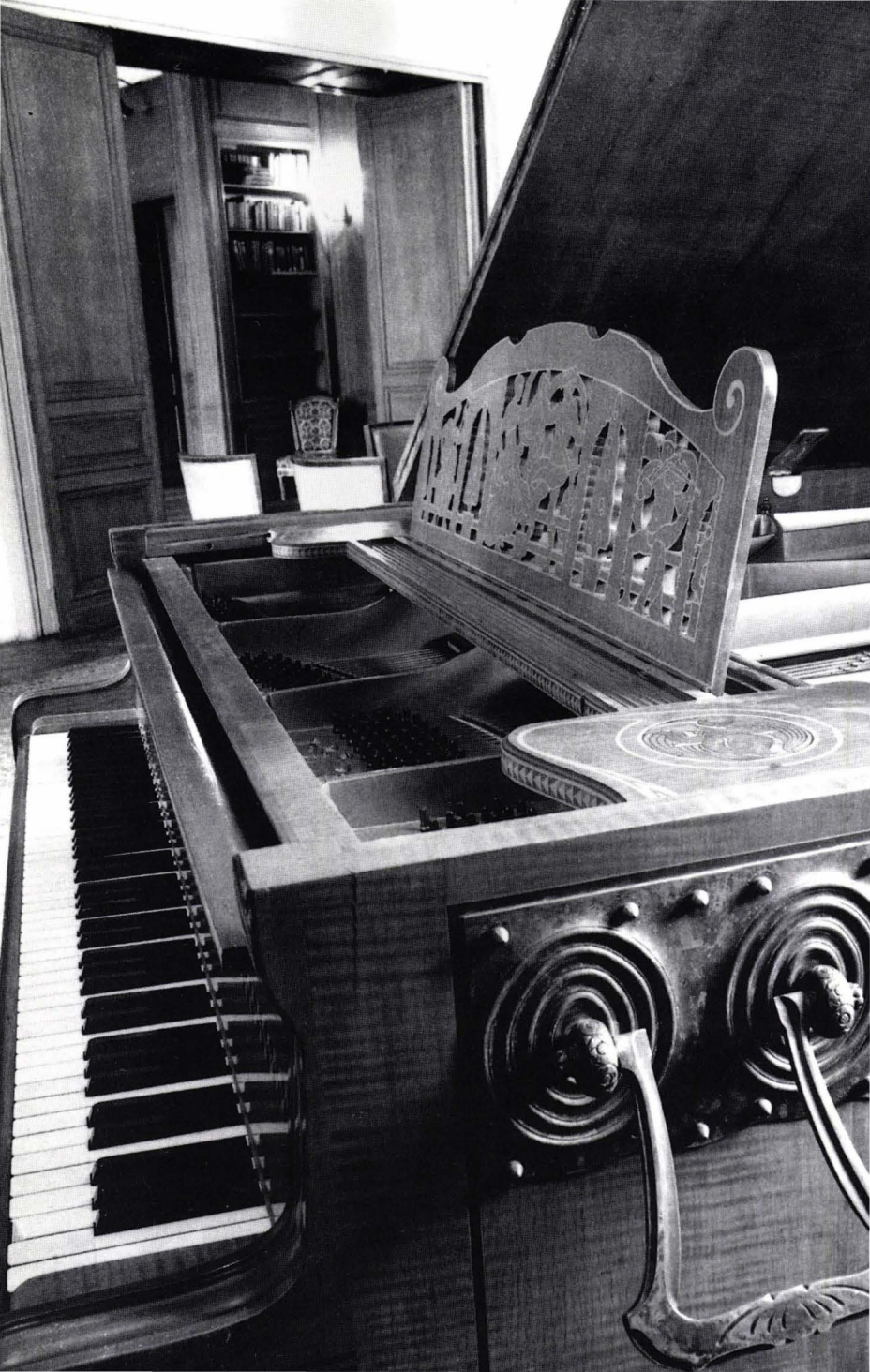
Două nopți mai tîrziu, Interul își reparase holul; fiecare geam, la locul lui, strălucea cu o sclipire nouă; un miracol, în aceste vremuri de penurie. Majoritatea minerilor, culcați pe iarbă în fața Teatrului Național, dormeau duși. Roman își prezentase demisia, dar continua să conducă treburile. Și continuau suspiciunea, îndoiala, deruta. O noutate în raport cu invazia din 1990: de data asta tinerii, studenții, pe care minerii îi bătuseră prima dată, pactizau cu răzmerița. Pe un trotuar, ridicaseră, cu ajutorul unui bidon și al unor plăci de tablă, un fel de altar funerar în memoria unuia din camarazii lor uciși. Imposibil de știut de către cine: de ortacii de la Jiu? de poliție?

Ajunge să părăsești Magheru și s-o iei pe străduțele mici în direcția Bulevardului Dacia ca să descoperi un București mai autentic, mai intim, care-și amintește de originile sale mlăștinoase și împădurite: peste tot copaci, grădini, case izolate înconjurate de verdeață, în mijlocul unei harababuri de străduțe, de pasaje, de curți. Multe clădiri de la 1900, încă foarte frumoase, cu o doză de vetust și părăsire, exact cît trebuie pentru a transforma kitschul în poezie.

Să te plimbi prin acest cartier e o delectare, fiecare colț de stradă oferă o surpriză, s-ar zice că e un sat scăpat de urîțeniile urbanismului modern. Nu sînt magazine, în afară de unul singur, peste care am avut norocul să dăm: consacrat doar mierii și lăptișorului de matcă. Negustorul ne învață să amestecăm în miere flacoanele de lăptișor de matcă: nefolosind decît linguri de lemn sau de plastic, excluzînd metalul, care ar strica miracolul apideu. Se exprimă în engleză, caz unic la București, incongruitate disonantă care aproape ne face să renunțăm la a cumpăra. Însă încrederea în albine și în virtuțile produselor lor nu este o ciudățenie de import: ea face parte din cultura națională, poate ca vestigiu al influenței grecești care s-a exercitat secole-n șir.

Că această țară aflată pradă unei nefericiri cronice are nevoie de credințe magice pentru a supraviețui, nu ne miră. Gerovitalul, elixir împotriva bătrîneții inventat de medicii de la București, este singura specialitate a românilor pentru care îi invidiază credulii străini. Borcănașul cu lăptișor de matcă, foarte mic, care costă 50 de franci la Paris, costă 100 de lei în 1991, adică 3 franci: o sumă mare pentru o țară unde salariul mediu nu depășește 6 000 de lei. Pe etichetă, care nu a fost înlocuită, scrie: 50 lei. Într-un an de la liberalizarea prețurilor, acestea s-au dublat. Minerii (ca să terminăm cu ei o dată pentru totdeauna) cîștigă 15 000 de lei, dar lucrînd cu utilaje arhaice și în condiții îngrozitoare.

Pe Bulevardul Dacia, vile vechi, ornate cu gust, servesc drept ambasade. Aici se găsește și Institutul cultural francez situat peste drum de o grădină care e unul din locurile cele mai adorabile din tot orașul, într-un palat construit în 1909 de Maugsch. La fel ca în multe case particulare din București, un hol imens ocupă jumătate spațiul și toată înălțimea, mărginit la primul etaj de o galerie care oferă acces spre înăperi. Scara, element decorativ important, vitraliile, grilajele, balustradele, o mulțime de detalii

din fier forjat sau din lemn evocă în mod fericit îndrăznelile ornamentale ale Art Nouveau-ului.

Director al acestei instituții, pe care obișnuieți o umplu încă de la ora deschiderii, Norbert ne găzduise într-un duplex construit în fundul curții, liniștit, cu aer bătrânesc, fermecător, agrementat, chiar și la sfârșit de septembrie, de țîrîitul nocturn al greierilor. Obișnuieți Institutului numesc această locuință „garsoniera”, denumire mai răspîndită aici decît cea de studio, în amintirea epocii — la Belle Epoque — cînd Bucureștiul trecea drept paradisul holteilor bătrîni, jucători, cunoscători în ale gastronomiei, colportori de bîrfe și arbitri de dueluri.

Apartamentul lui Norbert se găsea la cîteva străzi mai încolo, la primul etaj al unei case. Ne invită să urcăm la el: dar cheia nu e de găsit. A uitat-o sau a pierdut-o. De-ndată, vecinii organizează un mic complot: vom încerca să intrăm pe fereastră. O femeie aduce o scară. Locatarul de la etajul doi se apleacă cu sollicitudine. Frédéric escaladează balconul. Un bărbat sosește fuga cu o șurubelniță și sfaturi pentru a-i veni de hac broaștei. Într-o franceză impecabilă, începe să-mi povestească viața lui, necazurile, speranțele lui. Tatăl lui, în casa lor din Basarabia (partea din Moldova anexată de URSS după război), pe malul Nistrului, avea o bibliotecă de șaisprezece mii de volume, dintre care unele foarte rare, luate în timpul războiului de nemți. Se leagănă cu iluzia că le va recupera, acum că se vorbește de restituirea bunurilor persoanelor particulare. De cîte ori n-am auzit, în cursul călătoriilor noastre, spunîndu-se: „Tatăl meu avea trei sute de hectare; mi s-a promis c-o să mi se dea înapoi zece.” În timp ce-mi spune că străbunii lui au fost guvernatori la curtea Rusiei, bărbatul cu șurubelnița îl urmărește cu o privire îngrijorată pe Frédéric, căci nici fantasmеle trecutului, nici speculațiile

Salonul Institutului cultural francez.

Grădină din Bucureștiul vechi.

Cimitirul Bellu din București.

despre viitor nu fac cît deținerea unei unelte pe care cu greu ar putea-o înlocui.

Alex, un prieten român, ne duce în cartierul armenesc, delimitat la est de strada Galați, la nord de strada Sevchenko (prelungire a Bulevardului Dacia), la vest de Calea Moșilor, la sud de Bulevardul Republicii. Cea mai veche casă din București, numită Casa Melik, se află pe strada Spătarului. Datează din 1740, construită din piatră, cu coloane de lemn la parter și o verandă închisă din lemn la primul etaj. Neocupată în prezent, ea a servit cîndva drept muzeu pentru pînzele lui Theodor Pallady, pictor foarte prețuit aici, crescut la școala de la Paris la sfîrșitul secolului trecut, prieten cu Matisse, colorist exuberant. Pe strada Venerei, doi sfîncși de piatră păzesc o grădină părăsită. Casele sînt înfrumusețate cu arcade, turnulețe, mururi, totul scorojit și degradat de cei cincizeci de ani de delăsare. Nu sînt decît case individuale, majoritatea cu un singur etaj, între curte și grădină. Nici o prăvălie, nici o cafenea. Ai impresia că umbli printr-un oraș adormit, într-un basm, într-un roman de aventuri.

Iar aventura, am întîlnit-o, pe strada Silvestru, în acea zi de 23 septembrie 1992. Mai întîi o bătrînă, în picioare pe peronul vilei sale decrepite, care ne aude vorbind franțuzește, se repede ca să ne arate poze cu fiica ei, emigrată la Paris. E cît pe ce să plîngă, de emoție, de nostalgie, de speranțe imposibile, de himere nutrite în van. Îi cerem permisiunea să mergem să vedem grădina, de cealaltă parte a casei. „Nu e într-o stare bună“, murmură ea, fără a-ndrăzni să ne refuze trecerea. Grădina e la fel de părăginită ca și vila.

La trei numere mai departe, o locuință elegantă cu coloane, nu mai puțin degradată sau decăzută, îi atrage atenția lui Ferrante. Prin grilajul ruginit al curții, se apucă să facă poze. Casa pare nelocuită. „Dacă nu cumva, glumește Alex,

s-au instalat în ea țigani.“ Deodată, iese un bărbat impetuos, înalt, solid, de vreo șaizeci de ani, îmbrăcat în costum și cu cravată. Se repede spre gard și ne apostrofează cu o violență nemaîntîlnită. „Plecați de aici! Sînteți de la Securitate!“ Și, apucîndu-se cu mîinile noduroase de două din barele porții, scui_pă în direcția lui Ferrante. Alex și Mihai ne fac semn să ne îndepărtăm fără să ripostăm. Cum să-ți închipui că un om îmbrăcat la el acasă ca un burghez, și care nu ignoră nici o nuanță a limbii franceze, pe care o vorbește fără accent, poate fi insensibil la rațiune? „Vorbește“, nu, vociferează, ne mitraliază cu injurii vehemente, ne insultă ca un dement. „Sînteți de la Securitate! Sînteți țigani! Aparțineți serviciilor secrete franceze, care ne-au distrus țara!“ Vechi resentimente rasiste și o animozitate politică mai recentă îi umflă torentul de invective. Și în sfîrșit, ca un ultim șut în fund, împrôșcătura de ură finală: „Să vă ia sida!“

Un fost persecutat, crede Alex, o fostă victimă a lui Ceaușescu: vederea aparatului de fotografiat îl înnebunește; se crede din nou urmărit. Altă ipoteză: fără-ndoială chiriaș, la preț foarte scăzut, al acestei case, se teme că proprietarul, alungat în 1948 și vrînd să-și revendice drepturile, a trimis un fotograf în recunoaștere. Mihai, student la matematică, locuiește împreună cu părinții lui într-un apartament foarte mare, lîngă Piața Romană, în plin centru al Bucureștiului. Cinci încăperi mari, pline cu cărți. Pentru o chirie de 1 000 de lei, ne spune el (12 franci 1992). Privatizarea, revenirea la chirii libere vor fi pentru toți o catastrofă.

Lăsînd deoparte Securitatea și politica, cum poți, fie că ești proprietar sau chiriaș, să nu ai mintea zdruncinată de mutațiile dintr-un cartier altădată splendid? Aceste case patriciene cu stucaturi măcinate, aceste vile cu marchize ce stau să se prăbușească, aceste palate în miniatură roase de lepra paraginei, aceste ateliere rîioase în mijlocul unor

terase umbrite de viță de vie, aceste mașini eșuate sub huse de-a lungul trotuarelor, aceste carcase de mobile aruncate pe maldăre de gunoaie, tot acest decor povestește o tragedie iremediabilă, o prăbușire, un dezastru atât de absolut încât nici o restaurare nu pare posibilă. Supraviețuitorii rătăcesc în derivă prin amintirile și obsesiile lor. Țăcănitul din strada Silvestru trăiește oare cu groaza evacuării ? Sau smintirea lui se trage de mai demult ? Pitit ca un liliac orb în vila lui dărăpănată, se izbește oare de pereții unui coșmar interminabil ? Acest amestec de agresivitate, de locuință în ruine, de cultură franceză perfectă spune multe despre conflictele ce pustiesc societatea românească.

Și care și-au găsit o primă și magistrală expresie în cartea unui tânăr scriitor bucureștean, al cărui roman se petrece între strada Venerei și Șoseaua Ștefan cel Mare, la care se ajunge mergînd spre nord pe strada Galați. În Franța există o idee preconcepută că singurii scriitori români importanți trăiesc la Paris și scriu în franceză. O altă idee preconcepută este că o dictatură ca a lui Ceaușescu înăbușea în mod obligatoriu orice creație. Prietenii României recunoșteau cu tristețe că în această țară nu exista nici un scriitor de forța unui Jerzy Andrzejewski din Polonia, a unui Bohumil Hrabal din Cehoslovacia. Ei bine, s-a rezolvat ! *Nostalgia** lui Mircea Cărtărescu este romanul pe care-l așteptau, dovada că viața intelectuală și spirituală, departe de a se fi lăsat înăbușită în România, arde aici cu o intensitate rar întâlnită în Occident. Cartea nu e lipsită de defecte, desigur, se simte uneori influența lui Borges sau a lui Kafka, este prolixă, dezordonată, sare de la un subiect la altul fără să fie nevoie, întrerupe povestirea fictivă pentru amintiri din copilărie puțin prea cotropitoare, dar, în ansamblu, respiră o vitalitate, o energie, o înverșunare care-l impresionează pe cititor.

* Romanul *Nostalgia* (Humanitas, 1993) a fost publicat mai întâi în Franța, sub titlul *Le Rêve* (Editions Climats, 1992).

Nostalgia este în primul rînd un roman al Bucureștiului: Bucureștiul cu bulevardele lui staliniste de beton, dar și cu labirintul străduțelor întortocheate, cu grădinile sale tainice, cu vilele părăsite, cu decorul 1900 ruinat; mai ales cu labirintul nevrozelor, coșmarurilor, nebuniilor sale.

Arhitectul Emil Popescu a reușit să cumpere, făcînd mici afaceri și economii draconice, o mașină, pe care o parchează lîngă blocul lui. Așteptînd să obțină permisul de conducere, se duce să-și viziteze mașina, se așază pe banchetă, se joacă cu comenzile, pînă în ziua cînd descoperă virtuțile claxonului. Claxonul original, cel cu care sînt dotate toate Daciile de serie, i se pare prea sărac; îl schimbă cu un claxon muzical cu șase note. Dintr-una într-alta, instalează aparate din ce în ce mai complicate, pe care se apucă să improvizeze melodii. Pînă acolo încît din Japonia, entuziasmată de isprăvile lui, i se trimite o orgă care să fie legată la baterie. Curînd nu-și mai părăsește mașina, compune toată ziua melodii. Se face una cu bancheta, degetele îi cresc pînă la o lungime de treizeci de centimetri, nevasta, exasperată, îl înșală. Dacia nu mai are nici roți, nici motor, de mult furate, dar el, cu tentaculele-i din ce în ce mai monstruoase, rivalizează în armonii celeste cu cosmosul. Superb apolog, care ilustrează derapajele la care e supusă viața cotidiană în România. Achiziționarea unei mașini este un eveniment atît de rar, un miracol atît de ieșit din comun, încît se apropie de fantastic. Chiar fără permis de conducere, fără benzină, fără cauciucuri, tot poți să cînți cu claxonul, pînă la beție, pînă la delir.

Ruletistul nu e cu nimic mai nebun decît arhitectul. Acest personaj straniu se afișează în hrube ale capitalei transformate în săli de spectacol. În fața unui public încremenit și îngrozit totodată, el vine să-și vîndă sufletul la licitație. Mai întîi un singur cartuș în butoiașul cu șase găuri; apoi, pe măsură ce asistența e mai blazată și trebuie

din nou ațîtată, două, trei, patru cartușe. Își pune țeava la tîmplă, șansele lui de a supraviețui sînt minime, cocoșul răsună cu un zgomot sec, jucătorul se prăbușește, mort sau prefăcîndu-se a fi mort. Fascinația morbidă pe care o exercită asupra spectatorilor, prin această parodie macabră care e în același timp o bravadă teologică, o simțim la rîndul nostru citind această povestire.

Ceremonia este descrisă cu un lux insolit de detalii: de la minuțiozitatea realistă, textul alunecă încet-încet în grotesc și absurd. Multă forță, care atinge intensitatea maximă în scenele din copilărie, cît se poate de puțin puerile. Secvența intitulată „Mendebilul” evocă o gașcă de băieți și fete, și terenul lor de joacă, un imobil în construcție, într-un decor sinistru de eșafodaje ruginite, de canalizare în aer liber, de tranșee noroioase, de dale de beton. Vigoarea fizică a fiecăruia, capacitatea de a împărți lovituri îi asigură rangul în ierarhia bandei, pînă în ziua cînd apare un băiat misterios, finuț, plăpînd, îngrijit, pe care înfățișarea l-ar meni să fie ciuca bătailor acestor mici brute. Dimpotrivă, el nu întîrzie să ia conducerea, prin farmecul subtil pe care-l emană persoana lui, prin talentul lui de povestitor, prin bizareria teoriilor pe care le expune. Vorbește ca-n vis — acesta e secretul ascendentului pe care-l exercită, și acesta e sensul general al cărții: realitatea românească a fost atît de brutalizată, atît de batjocorită de cincizeci de ani înapoi, atît de golită de substanță și de valoare, încît singura realitate încă reală trebuie căutată în vis.

Vis sau coșmar. Naratorul, evocînd amorurile lui tînburi cu tînbura Gina, povestește unde și cum a reușit să-i înfrîngă rezistența: în Muzeul de Istorie naturală din București, descris, încă o dată, cu o precizie meticuloasă. Sălile cu monștri antediluvieni, cu reptile pietrificate, cu schelete gigantice, cu fosile mumificate, se desfășoară în jurul perechii intrate clandestin în clădirea pustie și prăfuită.

Cei doi tineri, în acest cadru mai mult decît ciudat, ajung să facă pentru prima oară dragoste, dar acest act îndrăzneț trezește mulțimea adormită a fantomelor. Iată că fetușii ies din borcanele lor, liliecii dau din aripi, mastodontul se ridică pe labe, păianjenii uriași sar pe parchet, meduzele se tîrăsc și scorpionii își ridică coada: și toți se reped asupra amanților care o iau la goană, un zid de colți și de coarne ascuțite, un tunet de chelălăituri, de mugete, de răgete.

Această poveste, ca și celelalte, se curmă brusc. Lui Cărtărescu nu-i pasă nici de logică, nici de finisare. Ca și visele, povestirile lui se întrerup brusc, se evaporă. Găsim în el ceva latin, mediteranean, prin grija cu care desenează contururile, dar și ceva slav, prin cotirile bruște către metafizic care-i agită și-i zdruncină proza, și chiar oriental, prin acest gust de a înlănțui fără o logică aparentă fabule pe cît de minunate pe atît de dezgustătoare.

De la nepăsarea sud-orientală la imboldurile rațiunii

Magheru nu a fost trasat decît la o dată recentă. Pe planurile dinainte de război, nu se vede decît un labirint întortocheat acolo pe unde trece acum acest bulevard rectiliniu. A fost trasat, pare-se, pentru a introduce puțină raționalitate în labirintul oriental care era vechiul București. Nu exista stradă care să n-o ia cînd hăis, cînd cea; sinuozității fără sfîrșit, ca într-un sat unde întîi au fost așezate casele, obligînd apoi străzile să le ocolească. Așa s-au petrecut lucrurile în capitala română, unde boierii își instalaseră reședințele înainte de a se gîndi să le lege între ele. Capriciul, întîmplarea, dorința de a păstra verdeța au făcut din acest oraș un avanpost al Levantului, un talmeș-balmeș anarhic căruia, din cînd în cînd, se încearcă să i se dea

aspectul unei cetăți armonioase, prin inițiative brutale. Printre fărâdelegile lui Ceaușescu, se menționează voința de a lărgi sau de a prelungi în linie dreaptă anumite străzi. Într-o dimineață, s-a hotărât să fie „îmbunătățit“ în acest fel Bulevardul Dacia, de la ambele capete. Poliția a debarcat acasă la locuitorii de pe cele două părți ale bulevardului și le-a poruncit, fără preaviz, să plece. Neștiind ce mobile să-și ia cu ei, nu au luat decât cozonacii pe care-i pregătiseră pentru duminica de Paște.

București, a lui Paul Morand, nu este numai o capodoperă a literaturii de călătorii, ce poate fi pusă între Stendhal și Loti, ci ne învață și să nu atribuim doar nebuniei unui dictator ceva ce pare a fi o constantă a urbanismului românesc. În sudul orașului, Dealul Spirei susține mai multe monumente publice: Parlamentul, biserica Patriarhiei, palatul patriarhului. Iată ce s-a întâmplat, cu peste o jumătate de secol în urmă. „Un bulevard ia cu asalt colina și se avîntă spre instituțiile naționale care o încunună: acest bulevard destul de recent, trasat cu fermitate și executat în grabă, a fost tăiat atît de repede în pămîntul reavăn încît proprietarilor caselor ce o străjuiau nici nu li s-a dat timp să se adapteze la noua declivitate; astfel că într-o bună dimineață au constatat că parterul lor devenise primul etaj și că garajele lor nu mai puteau fi folosite decât pentru avioane; porțile se deschideau în gol.“ Încă din 1935, așadar, dorința de a corecta hazardul și de a pedepsi delăsarea prin imbolduri bruște a cauzat unele stricăciuni.

Mie mi se pare că rapacitatea capitalistă a provocat mult mai multe daune în orașele din Occident, decât cezarismul lui Ceaușescu în România. În anii '60, cîte decoruri urbane din trecut, din Franța, din Belgia, din Elveția, nu au fost distruse, pentru a face loc unor imobile rentabile

Fundătură din Bucureștiul vechi.

sau unor centre comerciale? Cine a protestat împotriva demolării arondismentului XV din Paris? Împotriva transformării malurilor Senei în autostrăzi? Centrul Bruxelles-ului, astăzi atît de eteroclit și de urît, nu era unul din cele mai frumoase ansambluri din Europa? La Basel, desfigurat de speculații, cu greu poți regăsi cîteva din admirabilele străzi de altădată. Aceste masacre nu justifică cu nimic relele tiraniei comuniste. Ele ar trebui să ne interzică, totuși, să trîmbițăm o indignare prea zgomotoasă. Comparînd o dictatură cu alta, oare cea a banului e mai virtuoasă?

Dacă Ceaușescu a pus să fie rase cîteva sate, n-a fost primul și nici cel mai violent demolator în țara lui. În martie 1928, Panait Istrati punea la începutul cărții lui *Ciulinii Bărăganului* următoarea dedicație:

Dedic această carte:
poporului României,
celor unsprezece mii
ai săi de asasinați
de către guvernul român,
celor trei sate:
Stănilești, Brăilești, Hodivoaia,
rase cu lovituri de tun.
Crime săvîrșite în martie 1907
și rămase nepedepsite.

Bucureștiul se caracterizează printr-un amestec de fatalism oriental și de neglijență mediteraneană. Există ceva arab în acest oraș, există și ceva napolitan. Că România este o țară din sud îți dai seama în timpul toamnei lungi, cînd termometrul, în luna octombrie, mai arată încă treizeci de grade. Căldura din timpul verii — căreia îi urmează, fără tranziție, o iarnă aspră — este deseori insuportabilă. Combinația de resemnare levantină și de nonșalanță meridională îi conferă farmec capitalei. Numai că, uneori,

conducătorii politici, edili sau arhitecții, intuind pericolul ce rezultă dintr-o astfel de relaxare, simt nevoia să o combată printr-o cotitură bruscă spre modernitate. Cu mult înaintea comunismului, astfel de remușcări au lăsat urme*.

Calea Victoriei, bulevardul paralel cu Magheru, care coboară tot de la nord la sud, dar, în loc s-o ia drept ca o viziune a minții, șerpuiește după toanele primilor riverani (ea nu e deci deloc paralelă, întrupînd licența tot așa cum Magheru întrupează geometria), oferă mai multe mărturii ale acestei lupte duse de forțele rațiunii împotriva înclinației sud-orientale spre dezordine și ruină. Luptă întotdeauna patetică, atît este de inegală, chiar și atunci cînd voința de a lupta contra Bizanțului nu duce la acea copie a Moscovei, urîtă, cenușie și înghețată, care este Magheru.

Calea Victoriei se numea altădată Podul Mogoșoaiei. Drumul, construit pe noroiul mișcător ce acoperea vechea mlaștină, era făcut din blăni de lemn care țineau de bine de rău vehiculele și pietonii. Ea-l ducea pe prinț, de la palatul lui din oraș, la Mogoșoaia, reședința de vară, unduind printre locuințele boierilor. De unde numele modern de „Victoria”? Despre ce victorie e vorba? Ești curios să afli unde a găsit acest popor, mereu ocupat, spoliat, umilit de vecini mai puternici, ceva cu ce să se fălească în istoria lui? Acest nume a fost dat după lupta din 1877 de la Plevna, oraș din Bulgaria unde rușii i-au bătut pe turci. Românii se aliașeră cu rușii: înfrîngerea Divanului i-a scăpat de dușmanul ereditar. Substituirea numelui de „Victoria”, sonor, strălucitor, vechiului și atonului „Podul”, evocator de clipocituri înfundate și de căderi în mîl, ilustrează primul efort spre raționalitate, precum și primul

* Apollinaire consemna deja (în *Les Onze Mille Verges*, capitolul 1): „Bucureștiul este un oraș frumos unde par a veni să se amestece Orientul și Occidentul.”

act de încredere în viitor, prima convingere că era posibil să fie înfrîntă ursita ce cu-ncăpăținare se arătase potrivnică — chiar dacă bulevardul a rămas, prin forța destinului, de un desen unduitor arhaic.

Pornind dinspre nord, se zăresc, puțin după Piața Victoriei, peronul străjuit de doi lei, enorma marchiză în formă de scoică, balcoanele în consolă, întreaga opulență haussmanniană a vechiului palat Cantacuzino. El datează de la sfîrșitul secolului trecut, vîrstă de aur pentru București, după instaurarea regatului, recunoscut independent de către Congresul de la Berlin din 1878. Cantacuzinii, împreună cu Brîncovenii, cu Ghiculeștii, formau aristocrația cea mai înaltă. Interiorul palatului este și mai bizar decît fațada: atriumul—salon oval, ornat cu o galerie la primul nivel și cu o femeie goală pictată pe tavan, înfrumusețat cu stucaturi și aurării, are un aer de bombonieră barocă. În România nu există baroc veritabil. Toate construcțiile curbe sau ovoidale, toate ciudățeniile de ornamentație, care-s numeroase și par să ceară epitetul de „baroce“, datează din anii 1900: amestec de Art Nouveau și de kitsch, adaptare românească a unui stil perimat, dorință de a recupera timpul pierdut, expresie a unei nostalgii inconsolabile. „Barocul place în România — mi-a spus Dolores Toma, specialistă în această artă —, fiindcă ne leagă de Europa occidentală.“ Veșnic acest vis de detașare de un Orient care nu s-a arătat generos decît în jefuitori și torționari. Turci mai demult, ruși într-un trecut mai recent.

În saloanele palatului Cantacuzino a cîntat George Enescu la pian, pe 19 noiembrie 1922, partitura integrală a *Oedip*-ului său, această operă căreia, dacă n-ar fi fost discreditarea care afectează tot ce provine din România, i s-ar fi acordat un loc de prim rang printre capodoperele secolului nostru, între *Pelléas* și *Wozzeck*. Ea nu a intrat în Kobbé, ediția franceză, decît în 1991!

Enescu, născut într-o familie de țărani din Bucovina, dar avînd deja în spate o carieră ilustră ce făcea din izba din Liveni o amintire îndepărtată, o cunoscuse în 1910 pe Maruca Rosetti, căsătorită cu un Cantacuzin. Înaltă, subțire, cu trăsături de icoană, regina eleganței din București, ea trăia în acest palat luminat de flacăra sfeșnicelor ca în fundul unui harem. După moartea soțului ei, Maruca, pe cît de frumoasă, pe atît de înfocată, fusese mistuită de o pasiune nefericită. Respinsă, părăsită, ea s-a stropit cu petrol și și-a dat foc de vie. Salvată, dar grav atinsă la față, nu se mai arăta în lume decît sub un strat gros de fard. Enescu, ca țăran fascinat de prințese, i-a oferit mîna lui. Avea cincizeci și opt de ani cînd a luat-o în căsătorie, la 4 decembrie 1939, și s-a instalat în palat. În fiecare dimineață, Maruca, stînd în patul ei, întindea un deget prin crăpătura perdelelor închise în spatele cărora își ascundea chipul răvășit, pentru a-i spune violonistului bună-dimineață, înainte de a-și reface masca de ipsos. În zilele de primire, lăsa saloanele cufundate în penumbră. Dintr-o cupă antică nu cădea decît un licăr palid, și invitații trebuiau să navigheze pe pipăite printre mobile pînă la stăpîna casei. Maruca stătea pe jumătate culcată, pe un divan drapat în stofe roșii.

Marea ei rivală la București, în anii 1910, nu fusese alta decît Elena Chrissoveloni, prințesă Șuțu prin căsătorie, care avea să devină apoi soția lui Paul Morand. Născută la Galați, pe Dunăre, la numai cîțiva kilometri de Brăila dar la o distanță socială astronomică de Panait Istrati, grecoaică după tată și triestană după mamă, ea făcea parte din acel clan de frumuseți misterioase care, cu Anna de Noailles și Martha Bibescu, au românizat după război toată lumea bună pariziană. Foarte scundă, dar cu o ținută mîndră, cu capul mereu sus, cea pe care Cocteau o definea „o Minervă care parcă și-a înghițit bufnița“ i s-a părut atît de seducătoare lui Proust, cu ocazia unui dineu

la Larue, încît scriitorul a pornit în plină noapte să-i trezească pe muzicienii din cvartetul Poulet ca să cînte pentru prințesa cvartetul de coarde al lui César Franck. La hotelul Ritz, unde trăgea această fiică și soră de bancheri care controlau finanțele Balcanilor, precum și o parte din petrolul extras din subsolul României.

Ceva mai jos pe bulevard, dacă o iei la stînga pe strada Biserica Amzei, ajungi la o piață, aproape peste drum de ambasada Franței. Colorată și pitorească, chiar dacă, din pricina penuriei alimentare, e departe de a semăna cu un souk din Istanbul. Țărăncile aduc produsele din grădinile lor. Sînt femei în vîrstă. Fără să se miște, fără să vorbească, stau în spatele unor tarabe rudimentare pe care sînt îngrămădiți ardeii (roșii, galbeni sau verzi: crocant și proaspăt, ardeiul iute, care la restaurant e servit într-un pahar de apă, condimentează cu usturimea-i pătrunzătoare felurile de mîncare prea grase din bucătăria românească), roșiile, morcovii, guliile și tot felul de rădăcini de nedefinit. Ici-colo, izolat, pus pe scîndură ca un miracol, un ou. O parte a pieței e acoperită; acolo se vînd flori, instrumente de bucătărie din lemn, împletituri din răchită, coșuri sau papuci din rafie, rustici dar confortabili, împodobiți deasupra cu lîneturi colorate. Nici un strigăt, nici o chemare pentru a atrage cumpărătorul. Constat un fel de indiferență de a vinde, un mutism resemnat, în fața sărăciei mărfurilor, sau fiindcă puterea de cumpărare redusă a clienților descurajează dinainte orice efort.

Să ne întoarcem pe Calea Victoriei. Zărim, mai jos pe stînga, Ateneul, rotundă impunătoare precedată de un peristil neoclasic. Această construcție, ridicată la sfîrșitul anilor 1880, demonstrează prin fațada ei dorința emoționantă de a accede la „noblețea” liniilor drepte și regulate; dar

Piața de pe strada Lipscani.

și, într-atît de deplasată e aici această parodiare a Greciei antice, eșecul unei asemenea pretenții. Interiorul sălii dez-minte programul afișat: plafonul circular, plin de stucaturi de un roșu sîngeriu, transformă panteonul pseudoelin în music-hall bălțat. Aici se țin concerte. George Enescu a dirijat aici, la 27 decembrie 1914, *Simfonia a noua* a lui Beethoven, în primă audiție românească, ceea ce li se va părea unora semnul unei rămîneri în urmă culturale scandaloase, iar pe alții îi va face să se întrebe dacă nu cumva bogăția genurilor muzicale românești tradiționale, frumusețea sfîșietoare a melancolice doine, farmecul naiului amestecat cu ritmul țambalului în taraful lăutarilor justifică o anumită indiferență față de creațiile savante ale Occidentului.

În septembrie 1991 s-a ținut la Ateneu tradiționalul concurs Enescu, reluat după mai bine de douăzeci de ani de întrerupere. Mady Mesplé, membră în juriul de canto, spunea că e impresionată de calitatea concurenților, regretînd totodată puțină publicitate și slabă participare stră-ină. Școala românească a dat soprane bine cunoscute, ca Eugenia Moldoveanu, Mariana Nicolesco și, mai de curînd, Leontina Văduva, Angela Gheorghiu.

Cu toate acestea, Opera din București rămîne încremenită în niște convenții arhaice, ca toate instituțiile socialiste. Am văzut ceva din *Traviata*: era actul doi, nimic nu părea mai simplu aici decît să intri la mijlocul spectacolului și să te așezi la întîmplare, ca într-un caravanserai deschis oaspeților în trecere. Directorul unei companii franceze de balet, a cărui trupă evolua la Operă, ne-a mărturisit că e descurajat. Cînd a vrut ca un reflector să fie coborît la capătul unei prăjini, i s-a obiectat că fiindcă prăjina n-a mai fost folosită de o jumătate de veac s-ar rupe la prima atingere. Actorii sînt obișnuiți să se prezinte doar din față, în mijlocul scenei: lumina cade drept pes-

te ei. Iluminatul lateral pe care-l cereau dansatorii francezi părea o fantezie de nedescris. Din această relatare, mi-am dat seama că o logică comunistă abstractă (iluminat frontal, punere în scenă statică) se combina cu deteriorarea utilajului, făcînd din Opera din București mausoleul eșecurilor românești.

Athénée Palace, cel mai frumos hotel din București în anii 1930, este astăzi părăsit; tot pe jumătate în ruină, fostul Palat regal, edificiu neoclasic greoi (stil categoric incompatibil cu geniul românesc), avariat în timpul revoluției (sau al „așa-zisei revoluții“), a cărui închidere nu este regretată decît fiindcă adăpostea Muzeul de Artă cu numeroasele sale tablouri. Din Biblioteca centrală, de peste drum de palat, distrusă de foc în timpul evenimentelor din 1989, mult timp nu a rămas decît un ciot calcinat*, și amintirea volumelor prețioase; tragedie suplimentară pentru români, atît de însetați de lectură, înfrîngere spectaculoasă a Rațiunii. Puțin mai retras față de piață, de data aceasta intact, se vede fostul sediu al Partidului comunist, alb și simetric, de o răceală cu totul doctrinară. De la balcon, Ceaușescu și-a apostrofat pentru ultima oară poporul, înainte de a fugi cu un elicopter care-l aștepta pe acoperiș.

Revenind spre Calea Victoriei, iată, în stînga, mica biserică Kretzulescu, ridicată la 1722. Nu există deloc biserici mai vechi în București; toate sînt destul de drăguțe, nimic mai mult, prăjituri din cărămidă ieșite din aceeași formă, cu o dublă cupolă și, înăuntru, clar-obscurul afumat al ritului bizantin. Lîngă biserică, o galerie acoperită adăpostește un anticariat unde poți găsi cărți franțuzești, dar m-aș fi așteptat la o ofertă mai mare și la găselnițe mai interesante într-un oraș unde părinții îi învățau pe

* La sfîrșitul lui 95, restaurarea, atît a Palatului regal cît și a bibliotecii, pare destul de avansată.

copiii lor franceza — cum se mai întâmplă și azi, după o jumătate de secol de ruptură politică între Est și Vest.

Alături de galerie se află și principalul magazin de discuri din București, ceea ce nu-nseamnă mare lucru, căci oferta nu depășește vreo cincizeci de titluri. Ca și cu cărțile, după ce se epuizează stocul, discurile dispar, nu va mai fi un nou tiraj. M-am grăbit să cumpăr câteva din operele lui Enescu, din vinilit, desigur, compact discul fiind aproape necunoscut; cvartete, cvintet, octet, sonate, lieduri pe versuri franceze de Clément Marot, Sully Prudhomme și Fernand Gregh, pagini infinit mai originale decât *Rapsodiile române* cărora le datorează celebritatea, scrise la douăzeci de ani, gen folcloric la care a renunțat apoi, ne-mairevenind niciodată la el, conștient că exploatînd această vînă ar obține alte succese facile dar în detrimentul creației veritabile.

Capșa

Mai departe pe stînga, dăm de strada Edgar Quinet, al cărei nume ar putea părea surprinzător dacă am uita că, în Franța, unul dintre primii care au dat dovadă de simpatie față de România numind-o „sora noastră latină“ a fost acest istoric, ale cărui convingeri democratice și al cărui anticlericalism virulent au avut o mare influență asupra tinerei națiuni. Păcat că nu l-a ascultat mai atent! El spusese, cu mai bine de un secol în urmă: „Prietenia Rusiei a fost mai funestă pentru români decât ostilitatea tuturor celorlalte popoare împreună.“

La Paris, Bulevardul Edgar-Quinet este în vecinătatea unui cimitir; adversarul lui Napoleon III a fost condamnat la o a doua moarte. La București, Edgar Quinet este

Strada Lipscani: vînzător de ziare.

nu doar garantul vieții, ci și al gurmandizei. La intersecția dintre strada ce-i poartă numele și Calea Victoriei, casa de pe colț adăpostește legendarul Capșa, care a fost cel mai celebru restaurant din capitală și continuă să fie un local onorabil. Capșa, tânăr bucureștean, a fost ucenic cofetar la Paris, la Boissier, la mijlocul secolului trecut. Afectat pe lângă statul major moscovit în perioada războiului ruso-turc, a fost ruinat de cazacii care i-au jefuit căruțele cu caramele, acadele și praline. Profund dezamăgit, se întorcea pe jos traversînd Bulgaria, cînd i-a venit ideea să-i învețe pe bulgari să facă dulceață de trandafiri. Reîntors bogat la București, a deschis aici un negoț cvadruplu, hotel, restaurant, cofetărie și cafenea. Paul Morand, care povestește cu delectare această istorie, stăruie asupra comorilor acestei cofetării, sinteză, zice el, între Rumpelmayr de la Paris, Florian de la Veneția și Sacher de la Viena, loc de întîlnire al societății bucureștene, templu al fursecurilor, pateurilor calde și reci, dulcețurilor, fructelor zaharisite, friștii, foitajelor turcești cu miere și al altor dulcegării. Din toate astea n-a mai rămas nimic, în afară de separeurile restaurantului, care sînt „de un clasicism subtil”, afirma Morand, și acest lucru mai e încă valabil, în pofida insuficienței wașilor și a tristei penumbre ce învăluie vechea glorie a tapiseriilor, a catifelelor, a mobilelor de abanos și a oglinzilor cu ramă sculptată — și chiar în pofida grosolăniei abia disimulate a personalului. Prețurile sînt atît de mari, încît aici nu vin decît turiști, obiect, ca peste tot, al unui servilism disprețuitor.

Să mănînci bine e greu, azi, la București. Chiar și să mănînci, doar atît, e o problemă, din pricina rarității localurilor și a precarității aprovizionării. Capșa fiind restaurantul cel mai căutat*, n-avea rost să te prezinți fără să ai o masă rezervată sau, și mai bine, fără să fi rugat un

* Încă, în 1992. Se pare că, de atunci, steaua lui a mai pălit.

prieten cu relații să-ți rețină o masă. Meniul e mai degrabă limitat, dar destul de bogat pentru România. Evitați tot ce se cheamă „cordon bleu” și „filet mignon”. Românii au o pasiune pentru carne, dar șeptelul bovin se arată îndărătnic. Meniul tipic (recomandabil) începe cu un platou de aperitive calde pe bază de carne: ficăței, măruntaie de miel sub formă de cîrnăcior, bulete și crochete diverse. Poate fi înlocuit cu o ciorbă, supă acrișoară excelentă, făcută cu varză, cartofi și carne. Sarmalele reprezintă un fel principal bun, mai amuzant decît veșnicul cotlet de porc. Sînt făcute din carne tocată învelită în foaie de varză. Garnitura rituală constă dintr-o salată de crudități (roșii, ceapă, ardei, castraveți), cu cașcaval ras deasupra. Ca desert, ospătarul ne oferă să alegem între o cafea și o înghețată. Cea din urmă, cît se poate de acceptabilă, iar prima, turcească și foarte revigorantă.

Încep să se deschidă cîteva restaurante particulare. Tinerii fondatori ai editurii Babel, Radu Toma și soția lui, Dolores, ne invită la Velvet, localul la modă (1991) finanțat, se șoptește, de nevasta lui Petre Roman. Decor nou-nouț, pretențios, de un galben strident. Ne așezăm pe canapele prea scunde, la mese joase sub care abia îți intră genunchii. În contradicție cu dorința de „modernism”, constat un surprinzător regres spre vremea cînd se ședea „turcește” — însă pe perne pufoase. Poziția nefirească la care sîntem constrînși, cît se poate de inconfortabilă, e rezultatul acestei sinteze imposibile. Majordomul, țeapăn și grav ca un cioclu, îmi răspunde, scîrbit de cererea mea, că aici nu au bucătărie românească, căci aici se străduiesc să „copieze Parisul”. Și în privința prețurilor: calculez că cina va costa cam 600 de lei de persoană (18 franci), aproape a zecea parte din salariul de bază. Groparul ne propune „chateaubriand”-uri și inevitabilul „cordon bleu”, cărora le preferăm mai tradiționalul și mai puțin riscantul porc. Iarăși o mutră disprețuitoare, și un refuz cate-

goric, cînd îi spun să-mi aducă cîtiva din dragii mei ardei. Listă bizară de deserturi, care merge de la „Madamme Plaisir“ la „Joffre“ și la „tort Joffre“. „Madamme Plaisir“ ne tentează cu dublul său *m* care anunță un dulce voluptuos. În seara asta, articolul lipsește. Comandăm un „tort Joffre“, cam mirați de acest patronaj militar. „Tort Joffre“, prăjitură cu ciocolată (așa-zisă prăjitură, la fel ca așa-zisa revoluție din decembrie), este atît de mic pe fundul farfuriei că, pe loc, înainte de a ne atinge de el, cerem să ni-l înlocuiască cu „Joffre“, în speranța că aceasta va corespunde prin dimensiuni și consistență patiseriei epitet. Sosește o înghițitură minusculă, cilindrică, maro, pusă pe farfurioară ca o fecală. Majordomul, insensibil la rîsul nostru dezlănțuit, depune solemn căcățelul la înălțimea genunchilor noștri.

Privatizarea și economia de piață născîndă provoacă cu mult mai multe stricăciuni decît aceste prostii culinare, iar vîntul ce suflă dinspre Vest aduce, în toate domeniile, efecte negative. Prietenul editor — care e profesor la Universitate, la fel ca soția lui, și și-au instalat editura la ei acasă, din pasiune pentru literatură — ne povestește despre greutățile acestei meserii. Creștere a prețului hîrtiei, creștere a costurilor tipografice, dezastru în sistemul de difuzare — România, ca toate fostele țări comuniste, a asistat la prăbușirea unui aparat cultural care, ținut în hățuri de cenzura politică și morală, nu era totuși rușinea regimului. O carte costa 15 lei, se citea mult. Astăzi costă 50 de lei, și se citește mult mai puțin — și din pricina creșterii numărului de ziare (o mie de cotidiene!) și al beției de libertate care absorb puterea de cumpărare a cititorilor, le epuizează apetitul pentru lectură și seacă rezervele de hîrtie. Un român consumă cel puțin trei sau patru ziare pe zi. Cu toate astea, Radu trage fiecare din cele cinci cărți pe care le publică pe an (lipsa de hîrtie îl împiedică să mă-

rească numărul lor) în treizeci de mii de exemplare, pentru niște autori străini complet necunoscuți în România, cifră ce i-ar lăsa visători pe editorii occidentali. „Sper să le vînd în curs de o lună, adaugă el. Altfel, ar fi un dezastru.“ Apetitul intelectual al compatrioților lui, combinat cu raritatea titlurilor și pertinența opțiunilor lui Radu, face ca ceea ce ar fi o himeră la Paris să păstreze aici aparența rațiunii.

Prima dată, în 1990, Radu și Dolores ne primiseră la ei acasă și ne oferiseră o masă savuroasă, după buna tradiție românească. La vremea aceea nu se găsea aproape nimic prin magazine, în fața cărora se înșiruiau cozi interminabile, formate aproape exclusiv, acest detaliu mă frapase, din bătrîni, din pensionari. Cum reușeau gazdele noastre să se aprovizioneze? „Ei! — îmi răspunseseră. Avem norocul c-avem părinți sănătoși.“ Admirabil răspuns, ce zugrăvește noblețea cu care se adaptează românii la pătimirile vieții cotidiene. Azi, cum prețurile au fost parțial liberalizate, penuria e mai puțin acută, dar produsele inabordabile pentru cele mai multe buzunare.

Trecînd de Bulevardul Gheorghiu-Dej, se află, pe stînga, mica biserică unde se păstrează mîna Sfîntului Ciprian, o mînă neagră, chircită, ca o labă de maimuță prinsă de un braț de abanos, pe urmă strada Stavropoleos, unde merită să intri pentru biserica cu același nume, una din cele mai frumoase din București, și mai ales pentru „Carul cu bere“, celebră cafenea literară în stil gotico-kitsch. E taverna lui Faust transpusă în decor de operă, cu bolți ogivale aurite, balcoane din lemn, scări în spirală, scene istorice pictate pe pereți, vitralii colorate. Din lipsă de becuri, e întuneric și atmosfera nu-i prea veselă. Culmea, este imposibil să ți se servească o bere: ospătarul nu ne poate oferi decît apă minerală și o băutură acidulată cu portocale, ceva oribil, un purgativ care l-ar pune pe fugă pe Mefisto.

Pentru bere, trebuie să-ți continui calea mai departe, dincolo de biserică, și să ajungi, prin strada Covaci, la o altă biserică, Curtea Veche, de la numele vechii curți domnești ce se află aproape peste drum. Intrăm în cel mai vechi și cel mai mare local din București: o curte de proporții enorme, mărginită de foarte frumoase arcade care susțin galerii din lemn, și plină cu mese și băutori în fața cărora ospătărițe durdulii pun halbe uriașe acoperite cu spumă, pe care le aduc câte zece sau douăsprezece pe brațele lor zdravene și goale, ca la Hofbrauhaus de la München. Atmosfera, în ciuda acestui exces pletoric de scaune și de halbe, n-are însă nimic bavarez, și cu greu ai putea numi braserie un loc atât de poetic, care se mai cheamă încă Hanul lui Manuc, de la Manuc Bei care a pus să se construiască acest edificiu la începutul secolului al XIX-lea. Am remarcat un morman de paie în mijlocul curții, și un coteț de păsări într-un colț. Nu mai lipseau decât caii și căruța de la care fuseseră deshămați ca să te crezi într-un caravanserai. Morand a mai văzut încă aici focuri de tabără și care. Loc de trecere, han de poveste orientală, unde te-aștepți să-nîlnești călători de la Trapezunt, de la Burgas, sau de la Odessa, Hanul lui Manuc, nu turn, ci curte a lui Babel, ilustrează vocația cosmopolită a Bucureștiului.

În 1995, restaurantul la modă se cheamă Transilvania. A fost deschis în 1993 și rămîne rezervat unei clientele de vacanță, o masă costînd cam 200 de franci, adică jumătate dintr-o leafă! Bucătăria e excelentă. Poți cere să ți se servească, semn al unei politici inteligente, feluri românești tradiționale, cum ar fi aperitive calde, sarmale cu mămăligă, și chiar mai rarii papanași, însă nu la fel de pufoși ca la Iași. Ornamentația e tot ce poate fi mai „proaspăt îmbogățit”. La parter, saloanele sînt tapetate cu catifea roșie, pe pereți albi cu stucaturi aurite. Fotolii sculptate, cu spătar aurit. La subsol, am vizitat salonul italian (mobile din

stejar supraornamentate), salonul vienez (doar pentru doi comeseni, rococo cît cuprinde), salonul german (de un rustic solid), salonul Dracula (scaune oribil de încărcate, două încăperi legate printr-un pasaj boltit foarte scund, gen Ev Mediu îngroșat). Totul este al naibii de kitsch și probabil reflectă gusturile noii mafii. Fastul saloanelor roșii este în stilul palatului lui Ceaușescu.

Am ajuns acolo într-o sîmbătă seara. Am fost lăsați să așteptăm cîteva minute într-o anticameră, tot roșie, deși restaurantul era gol. Puțin ceremonial, înainte de a te instala! Fețele de masă sînt din damasc, gofrate, scrobite, farfuriile, cu desene aurite, puse pe o tavă de argint. Băieți în vestă roșie prezintă meniul, dar am fost serviți de o tînără. Foarte drăguță, foarte bine făcută, o fustiță săltată într-un nod pe coapsă. Aducea și ducea farfuriile fără să ridice ochii, precum un idol ce se lasă admirat, dorit, fără a întoarce privirea. Cînd ieșea, pornea de-a-ndăratelea, ne-ntorcîndu-se decît la trei metri de meseni. Un compliment al lui N. (despre calitatea bucătăriei) nu i-a smuls decît un palid surîs, repede reprimat. Impasibilitate comandată de conducere? Teamă de grosolăniile pe care și le-ar putea permite noii nababi? Sau picanterie adăugată cu bună știință grației naturale? Românele nu sînt neînduplecate și poate că clienții, dacă tot cheltuiesc atîta bănet la Transilvania, se bucură să găsească aici și ceva mister.

Castelul

În fine, chiar în josul Căii Victoriei, ajungem într-un cartier apărut acum mai puțin de zece ani, care nu figurează pe nici un plan, în pofida sutelor de hectare pe care le ocupă, fie din cauză că n-a fost destulă hîrtie spre a înregistra această uimitoare noutate, fie din cauză că lo-

cuitarilor își închipuie că, refuzînd să-l recunoască printr-un act de identificare oficial, vor reuși să nege ceea ce e pentru ei un obiect de rușine și de groază, să facă să nu mai fie.

Un bulevard lung de mai mulți kilometri, larg precum Champs-Élysées, mărginit de imobile toate la fel, albe, impunătoare, opulente, de o construcție superioară celor a clădirilor cenușii și terne de pe Magheru, conduce spre fațada principală a palatului gigantic construit la ordinul lui Ceaușescu începînd din 1983, pe locul unui cartier pus la pămînt, care avea suprafața unui mic arondisment parizian. Revoluția a izbucnit înainte ca palatul să fie terminat; dar grosul clădirii era gata. Dintr-o dată, fără să stau să mă gîndesc, văzînd cum se detașează la capătul giganticului bulevard, în mijlocul unui teren viran ce-i izolează arhitectura puternică, rece și austeră, această masă enormă, albă, marmoreeană (scuze pentru adjective), simetrică în jocul coloanelor și aradelor sale, ce ține de fortăreață, de templu și de mausoleu, îmi spun că Ceaușescu a vrut prin acest monument să asigure victoria definitivă a raționalității asupra haosului, a dinamismului creator, a elanului modernist, dar că în același timp nici c-ar fi putut s-o facă într-un mod mai nepotrivit, nici să demonstreze cu mai multă pregnanță caracterul himeric al unei astfel de ambiții. Ce poate fi mai nebunesc decît să dai peste cap dezvoltarea firească a unui oraș, să distrugi pentru a reconstrui, ce poate fi mai dement decît acest efort spre rațiune?

Nu că fațada asta ar fi urîtă: dimpotrivă, o găsesc destul de frumoasă, ceea ce-i indignează pe prietenii mei români, sau cel puțin îi face să ridice din umeri, ca și cum le-aș spune o glumă. Nici nu vor să audă de ultima țacăneală, ruinantă și criminală, a dictatorului lor. Fără-ndoială că n-au remarcat niciodată cum înalții pilaștri rotunzi, unind cele patru etaje dintr-o singură mișcare ascendentă, dau

edificiului o lejeritate neașteptată. Bernini a fost primul care, pentru a șterge impresia de greutate, a avut ideea de a desființa diviziunile orizontale între etaje, și de a pune, pe toată înălțimea, pilaștri, astfel încît ochiul, atras de aceste linii urcătoare, să fie înșelat de iluzia unui avînt vertical. Nu au remarcat nici că planul de ansamblu, un pătrat prelungit cu patru pavilioane în formă de stea, reproduce, dar desigur că la o scară atît de nemăsurată încît o denaturează, invenția unui alt arhitect baroc italian, Juvarra, de la castelul de la Stupinigi, din apropiere de Torino. Să observăm și modul în care, prin savante retrageri și scoateri în relief, și prin alternanța unghiurilor drepte și a arcadelor în formă de potcoavă, fațada, în loc să fie plată și statică, oferă o suprafață animată.

Printr-o favoare excepțională, am putut vizita interiorul, închis publicului cît timp nu i se găsisese o întrebuințare. Arhitectul care ne conduce, însoțit de un ofițer, ne dă unele informații; jumătate admirativ, jumătate speriat, pare-mi-se, de enormitatea cifrelor pe care ni le comunică. Palatul a fost rebotezat „Casa poporului“, dar eu prefer să-l numesc „Castelul“. Prin monumentalitatea lui amenințătoare, prin omniprezența lui misterioasă, prin obsesia pe care o emană, cu atît mai pernicioasă cu cît nimeni n-are voie să-l viziteze, el întruchipează utopia malefică a lui Kafka. Constat că acolo n-am vorbit decît cu glas scăzut, avînd grijă ca pașii noștri să nu răsune prea tare. Este înalt de 70 de metri și ca suprafață desfășurată acoperă 360 de hectare. Înălțimea fusese stabilită la început la 55 de metri. Ceaușescu însuși — venea să inspecteze în fiecare sîmbătă și duminică șantierul — a modificat macheta și a umflat dimensiunile. Șef al proiectului a fost o femeie, Anca Petrescu, asistată de două sute de arhitecți, de trei sute de ingineri și de douăzeci de mii de muncitori. Douăzeci de miliarde de lei au fost cheltuite pînă în acest moment; se prevăd alte cinci pentru amenajări. (Într-o

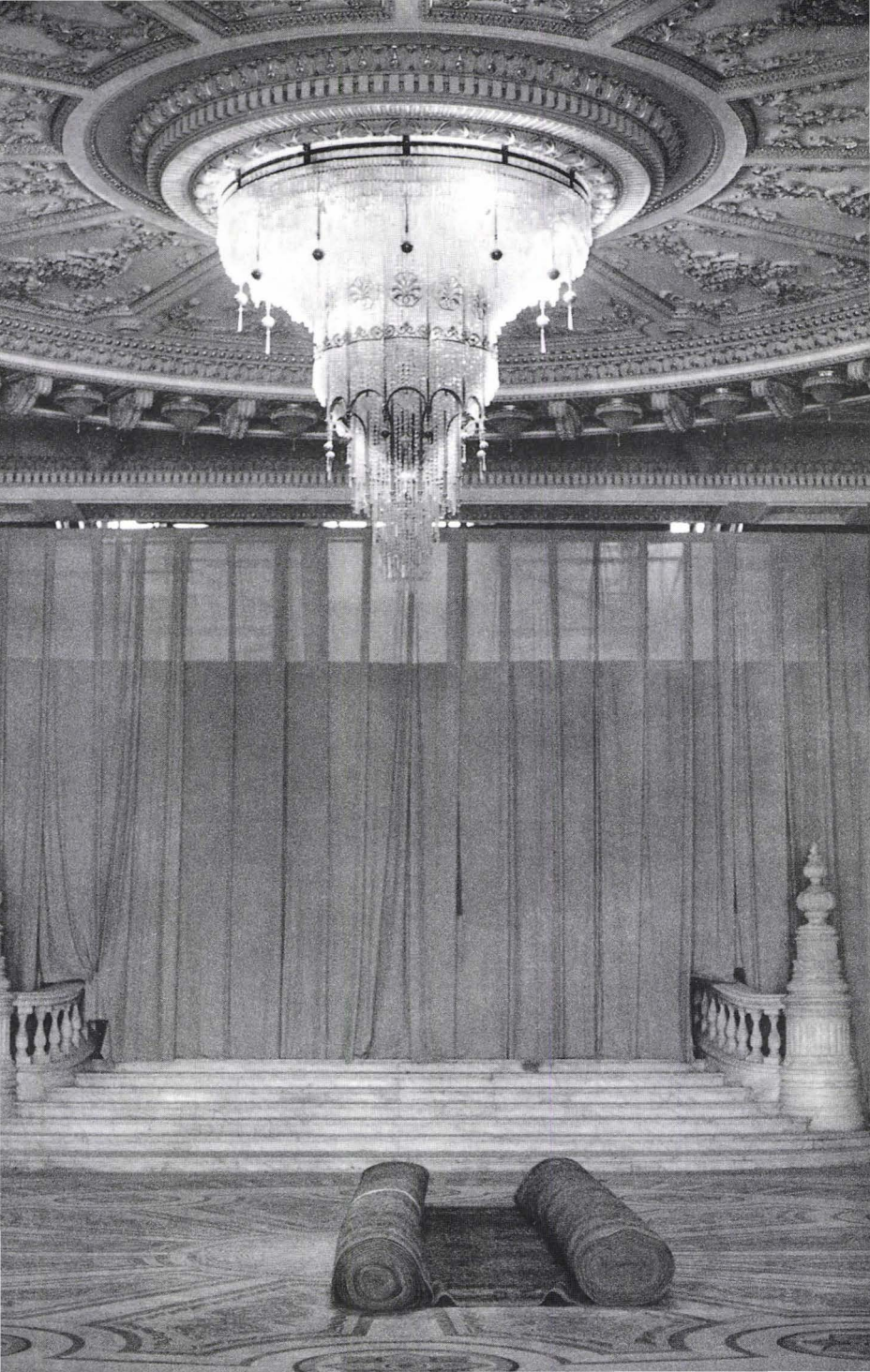
Palatul lui Ceaușescu.

bună zi, nu m-am putut eu împiedica să-mi spun, fără a le împărtăși gazdelor noastre acest gând profanator, când Castelul va fi devenit o atracție turistică și o sursă de câștiguri, oamenii vor uita cât a costat, așa cum au uitat milioanele delapidate pentru Versailles, așa cum au uitat că, din miile de elvețieni puși să sape bazinele din parc, sute au murit de malarie.)

Am intrat prin fațada dinspre sud, din stînga fațadei principale. Nici un mobilier, dar pereții, podeaua, scara sînt la locul lor. Peste tot marmoră, al cărei luciu scînteietor face și mai goale aceste săli, aceste galerii nesfîrșite. Găsesc un soi de magie în această grandoare nefolosită: mobilate, aceste spații vor pierde mare parte din seducția lor. Deocamdată, nu există decît candelabre. Ceaușescu avea pasiunea candelabrelor; candelabre mari, cu ciucuri de cristal care sclipesc sub razele a sute de becuri, toate aprinse. Acest detaliu m-a frapat, cu atît mai mult cu cît, în ziua vizitei noastre, criza de becuri era atît de mare în România încît camera noastră de la București (unul din marile hoteluri din capitală) nu era luminată decît de un singur opaiț de 25 de wați, și că ne-a trebuit multă diplomație și un bacșiș grăsuț pentru a obține un iluminat mai puțin funebru.

Scara de onoare, care se desface în două rampe, stil baroc, ne conduce la unul din birourile lui Ceaușescu. Douăzeci de metri pe unsprezece. Trei ferestre înalte. Trei candelabre monumentale. Lambriuri neoclasice, pînă la tavan, cu pilaștri cu caneluri și capiteluri sculptate. Perdele grele din damasc brodat. Covor imens. Împreună cu candelabrele, se pare că lemnăria, perdelele și covoarele au cristalizat ambițiile estetice ale Conducătorului. Acest decor, trebuie oare s-o spun? nu e nici ridicol, nici apăsător, din cauza maiestății proporțiilor și al minuțiozității finisajelor. Masa de lucru ar fi fost plasată la un capăt,

Scara mare a palatului lui Ceaușescu.

pentru a-l obliga pe vizitator să parcurgă douăzeci de metri sub privirea prințului: șiretlic inventat de Mussolini, la Palazzo Venezia. Ceaușescu ar fi ocupat acest birou în calitate de secretar al Partidului comunist. Pusese să-i mai fie amenajate încă două, unul pentru președintele Republicii, altul pentru comandantul suprem al armatei. Biroul secretarului Partidului comunist, cu o sală de așteptare: lambriuri mai deschise la culoare, cinci candelabre (dar mai mici), gobelinuri țesute manual, covoare franțuzești. Arhitectul ridică un colț al covorului ca să ne arate, ascunse în parchet, trapele destinate microfoanelor. Sala dă, în partea cealaltă, spre biroul doamnei Ceaușescu: de proporții ceva mai puțin lipsite de modestie, cu un singur candelabru, lambriuri și mobile (deja instalate, aici) Ludovic XV. Stil Ludovic XIV pentru Conducător, Ludovic XV pentru soția lui: trebuie remarcate aceste nuanțe, această ierarhie între puterea masculină și puterea feminină, și cum știa președintele să profite, nu fără finețe și discernământ, de exemplul monarhiei franceze.

Fațada sudică era rezervată Partidului, fațada vestică (neterminată, nevizitabilă) sălii de banchete, fațada nordică Parlamentului. Statul, guvernul de stat, luase estul, fațada principală. Foarte savuroasă această repartizare a funcțiilor după punctele cardinale. Vestul pentru banchete, pentru ceremoniile vane, pentru crăpelnită, în conformitate cu disprețul afișat pentru Occident. Partidul întors spre soare, Parlamentul expus frigului: indicație despre ierarhia organelor politice. Estul pentru stat: chiar dacă Ceaușescu a reușit să-și desprindă țara de trenul sovietic (ceea ce i-a adus o popularitate durabilă în Occident, și vizitele, să nu uităm, președinților De Gaulle și Nixon, care i-au instituit pentru mult timp autoritatea internațională), fascinația Asiei continua să se exercite asupra dictatorului. În pofida marmorei, a rigorii, a severității Castelului, punându-și în această parte biroul de șef de

stat, aducea un omagiu involuntar tulburilor fermenți levantini pe care se străduia să-i extirpeze. Acest birou este și mai spațios decât cel al secretarului PC: 20 de metri pe 20 de metri, statul ca un pătrat perfect. Și aici lambriuri, și nu mai puțin de douăsprezece candelabre, cifră inspirată din același fetișism ca și laturile egale ale patru-laterului. Terorismul rațiunii țintește întotdeauna spre perfecțiunea geometrică: să ne gândim la Robespierre, la gesturile lui calculate, la atitudinea lui rece, la acea lentoare simulată cu care înconjura cultul Ființei supreme, la acele arcuri de triumf ridicate pe esplanade, la acei copaci plantați prea drept, ca o flacără abstractă a spiritului.

Pe două etaje ale fațadei estice se întinde sala România: 90 de metri lungime, 30 de metri lățime, 25 de metri înălțime. Unsprezece ferestre dau spre piața circulară la care conduce giganticul bulevard*.

Aici nu sînt lustre, lumina căzînd dintr-un luminator cu vitraliu. În centrul pardoselii se desfășoară un covor ce cîntărește trei tone. Arhitectul deschide fereastra din mijloc. Ieșim pe balcon, tribuna de unde președintele urma să țină discursuri mulțimii adunate în cerc la picioarele lui. Dacă interiorul Castelului, cu pompozitatea lui înghețată, albeața funebră, vacuitatea suprarealistă, evocă Roma lui Mussolini, acest balcon, aceste coloane, această piață rotunjită, acest bulevard cu imobile albe, aceste preparative menite să facă mai solemn cuvîntul Șefului ne trimit mai departe în timp, la însăși bazilica Sfîntul Petru: augustul sanctuar se suprapune peste Castel, într-o imagine asemănătoare de frigiditate grandioasă și de emfază universalistă. Persistentă nostalgie a Urbs-ului. Împăratul

* Al cărui nume exact e greu să-l afli. Bulevardul Victoriei socialismului, sub Ceaușescu, a fost rebotezat, pare-se, Bulevardul Libertății. Am remarcat o ezitare, o jenă, la toți informatorii mei, ca și cum le-ar fi repugnat să asocieze această enormitate rectilinie cu ideea libertății.

Traian, în Antichitate, a cucerit ce se numea pe-atunci Dacia. La românul din ziua de azi se mai regăsește ceva din dacul de altădată și din contactul acestuia cu legiunile romane. Pentru a combate Bizanțul, Ceaușescu s-a bizuit pe Roma — laicizînd însă modelul. De la înălțimea balconului, arhitectul ne atrage atenția asupra unei cruci de marmoră înscrise în scara de intrare: motiv pur decorativ, dar, susține el, la fiecare vizită a lui Ceaușescu făceau în așa fel încît să ascundă acest ornament, care i s-ar fi părut un simbol creștin.

Reconducîndu-ne de-a lungul sălilor și galeriilor, ghidul nostru ne subliniază, printr-o altă trăsătură, absurditatea generală a Castelului: orientat spre paradă și ceremonie, este neadaptat nevoilor umane. Ceaușescu, pe cît de mult iubea candelabrele și covoarele, pe-atît de mult detesta scările (în afara scărilor de onoare), ascensoarele, ușile, toaletele, oficiile. Palatul va rămîne inutilizabil atîta timp cît nu vor fi ameliorate aici circulația și confortul. Încăperile astea încă goale te fac să visezi la cum ar fi fost ceremonia de inaugurare. Paul Morand a asistat, la 1 ianuarie 1935, la sfeștania Palatului regal, care tocmai fusese terminat. I-a descris luxul, fastul interiorului, „galerii de arme, arcade, rotonde îmbinate cu porticuri, toată înalta școală a arhitecturii clasice“, și mulțimea demnitarilor sugrumați în costumele lor de gală. Șaizeci de ani mai târziu, oare această descriere n-ar fi putut să servească din nou? „Uimit și aprobator, fiecare admira calculînd cheltuiala... Zgomotul înfundat al cizmelor și al rochiilor de seară se repercuta sub bolți; clinchetul pintenilor pocniți pentru salut răsuna, prelungit de ecourile sălilor fără mobile și cu pardoseli marmoreene.“

Încă o dată, îl surprindem pe Ceaușescu într-o contînuitate românească; numai că i-a lăsat cu mult în urmă pe înaintașii lui. Suveniruri din tot feluri de regate au con-

Scară neterminată din palatul lui Ceaușescu.

tribuit la construirea Castelului: Karnak a furnizat înălțimea plafoanelor, Versailles dimensiunile colosale, Sankt Petersburg albeața polară, Sfântul Petru maiestatea pontificală. Modele pe măsura ambiției celui care cerea să fie numit Conducător, neputînd să-și pună pe cap coroana țarului, tiara papală sau coroana dublă a faraonului.

În prezent (1995), în palat a fost instalat Parlamentul, simbol al democrației. Unele săli sînt rezervate pentru concerte, expoziții, parade de modă — simboluri ale renașterii.

Țigani

Doamna X, româncă exilată la Paris, care se întoarce pentru prima dată la București după douăzeci și trei de ani, privește cu sentimente amestecate Castelul. Nu se poate împiedica să nu-i găsească o alură măreață, oricît de mult îl detestă pe autorul lui. Consider nimerit să-i reamintesc, ca să nu creadă că un diletantism frivol mă face să trec peste crimele dictatorului, că a trebuit ras de pe fața pămîntului un cartier întreg ca să i se îndeplinească lui capriciul. Spre marea mea surprindere, ea-și încrețește buzele cu un aer scîrbit: „Oh! nu era decît o tabără de țigani; nu mergea nimeni acolo; nu erau decît cocioabe, străduțe prăfuite, pline de găini și de porci.” Românii îl detestau pe Ceaușescu, dar și mai mult îi urăsc pe țigani. Pînă acolo încît această veche bucureșteancă s-a lăsat înșelată de amintirile ei: țigani se găseau foarte puțini în cartierul demolat, cartier al micii burghezii, ansamblu de căsuțe din secolul al XIX-lea, poate că lipsit de personalitate, dar nicidecum mizerabil. „Fără valoare istorică”, mi-au confirmat și alți prieteni (și simțeam o notă de regret în glasul lor, ca și cum ar fi regretat că nu-l pot acuza pe tiran de încă o nelegiuire), „dar nu lipsit de farmec”. Am auzit de multe

ori spunându-se, cînd treceam pe stradă pe lîngă niște țigani: „Pe vremea lui Ceaușescu, dispăruseră. Nu-i mai vedeai. O dată cu libertatea, au reapărut.“ Remarcă lipsită, după cum am constatat de fiecare dată, de orice îngăduință.

Un astfel de rasism trebuie oare să ne răcească simpatia? Românul se ferește de țigan, ca polonezul de evreu, americanul de negru, francezul de maghrebian: din teamă de „celălalt“, de cel care e altfel, și în plus mai sărac, mai flămînd, deci mai primejdios pentru comunitate. Românul mi s-a părut mult mai puțin antisemit decît polonezul, fiindcă țiganii, mult mai numeroși aici decît oriunde în altă parte, îi pun în alertă aproape toate simțurile de apărare. „Li se spune și romi, nu degeaba. Romii, problemă națională românească, pe care voi n-o puteți înțelege.“ O, putere deformantă a fricii! Nimic mai fals decît această etimologie. „Romi“ n-are nimic de-a face cu România. Romani este limba țăganilor, cuvînt derivat de la „rom“, om.

După Paul Labbé, antisemitismul era virulent în 1913. La Iași, în Moldova, acest autor a vizitat „un cartier de mahala, incredibil de murdar și de rău mirositor, mișunînd de paraziți și de copii. Acolo locuiesc și de acolo provin adevărații stăpîni ai orașului, evreii. Românii îi disprețuiesc, dar sînt învinși de ei; evreii îi au la mînă. Cu o răbdare neobosită, cu o abilitate fără rival, ei au acaparat încet-încet tot negoțul, sînt pe cale să îi ruineze complet pe țărani, sînt creditorii celor mici și celor mari. Sînt nesățioși, au bani, și vor și mai mulți: sînt lipitorile României.“ Unul dintre ghizii săi i-a spus lui Paul Labbé: „Chiar și cu ochii închiși, un român recunoaște, numai după miros, dacă un sat e populat cu evrei.“ Pe atunci existau, în Moldova și Muntenia (adică în România de dinaintea primului război mondial), șase sute de sinagogi.

Ceea ce a auzit Paul Labbé spunându-se despre țigani, suna cu totul altfel. „« Ia uitați ce bărbați frumoși! » mi-a

spus deodată unul din vecinii mei.“ În vreme ce evreii îl dezgustă cu părul lor „în tirbușon“, cu ochii lor „mici“, pleoapele lor „roșii“, spinarea lor „încovoiată“, românul se minunează de aspectul fizic al ȝiganilor. „Zvelți și bronzați, sînt niște bărbați superbi; lascive și distinse, chiar și sub zdrențe, cîteva femei dansează...“ Hoți, fără-ndoială, punînd mereu la cale vreun matrapazlîc, dar ce contează, femeile lor sînt atît de drăguțe! „Sînt fiii Dragostei și ai Libertății, îmi spunea un prieten sîrb. E vorba de o noblețe străveche, desigur, ceea ce explică aerul lor semeț.“

Genocidul punînd o stavilă antisemitismului, ȝiganii au rămas singurul obiect de denigrare și ură. Pîna și admirația estetică, am eu impresia, le e acordată cu tot mai mare zgîrcenie.

Cu toate astea, printre tot soiul de rasisme, acestuia i s-ar putea găsi circumstanțe atenuante. ȝiganii înșiși refuză orice asimilare. Nevrînd să se instaleze în case și trăind pe drumuri pe care le parcurg în căruțe din scînduri, ei se plasează în mod deliberat la marginea societății. În plus, la baza ȝiganofobiei românilor stă voința de a respinge tot ce-i ancorează în Est. Veniți pe vremuri din India, ȝiganii au păstrat, prin nomadismul lor, prin refuzul oricărei legi, prin incapacitatea lor fundamentală de a se integra în națiunea care-i primește, caracteristicile unei etnii arhaice incompatibile cu un stat modern. Nu se știe cîți sînt în România, căci nu se înregistrează la starea civilă. Deci nimic mai firesc ca românii, în strădania lor spre ordine, raționalitate, eficacitate, să încerce să se desolidarizeze de un popor care le amintește prea mult propria lor înclinație spre indolență, spre delăsare, atavismul lor levantin. Aceeași persoană care-mi spunea că barocul place în România fiindcă îi leagă pe români de Europa Occidentală, adăuga: „Dacă nu-i iubim pe ȝigani, e fiindcă ei ne leagă

de Orient, de Balcani“, adică de acea lume tulbure și seducătoare a cărei fascinație nu s-a stins.

Pentru noi, francezii, pe care Colbert ne-a ridicat la cultul rațiunii, al utilității, al randamentului, și pe care aceste constrângeri ne sufocă uneori, bunăvoința e mai la-ndemână. Noi n-avem aceleași motive de a nu ceda atracției unei rase încăpățînat rebelă față de disciplina statală. Unele din cele mai frumoase amintiri ale mele sînt legate de întîlniri cu țiganii. Chiar la București, am venit în contact cu lumea lor de două ori: sub forma ei populară pe strada Lipscani, sub forma ei mai rafinată cu ocazia unei nunți la hotelul Bulevard.

Strada Lipscani se intersectează cu partea de jos a Căii victoriei și iese în prelungirea lui Magheru. Denumirea datează din epoca îndepărtată cînd negustorii de la Leipzig veneau să-și vîndă țesăturile. Strada, îngustă și sinuoasă, a rămas consacrată comerțului, micului trafic cu obiecte de ocazie. Printre cauzele care explică animozitatea românilor față de tribul romilor, trebuie să ținem seama și de lipsa lor de talent pentru afaceri. Dînd întotdeauna în seama altora grija intereselor lor practice, ei i-au lăsat pe francezi să le construiască monumentele (precum Ate-neul, Casa de economii, Banca de stat), pe germani căile ferate, pe englezi canalizarea, pe evrei și pe țigani să cumpere și să revîndă articolele necesare vieții zilnice. În aceste vremuri de penurie, rolul acestor intermediari a crescut și mai mult. Țiganii ocupă strada Lipscani: și cînd spun „ocupă“, înseamnă că nu se mulțumesc să stea în prăvălii, ci că se revarsă pe trotuare și invadează drumul cu tarabele și cu marafeturile lor.

Cu greu reușești să te streкори prin îmbulzeală. În jurul unui radio minuscul, pus pe jos, care zbiară muzică arăbească, sînt strînși ciorchine tineri; în alt loc, mulțimea asediază un vînzător ambulant care scoate dintr-un coș niște mărunțișuri de necrezut. Pe bare metalice sînt atîr-

SUB PATRONAJUL
RAPSODIEI ROMANE
PARISUL REVINE DUPA 30 DE ANI IN BUCURESTI
VIVIANE GILLARD ROBINSON AND TRAVEL ICE

féerie
SUR
glace

SPONSOR
ROMANO EXPORT

11 NOIEMBRIE 1990
SALA
IVALENTA
IN
NATIONAL
TACOL
HEATA

SEDIUL TEATRULUI
NR 53 TEL 134548-157046

nate haine vechi, care se leagănă în vînt. Am regăsit aici atmosfera unui souk din Tunis, al unui *vicolo* napolitan, al unei mahalale din Palermo. Este revanșa Orientului față de toate încercările de occidentalizare, deruta mercantilismului burghez, triumful ilegalității și al anarhiei. Prietenilor mei români le displace faptul că dau dovadă de atîta atracție pentru ceea ce nu e pentru ei decît o cloacă, o fundătură a viciului și pierzaniei. „Atenție, toți sînt niște hoți.“ Ei da, aici negoțul ține în egală măsură de pungășie, de păcăleală, de escrocherie, cît și de schimbul reglementar al unei mărfi contra bani, dar cum să le explic că plictisul ce-l emană magazinele noastre — protejate de o ușă, o casă și onestitatea ambelor părți — e necunoscut pe această stradă lăsată pradă aventurii, surprizelor, farmecului unor *combinazioni* și al pungășiei?

Pe o stradă transversală, bărbați, în picioare în fața meselor unui soi de bar în aer liber, sorb bere. Mai departe, un tîrg de haine animă o curte înconjurată de copertine. Atîrnate pe umerase, se leagănă paltoane vechi, cămăși folosite, rochii, pantaloni roși. Oamenii își aduc spre vînzare boarfele vechi și-i plătesc telalului o chirie pentru fiecare zi, pînă se găsește un cumpărător. La numărul 12 de pe Lipscani, o placă amintește șederea lui Eminescu, poetul național român, Leopardi al Dunării; ea atrage mai puține priviri decît, la numărul 53, afișele puse pe panouri în fața unei prăfuite, vetuste și nostalgice săli de spectacole. O femeie înaltă pe trei sferturi goală, aureolată cu pene, încorsetată în ciorapi rețea, cu fundul în aer, împodobită cu pene de egretă la gambe, încălțată cu patine, invită la delectare la *Rapsodia română*, o „Féerie sur glace“ (în franceză) ale cărei atracții dubioase par să-i fascineze pe gură-cască, lipsiți sub dictatură de orice spectacol ce-ar fi putut conține vreo sugestie erotică. Aceștia

Calea Victoriei: Rapsodia română.

se opresc, privesc, ezită să privească mai îndelung, și pleacă grăbiți, rușinați.

Erotismul l-am văzut înflorind la nunta țigănească de la hotel Boulevard, de pe Calea Victoriei, unde intrasem atrași de o melopee obsedantă, tulburătoare. Un banchet de câteva zeci de tacîmuri era pregătit într-o sală închiriată, fără-ndoială pe destul de mulți bani, ceea ce arată că nu toți romii umblă zdrențăroși pe drumuri. Cei de la nuntă m-au făcut să-mi dau seama ce alt pericol prezintă țigani, pentru românii crescuți de o jumătate de secol în puritanismul socialist. Într-un spațiu minuscule, creat între mesele de la festin și platforma orchestrei, se foiau, aproape pe loc, mireasa și câteva din rudele sau prietenele ei. Un singur băiat, foarte tânăr, foarte brunet, de o frumusețe masculină și aspră — nu se putea să fie mirele —, s-a amestecat o clipă printre femei, pe urmă s-a întors la masă. Era prea reținut pentru un exercițiu care cere să te abandonezi total unor pulsații pe care decența le dezaprobă.

Goală pînă deasupra sînilor, a căror rotunjime, pare-se, era singura ce împiedica rochia albă să cadă, eroina petrecerii unduia din bazin cu o impudoare care poate i-ar fi încîntat pe spectatorii de la *Rapsodia română*, dar nu se potrivea cu ceea ce se numește îndeobște caracterul sfînt al căsătoriei. Acest dans al buricului (cum să-l califici altfel?) a durat toată noaptea. Tînăra căsătorită, neobosită (am trecut de mai multe ori pe la hotel, ea se legăna în continuare, fără să-și schimbe locul, fără să varieze ritmul, fără ajutorul nici unui partener, transă monotonă scandată de tobe și țimbale), părea posedată de o ardoare în care nevoia de a epuiza un prea-plin fizic avea tot atîta pondere ca și voluptatea.

Negricioasă, perseverentă, frenetică, ea se oferea tuturor privirilor, în goliciunea ei cît se poate de puțin virginală, cel puțin în concepția noastră, fie ea creștină sau marxistă. Nici un alt prilej n-ar fi putut face mai vizibilă

diferența dintre culturi și vechiul fond, arhaic, „primitiv“, sălbatic din care-și trage seva tribul rătăcitorilor, pentru care o ceremonie nupțială nu e nici un pact religios, nici un contract social, ci un iureș în interzis.

Ateliere, scriitori

Vizită la câteva ateliere de artiști plastici. Ele sînt grupate, nu departe de clădirea Televiziunii. Fiecare căsuță e înconjurată de o grădină, ce servește de depozit și de loc pentru gunoaie. Constantin Lucaci ne primește în mijlocul sculpturilor lui: obiecte din oțel inoxidabil, șlefuite, lucitoare, în formă de valuri, de spirale, de fusuri. Are aproape șaptezeci de ani: e un personaj oficial, autor de fîntîni monumentale la București, la Constanța, la Victoria. Expune cu regularitate. Palatul Diamantelor, de la Ferrara din Italia, a organizat în 1982 o retrospectivă a operelor sale. Îndesat la trup, rotund la față, ursuz, tenace, volubil, le comentează fără să ne lase o clipă de răgaz. Ca mulți români, are pasiunea să se justifice. Subliniază dimensiunea „spirituală“ a acestei lumi reci și strălucitoare. Rapoarte dintre volum și spațiu, dinamică a liniilor curbe alternînd cu muchii ascuțite, utilizare a suprafețelor clare ca oglinzi ce reflectă obiectele dimprejur, el ne ilustrează rînd pe rînd fiecare din etapele „gîndirii“ lui. Nimic nu i-ar fi mai neplăcut, se pare, decît să ne lase să credem că face ceva abstract și gratuit. Meteorii lui sînt înzestrați cu suflet și trebuie să-l invite pe spectator la dialog cu infinitul: vrea cu orice preț să ne convingă de acest lucru. Cincizeci de ani de comunism explică un astfel de amalgam între artă și misiune socială; dar, cu mult înaintea comunismului, Brîncuși, ale cărui forme aerodinamice par să-l fi inspirat pe cel ce ne era gazdă, subordona cercetarea estetică unei exigențe filozofice și morale. E o con-

stantă la artiștii români, această căutare a lumii de dincolo.

Vizavi de Constantin Lucaci, de cealaltă parte a curții, Georgeta Năpăruș sălășluiește într-un talmeș-balmeș colorat: este o pictoriță, cu un aspect fizic greoi și puternic, cu părul cărunț tuns ca la căței, cu franjuri peste ochi; tăcută, spre deosebire de Constantin Lucaci, ea ne lasă să-i privim pânzele fără a-ncerca să ne orienteze părerea. Tablourile ei se inspiră din imaginarul popular. Șiruri de figurine, așezate plat pe un fond roșu sau portocaliu, par fragmente de iconostas: aceeași juxtapunere de mici pătrate, aceeași îngrămădire meticuloasă, aceeași teamă de vid. Invenție proaspătă și naivă, multă vigoare și veselie, uneori scoase în evidență cu aur. Alianță a anecdoticului și atemporalului, voință de a trage folclorul spre mit.

Însă cel mai „spiritual“ dintre artiștii români l-am întâlnit în persoana lui Sorin Dumitrescu, care de altfel colaborează la o revistă religioasă. Disprețuind atelierelor oferite de guvern, el a reușit să se instaleze într-o vilă veche, pe cât de dărăpănată, pe atât de poetică, și care păstrează, pe tavanul holului de la intrare, rămășițele unor splendori 1900. Celelalte încăperi sînt albe și goale. Ne instalează în una din aceste încăperi, lîngă perete, apoi se duce să caute, în cea care-i ține loc de depozit, prima din pânzele pe care vrea să ni le arate. O pune pe jos, în fața noastră, proptită de peretele alb. E un tablou foarte alungit, ca *Cristos mort* al lui Holbein, de la Basel, și reprezintă tot un cadavru. „O relicvă!“ exclamă el. Și se lansează într-o apologie pasionată a moaștelor, din care România, după spusele lui, posedă un stoc considerabil, cumpărat de la greci și de la turci. Chiar așa spune, pe franțuzește, „un stoc“, conștient de nuanța umoristică introdusă prin acest cuvînt. Oricît de entuziast se arată în privința osemintelor sfinte și a bigoteriilor ecleziastice, păstrează în fun-

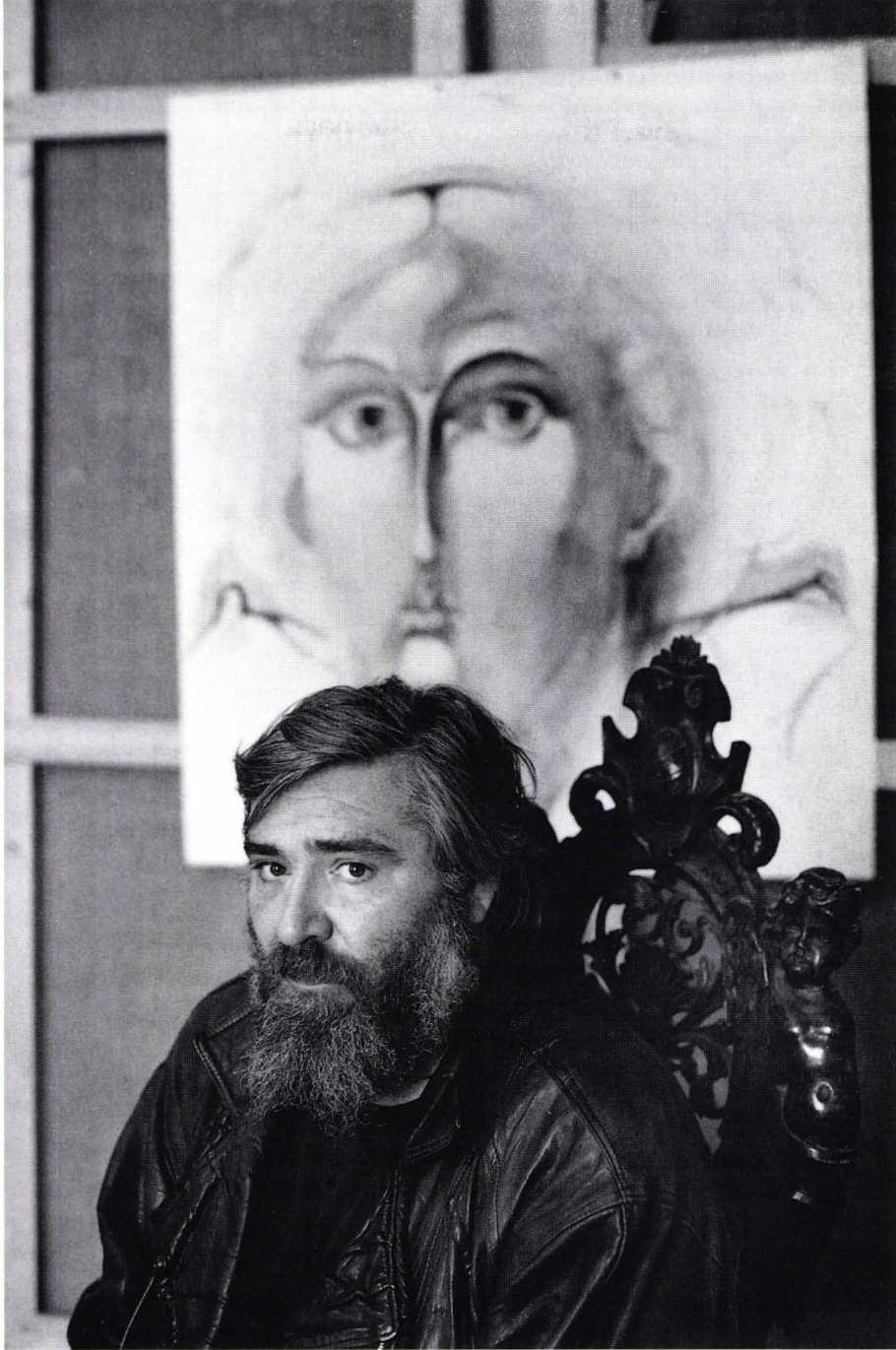
dul ochilor o sclipire malițioasă, semn bun pentru vizita noastră.

E gras, îndesat, solid, bărbos, rumen; pomeți înalți și ten strălucitor; privire de copil, pierdută într-o pilozitate de popă; vorbește fără încetare și ne prezintă operele lui cu o artă exersată a punerii în scenă. Când am terminat de privit un tablou, îl duce în camera vecină, de unde se-ntoarce cu altul, nu fără a ne-ndemna, între timp, să bem un vin cu el, fie pentru că se gîndește că avem nevoie de o anumită exaltare ca să apreciem dimensiunea supranaturală, fie pentru că, aflînd că nici măcar n-am fost în pelerinaj la muntele Athos, ne consideră buni doar ca să găsim în alcool un substitut al bețiilor teologice de la care sîntem excluși prin nevrednicia noastră.

Iată, acum, patru Îngeri aliniați în fața noastră: patru tablouri, fiecare înfățișînd același înger, desenat și pictat cu tot mai multe detalii, cu tot mai multă precizie. Sînt tablouri de format mare, făcute întru gloria, ne explică el într-un discurs ineputabil, a androgeniei, care e pecetea lui Dumnezeu. Dumitrescu s-a inspirat dintr-o icoană clasică, luată dintr-o carte de reproduceri pe care ne-o pune sub ochi, ca să-nțelegem sensul muncii lui: nu variațiuni pe un model, ci exegeză, empatică și voioasă, a potențialităților angelismului ignorate de vechii pictori de icoane. Bărbia Îngerului, insistă el, uitați-vă cît e de prominentă: semn al masculinului; dar, în același timp, moale: semn al femininului. Și nasul: efeminat, deși ascuțit ca o sabie. Și gura: cărnoasă, dar mică de tot, cu buze foarte strînse: micimea și închiderea fiind simbolurile tăcerii, virtute masculină. „Nu s-ar zice!“ adaugă el, rîzînd. Lovindu-se peste burtă, spune atunci că e un Falstaff, epitet pe care l-ar merita pentru obrazul lui aprins, verva lui, formidabila-i poftă de viață. Supralicitez: „Un Falstaff mistic!“, asociere de cuvinte care-i place. Șezînd pe scaunul lui baroc cu spătar sculptat, care e singura mobilă din

Georgeta Năpăruș, Constantin Lucaci

și Sorin Dumitrescu, în atelierele lor.

această casă devastată, parcă e desprins dintr-un roman de Dostoievski. Bătrîn credincios debordînd de o senzualitate puternică, ar fi putut fi un al cincilea frate Karamazov. „Priviți poziția feței: Îngerul din icoane e întotdeauna întors pe trei-sferturi, cu un ochi în direcția cerului, pentru a capta informațiile.“ Înger-radar: se amuză cu o formulă care i-ar șoca pe habotnici.

După seria de chipuri de Înger, seria de mâini de Înger: același format, gros-planuri de palme. Lucrătura este magnifică, de un lirism totodată impetuos și meticolos. Dumitrescu subliniază asemănarea părții cărnose a degetului mare, lată, dolofană, cu „sacul testiculelor“. Cît despre arătător, foarte lung și curbat, dincolo de orice realitate anatomică, el evocă „un gît de lebădă“, alt simbol erotic. Mîna de înger care e o mîna-sex: gazda noastră e încîntată de această asemănare profanatoare, își mai toarnă un pahar de vin. Îi promitem, înainte de a ne lua rămas-bun, să căutăm să vedem, în bisericile din București, toate relicvele pe care ni le enumeră, inclusiv mîna de maimuță a Sfîntului Ciprian. „Mergeți, e specialitatea noastră.“ Recomandare în care intră probabil, în egală măsură, dorința de a ne edifica în privința pioșeniei poporului român și pofta de a ne mistifica. Ne conduce pînă la colțul străzii, apoi se-ntoarce în palatul lui de visuri.

Sorin Dumitrescu este la București o figură legendară: prin calitatea excepțională a artei lui, dar și prin vitalitatea lui, prin alura lui de pictoraș iluminat ce aduce a călugăr panteist și a mujic desfrînat. Elevii de la Arte frumoase, care ne însoțesc în vizitele noastre, îl privesc, fascinați. Mi-l imaginez, în fața pînzelor lui mari pe care le acoperă neobosit cu sinuozități și arabescuri, interpretînd în stilul lui androginia îngerilor și forțîndu-i să mărturisească, foarte departe de imaginarul gotic și de solemnitatea riguroasă a icoanelor, dubla lor sexualitate, dublul lor nesaț, strata-gema lor pentru a se bucura de două ori de fericirea pe

care specia umană nu o cunoaște decît prin amputare; atenți la mesajele de sus, desigur, pentru a obține din ele un plus de delectare și de putere.

Scriitorii români pe care am avut prilejul să-i întîlnim mi s-au părut mai șterși. Foaia de hîrtie și stiloul sînt instrumente ingrate, care nu-i oferă imaginației o materie la fel de savuroasă ca borcanul cu vopsea, lutul sau lemnul. În plus, cuvintele sînt mai periculoase: dictatura avu- sese grijă să-i zăvorască, să-i încremenească pe cei ce le mînuiau în niște rituri imuabile, a căror practică nu s-a pierdut.

Ne-am dus la sediul mai multor reviste. Am găsit de fiecare dată același decor: un salon mare, întunecos și vetust, la etajul vreunui palat 1900 transformat în „casă a scriitorilor”; și același ceremonial: directorul și adjunc- ții săi, aliniați în ordinea importanței, care ne dau să răs- foim numerele revistei lor, a cărei colecție completă e pregătită pe o masă, în timp ce o secretară aduce o tavă cu cești de cafea. Exemplare imprimate pe o hîrtie galbe- nă oribilă și care demonstrează în mod patetic ce lupte supraomenești trebuie să duci în această țară pentru a fur- niza în fiecare lună un teren de probă noilor talente literare. Nu mi-e necunoscut faptul că în România, țară a tradiției orale și țărănești, poezia e un gen mult mai răspîndit și important decît romanul; că aici nuvela deține și ea un rol deloc neglijabil; și că principala funcție a acestor re- viste, ai căror directori și adjuncți ai acestora sînt de cele mai multe ori ei înșiși poeți, este de a difuza texte scurte în versuri sau în proză. Toți m-au întrebat: „Cum o duc poezia în Franța?” Și de fiecare dată, de teamă să nu-i în- tristez printr-un răspuns prea brutal, mi-am moderat ver- dictul și am lăsat să licărească o speranță.

Cum să nu-mi amintesc că Paul Celan și-a publicat, în 1945, în revista *Agora* de la București, primele poeme? Cel care e unul dintre cei mai mari poeți de limbă germană din secolul nostru se născuse, cu douăzeci și cinci de ani în urmă, la Cernăuți, în Bucovina. În 1941, nemții i-au deportat pe părinții lui. În 1944, rușii au anexat orașul lui natal și teritoriul înconjurător. A plecat la București, unde și-a făcut debutul literar, apoi la Viena. *Fugă macabră*, titlul unuia din primele și cele mai celebre texte ale lui, ar putea servi drept emblemă pentru toată opera lui. Fugă, refugiere, moarte: apatrid refugiat la Paris după 1948, nu a reușit niciodată să treacă peste dubla-i nefericire de e-vreu și de răătăcitor. Într-o seară de aprilie 1970 și-a pus capăt zilelor, aruncându-se în Sena.

 Totul
 și ce-i mai greu, era
 zbor, nimic
 nu ținea pe loc.
 (*Stretto*)

Prietenul lui din tinerețe Petre Solomon a subliniat, în *Paul Celan, l'adolescence d'un adieu* (Climats, Paris, 1990), importanța rădăcinilor românești, pentru cel ce ar alege să se exprime într-o altă limbă. Mulți și-au pus întrebări în privința acestei alegeri a germanei. Unii exegeți, avînd în vedere lucrarea de dezarticulare operată asupra limbii lui Goethe și Rilke, sînt de părere că încerca să o omoare pe cea a călăilor care i-au omorît părinții. În decursul celor vreo douăzeci de ani petrecuți la Paris, nu a scris nici un vers în franceză, limbă pe care o stăpînea la perfecție și o îndrăgea — e un alt mister, la acest scăpat de la moarte, care a fost, înaintea lui Primo Levi, o victimă, cu întârziere, a Holocaustului. Poemele lui românești, care datează de pe timpul scurtei lui șederi de trei ani la București, au fost pe nedrept neglijate, în opinia lui Petre So-

lomon, care citează mai multe dintre ele. *Cîntec de iubire*, în pofida titlului, arată în ce măsură, la acest poet de douăzeci și cinci de ani, obsesia „naufragiului” și, deja, a „înecului”, secătuisese orice posibilitate de fericire. Practica lui Breton și a suprarealiștilor, cunoscuți la București înainte de război dar redescoperiți în 1945 de cercul pe care-l frecventa, i-a permis tînărului să mascheze în joc sentimentul lui tragic al vieții.

Cînd vor începe și pentru tine nopțile dimineată
 Ochii noștri fosforescenți vor coborî
 din pereți niște nuci sunătoare,
 Te vei juca cu ele și se va revărsa un val prin
fereastră,
 Unicul nostru naufragiu, podea străvezie
 prin care vom privi camera goală de sub camera
noastră;
 O vei mobila cu nucile tale și-ți voi pune părul perdea
la fereastră,
 Va veni cineva și-n sfîrșit va fi închiriată,
 Ne vom întoarce sus să ne-necăm acasă.

Întrunire amicală, la „Muzeul literaturii”. Sînt întrebate de ce, în Franța, după război, scriitorii erau de stînga. „Care scriitori?” Aragon, Sartre. Le explic că Aragon era un dandy oportunist, iar Sartre un burghez cu „*mauvaise conscience*” fiindcă nu e muncitor. Dau din cap, nedumeriți. Căci nu există cuvînt românesc pentru „*mauvaise conscience*”. Se traduce prin „sentiment de culpabilitate”. Măcar sună clar și nu te mai pierzi în subtilitățile, în fasoanele sentimentalismului.

Frédéric ne duce să luăm masa de prînz la prințesa Coco B. Are peste optzeci de ani și locuiește într-un apartament de două camere într-un bloc din ciment. Trebuie

să tropăim în lift ca să se hotărască să pornească. Prințesa este o femeie înaltă, plină de temperament, de energie, de veselie. I-a convocat pe trei dintre prietenii ei. Toți au făcut închisoare după război; și ea; soțul ei a murit acolo. Epoca lui Ceaușescu le-a lăsat o amintire mult mai puțin sinistă decât anii 47-50, după ce luaseră comuniștii puterea. Exproprieri, încarcerări, atunci a avut loc marea epurare. Și totuși, nici unul nu se gîndește la recriminări; nici la revendicarea celor cîteva hectare ce le-au fost promise ca despăgubiri. Îl judecă cu severitate pe regele Mihai. Ce părere aveți!? Nici una din cele patru fiice ale lui, pe care le-a crescut în Elveția, nu vorbește românește. Ciudat, dar, în țara asta, mai curînd tinerii, studenții, se declară regaliști.

Prințesa a pregătit un prînz, delicios: aperitiv din castreți și ouă fierte, pilaf de pui, cremă de zahăr ars. Pune farfuriile și platourile pe măsuțe mici pe care le împinge în fața fotoliilor noastre, spunînd: „Scuzați-mă, servitorii mei sînt în concediu din 1948.“ Mare devoratoare de cărți, se plînge că nu mai primește, ca nouăți franțuzești, decât niște romane amărîte. Ia de pe rafturi două, care au primit anul trecut, la Paris, unele din cele mai importante premii literare. „Ăsta are opt sute de pagini. E vorba în el de un incest, care nu e niciodată consumat. După toate cîte le-am trăit, gîndiți-vă dacă astfel de fleacuri mai pot să ne intereseze. Oare chiar n-aveți nimic de spus, în Franța?“

Eugen Ionesco se bucură de o faimă internațională, care pune în umbră opera compatriotului și predecesorului său Ion Luca Caragiale. Acesta, născut într-o familie de actori, a scris, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, piese în stil Labiche. Exploatarea burlescă a locului comun și a absurdului verbal nu a început cu *Cîntăreața cheală*,

în 1950. Încă din 1878, *O noapte furtunoasă* ridiculiza noua burghezie bucureșteană. Personaje grotești surprinse în flagrant delict de prostie naturală, comic al vorbăriei cotidiene, dezvăluire a limbajului parazitar, a vorbăriei care nu spune nimic, vînătoare de clișee, punere în scenă a vidului obișnuit, celebrare parodică a neautenticității pălăvrăgitoare, teatrul lui Caragiale dovedește că umorul și luarea în derîdere sînt o constantă a geniului românesc, dacă nu cumva o specialitate și un elixir vital pentru această țară atît de des martirizată.

Relev între Caragiale și Ionesco: un alt român, Samuel Rosenstock, care, sub numele de Tristan Tzara, a fost primul mare scriitor român de limbă franceză. La douăzeci de ani, în 1916, în capitala pacifismului internațional ce era pe-atunci Zürich, a lansat cea mai grozavă revoluție literară a timpurilor moderne și întreprinderea cea mai iconoclastă a tuturor timpurilor. Era la cabaretul Voltaire, pe Spielgasse (strada jocului!). Dada: denumirea a fost găsită deschizînd Larousse-ul la întîmplare. Dada: onomatopee derizorie, lansată ca sfidare la adresa vechii culturi și a societății care, deși-și spunea „umanistă“, tocmai cufundase Europa în război.

În 1920, Tzara și prietenii lui au inoculat teroarea zgomotiferă și gestuală Parisului pedant și rafinat al *Nouvelle Revue française*. În cursul unui matineu public, Tzara s-a apucat să citească un articol de ziar, în timp ce o sonerie îi acoperea glasul. „Am vrut pur și simplu să arăt că apariția mea pe scenă, figura mea, mișcările mele trebuiau să fie de-ajuns pentru a satisface curiozitatea oamenilor, și că ceea ce-aș fi putut spune n-avea, în fond, nici o importanță.“

Istoricii literaturii consideră suprarealismul drept o urmare firească a dadaismului, dar uită că acesta restabilește legătura cu religia textului literar scris. Toate manifestele dada, uimitoare chiar și astăzi, au fost citite în public, ba

chiar strigate și dansate. Ceea ce conta pentru Tzara nu era opera, ci plăcerea fizică de a participa la crearea ei. Fraza faimoasă: „Gîndirea se face pe gură“ nu numai că revendică pentru poet spontaneitatea și automatismul, dar implică și un dispreț și un refuz față de hîrtie. Filozofie și estetică cărora țara unde acest articol e atît de scump poate să le aprecieze providențiala insolență. Teatrul pare la ora actuală mult mai viu în România decît romanul.

Spre deosebire de un Tzara sau un Ionesco, lipsit de umor, dimpotrivă, supraîncărcat de patos, iată un alt exemplu al acestui metisaj fecund a două culturi. Faima lui de istoric al religiilor și de mitolog continuă să pună în umbră activitatea romanească a lui Mircea Eliade. Cu toate acestea, oricine a citit cele două splendide volume de memorii ale sale știe ce mult ținea la operele lui de ficțiune și cît de mult a suferit toată viața fiindcă nu era recunoscut ca scriitor. Încă de la vîrsta de șaptesprezece ani, pe cînd mai era licean la București, își începea prima povestire, *Romanul adolescentului miop*, care n-a fost niciodată publicat, în afară de cîteva fragmente prin reviste, și al cărui manuscris se pierduse pînă ce a fost regăsit, de curînd, într-un pod din capitala română.

Rar a vorbit un adolescent atît de bine despre adolescență ca tînărul Eliade în această carte. De altfel, el avea ambiția să umple o lacună căci, dacă în romanele pe care le citea pe-atunci apăreau tineri, i se păreau falși și copiați: adică văzuți de adulți. Aici, avem portretul aproape clinic al unui băiat de șaptesprezece ani făcut de sine însuși și, totodată, portretul colegilor lui de liceu, un tablou de ansamblu al tineretului literar de la București din anii 1920-1925. În epoca jazz-ului și a celebrului și scandalosului roman francez *La Garçonne* al lui Victor Margueritte, al cărui erotism nedisimulat i-a inspirat lui Eliade paginile despre vizitele lui la bordel. Încă un indiciu al

autenticității acestei povestiri este incredibilul amestec pe care-l conține: proiecte intelectuale și pruritusuri fizice, meditații despre existență și suferințe ale virginului, elanuri spre Dumnezeu și mîncărimi ale sexului, totul defilează aici într-un talmeș-balmeș entuziast.

Mai mult decît un roman, e un jurnal. Vedem aici un adolescent apucîndu-se să scrie un roman, dar, pînă la urmă, nefiind în stare să creeze personaje, limitîndu-se la un carnet de însemnări zilnice — însemnările pe care le ținea Eliade însuși încă de la vîrsta de paisprezece ani, și dintre care multe, a mărturisit el mai tîrziu, au fost preluate ca atare în primul lui text de ficțiune. Marea dramă a lui Mircea, la vremea respectivă, era nepotrivirea dintre voința și ambiția lui. Dramă tipică a adolescenței, luptă de fiecare clipă, redată aici cu pasiune și minuțiozitate. Liceanul dorea să fie puternic, independent, spirit pur vizînd țelurile cele mai sublime, își jura solemn în fiecare zi acest lucru, și era nevoit să recunoască, la sfîrșitul zilei, că se purtase ca un molîu și un laș, că pierduse vremea, că nu era bun de nimic, decît să viseze și să fabuleze, nici mai mult, nici mai puțin decît ceilalți băieți din clasă, și acuzînd ca și ei stupizenia programelor și mediocritatea profesorilor, cînd de fapt ar fi trebuit să dea vina pe propria-i moliciune.

„Nu sînt decît un adolescent ca toți ceilalți. N-am să ajung niciodată nimic... Parcă eu nu știu? Nu știu că sînt sentimental și slab și lipsit de voință?” Este neîncetat sfîșiat între sentimentul că-l așteaptă un destin excepțional și împotmolirea în rutina cotidiană. Suferă descoperind în sine mai multe înclinații ce-i displac: către visarea melancolică, ce-l paralizează ceasuri în șir în fața plopilor pe care-i contemplă de la fereastra mansardei lui, către lamentațiile sterile, către spovedania intimă și grețosă.

Contradicție supremă: convingerea că adolescența este unul din momentele esențiale ale vieții, un fenomen spi-

ritual de cea mai mare importanță, și că trebuie în consecință să-i frîneze cursul, cel mai bun mijloc fiind acela de a consemna în cele mai mici detalii fiecare din stările lui sufletești — și pe de altă parte exasperarea de a se simți atît de stîngaci, atît de urît, atît de timid, atît de dezagreabil, atît de puști, dorința pătimașă de a sări peste etape și de a ajunge la vîrsta adultă. Uneori visează să fugă de parte de casă, să plece pe Dunăre pentru o viață de vagabondaj, să se regenereze prin aventură asemeni genialului Panait Istrati — dar respinge de-ndată această tentație, din lipsă de curaj și fiindcă nu e în stare să renunțe la biblioteca lui. Alteori recurge la autopedeapsă, cu biciul. Se flagelează pînă la sînge. „Dar izbînda duhului mă desfăta. Voința care îmi călca în picioare trupul putred mă entuziasma de un sfînt și bărbătesc entuziasm.“*

Ascendențele materne moldovenești, credea el, îi transmisese o sensibilitate excesivă și un sentimentalism debilitant, pe care trebuia să le combată prin injecții de „bărbăție“. Le cerea atunci cărților, atît de demodate azi, ale scriitorului italian profascist Giovanni Papini, din care una poartă titlul caraghios de revelator *Maschilità*, să-l ajute să devină „bărbat“. Viitorul autor al lui *Mefistofel și androginul* și istoric al riturilor bisexuale a găsit așadar în el însuși primul model al conflictului ale cărui manifestări avea să le urmărească în mitologiile din lumea întreagă. Dar, chiar și pentru cititorul care nu știe nimic despre formidabilele lucrări ale eruditului român, *Romanul adolescentului miop* oferă un document foarte interesant despre dificultățile și frămîntările adolescenței, trecerile vertiginoase de la momente de exaltare la crize depresive, și tot ceea ce

*Entuziasm care l-a condus, după spusele prietenului său Mihail Sebastian, al cărui *Jurnal (1935-1944)* a fost publicat în 1996 (Ed. Humanitas, București), să adere cu tot sufletul la Garda de Fier, mișcare fascistă și antisemită din anii 30-40.

face din această vîrstă cîntată de neghiobi și impostori o perioadă greu de traversat.

Florești

Radu Ionescu, faimos critic de artă, ne promisese o surpriză. Chip fin, bine desenat, privire ascuțită în spatele unor ochelari cu ramă metalică. E unul din românii cei mai dezamăgiți pe care i-am întîlnit; cel care nu pomeneste niciodată de revoluția din 1989 fără să adauge epitetul „așa-zisa”; de o inteligență tăioasă și pătrunzătoare, cu o plăcere de a lansa săgeți. Sub această aparență puțin cam seacă, se ghicește un om lovit profund; sub acest scepticism ce nu iartă nici o naivitate, răni adînci, încă deschise. Vom afla, de altfel, că a fost închis timp de peste un an, sub fostul regim; pentru o crimă ce nu pare să inspire mai multă indulgență celui nou, judecînd după această lipsă totală de încredere în primenirea țării. Nu am văzut luminîndu-i-se chipul decît atunci cînd ne-a vorbit de această „surpriză”; a descoperire a lui, un secret pe care vrea să ni-l împărtășească.

Plecăm cu mașina, direcția nord, spre valea Prahovei. O oră de șosea, apoi, pe un drum de țară, ajungem la satul Florești. Radu îi face semn șoferului să oprească în fața unui pavilion ce se-nalță la intrarea într-un parc. Un zid imens înconjoară parcul. Într-o zi cînd explora regiunea, ne-a spus el, a zărit acest zid, a cărui lungime l-a intrigat. Bănuind că acolo trebuia să fie vreo veche proprietate nobiliară, a intrat.

Dincolo de pavilion, vedem mai multe clădiri moderne, de o regularitate sărăcăcioasă și tristă și, pe bănci de fier, vreo șase bătrîni în pijama: locul a fost transformat în azil. Cu toate astea, în cele patru colțuri ale unui rest de peluză, niște enorme vase din piatră, sculptate cu reliefuri de ani-

male și de plante și împodobite cu ghirlande de volute neobaroce, nu provin, cu siguranță, dintr-o comandă a Asistenței sociale. Oare pentru ce splendori princiere sînt ele martori neașteptați? Ocolim clădirile. În mijlocul unei pajiști revenite la starea de sălbăticie, ivit dintre ierburile cu care se delectează o vacă, iată secretul lui Radu Ionescu: un monument pătrat, cu o înfățișare grandioasă și frumoasă, aproape intact la exterior, deși-ți dai seama de la prima privire că e vorba de o ruină. Supraînălțat ca un palat florentin, edificiul se sprijină pe un soclu de bosaje orizontale.

„L-am descoperit din întâmplare, acum un an și jumătate. Nici o istorie a artei, nici un ghid nu-l semnalează. Nimeni nu-l cunoaște. Am reușit să stabilesc că un prinț din familia Cantacuzino a început construcția; primul război mondial a întrerupt lucrările; în timpul celui de-al doilea, o bombă a stricat interiorul.“

Nicicînd vreo ruină n-a marcat cu mai mult fast alianța dintre măreție și paragină. Șase coloane duble jumelate cadentează fațada care dă spre ceea ce a fost cîndva grădina; o cornișă bogat sculptată le încununează. Acoperișul trebuie să fi fost în terasă. Regularitatea geometrică a liniilor orizontale și verticale, armonia severă a ansamblului sugerează gustul pentru antic; dar dimensiunea edificiului, forma pătrată, acest portic lung găurit de umbre evocă reședințele construite de colonii englezi în India: la Calcutta, am văzut unele din aceste construcții încremenite, cărora vicisitudinile istoriei, decrepitudinea sau neterminarea le-au conferit o viață, o poezie intensă. Să adăugăm, aici, pășunea și vitele, pustietatea și rusticitatea locurilor, și vom avea o idee despre acest monument, conceput ca un templu neoclasic, întru gloria simetriei și a rațiunii, și transformat, prin falimentul sau neglijența proprietarului, la care s-a adăugat machiavelismul evenimentelor, în

Florești: vaca de la palatul Cantacuzino.

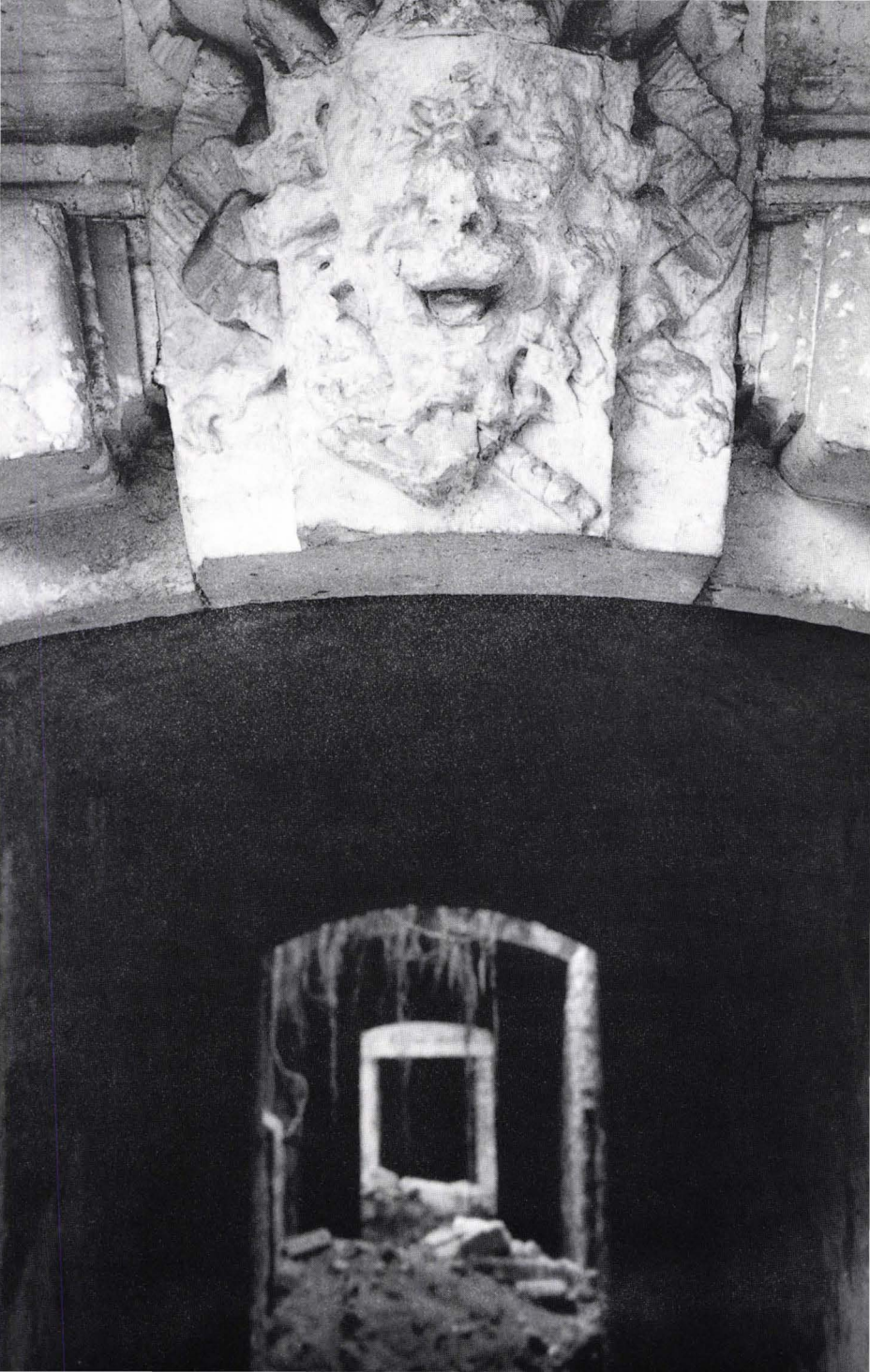
sublimă absurditate. Totul, pînă și basoreliefurile sculptate cu migală, pînă și această somptuozitate de capiteliuri, de panglici din piatră, de scoici, de frunzișuri, de masca-roane, care contrastează cu dărăpănarea edificiului, contribuie la metamorfoza delirantă a cumintelui program original.

Pe laturi, mari și nobile deschideri în arcade, sub partea superioară plată. Cîțiva copaci și-au scos crengile pe ferestrele goale. Maiestate grecească și răceală victoriană, deju-cate de forfoteala dezordinii vegetale.

La fațada principală se manifestă o dorință de ruptură: cele două corpuri laterale sînt ieșite în afară, de o parte și de alta a corpului central, retras. Portalul, monumental, se înalță ca un arc de triumf. Două coloane canelate susțin un antablament complicat. Între bolta rotunjită a ușii și arhitravă, doi îngeri în basorelief prezintă blazonul și coroana Cantacuzinilor, într-un fru-fru kitsch de noduri și de ghirlande.

Deasupra acestui portal, nu se zărește decît cerul, conform voinței constructorului; prin ușă, se vede tot cerul, ca urmare a năruirii amenajărilor interioare. Scara ce trebuia să ducă la intrare n-a fost niciodată construită, dacă nu cumva s-a prăbușit. Escaladăm un morman de blocuri revenite la starea de natură și trecem pragul. Un fel de grădină sălbatică, plină de urzici, de tufe, de moloz, de moloane și de enorme dale de beton sparte, ocupă ceea ce ar fi trebuit să fie elegantele apartamente ale unuia din cei mai bogați și puternici nobili din România. Instalațiile au fost destul de avansate, căci se disting, în grosimea pereților crăpați, țevi groase, fără-ndoială conducte de încălzire.

Sfîșietoare împerechere a frumuseții și a dezastrului; derivă suprareală a unui proiect riguros; vestigiu mai poetic decît ar fi fost versiunea terminată: e mare tentația să faci din palatul de la Florești o emblemă a destinului națio-

nal. E templul de la Segeste, remontat de Gaudí în decor de operă.

Silful de la Snagov

Norbert și Svetlana ne duc la sfârșit de săptămână la Snagov, în căsuța pe care o au închiriată pe malul lacului. Snagovul, la patruzeci de kilometri de București, este un sat de pescari unde oamenii din capitală se duc să se des-tindă. Dar a califica drept „loc de vacanță” sau de „centru rezidențial” acest grup de izbe modeste înșirate pe mal i-ar da cititorului occidental o idee cât se poate de falsă despre farmecul și savoarea acestui loc.

El nu s-a schimbat deloc de pe vremea când Panait Istrati îl lăuda, ca fiind „oaza de iubire din această vastă câmpie valahă ce îneacă Bucureștiul ca-ntr-un deșert”. Aceeași pădure singuratică, aceleași insulițe cu tufișuri, aceeași fîșie de trestii ce-nconjoară acest eleșteu de cîteva sute de hectare, aceleași coruri de broaște și, „din loc în loc, nufărul, regele purității”, care „veghează semet asupra singurătății lacustre”. Numai că această plantă, cu frunzele ei mari așezate pe apă, a invadat malurile, pe mai mulți metri, cu o vegetație atît de deasă, încît a devenit aproape imposibil să te mai scalzi. Pe vremea lui Ceaușescu, se pare, se avea grijă să fie curățate malurile; natura și-a reluat drepturile. În materie de agricultură, neglijența noii puteri provoacă pagube mult mai mari. Astfel, mi s-a spus cu certitudine, nu se mai distribuie insecticide, cum se făcea pe vremea dictaturii. Doriforele au distrus anul ăsta recolta de cartofi — ceea ce-i face pe oameni să se teamă de o foamete la iarnă.

Un drum asfaltat traversează satul, care constă din două șiruri de case răspîndite printre copaci pe marginea lacului. Drumuri de pămînt intersectează perpendicular aceas-

tă șosea și coboară spre mal. Grădinița ce înconjoară casa lui Norbert și a Svetlanei se oprește acolo unde începe bariera de trestii. Nu există nimic mai adorabil decât acest refugiu protejat de un gard din lemn ale cărui uluci distanțate lasă să treacă privirea, ca peste tot la țară în România, unde dorința de închistare nu înăbușă grija pentru convivialitate. Aici totul e doar lemn, iarbă, apă, liniște, fericire. O barcă e pe cale să putrezească de tot în mijlocul plantelor acvatice. Un rest de ponton, cuprins și el de exuberanța vegetală, nu mai servește decât pentru stat la soare. Întindem o saltea pneumatică pe scîndurile distanțate. Casa e ea însăși delicioasă. Cele trei sau patru camere sînt echipate sumar, în armonie cu prospețimea peisajului. Spălătorul nu conține decât o chiuvetă; există un robinet, alimentat de o pompă electrică, dar, dintr-un motiv misterios, în ziua venirii noastre, nu s-a arătat nici o picătură și ne-am dus cu găleți la vecini.

Parcurgerea singurei străzi a satului te poartă cu o sută de ani în urmă. Dincolo de garduri, se zăresc cabane, colibe, pavilioane, anexe, toate decorate cu un gust simplu și sigur, ce n-a fost alterat de ambițiile civilizației industriale; uneori colibe autentice, ascunse sub acoperămîntul lor gros de paie. Singurul edificiu de folosință comună este o biserică ortodoxă, cu fațada albă, precedată de o alee de copaci. Nici un magazin. Duminică dimineța, o căruță din scînduri, încărcată cu sute de pîini rotunde, aurii, staționează la răscrucea principală. În picioare lîngă calul lui, un țăran așteaptă tăcut; nu pare grăbit să vîndă. Pîinea românească este de cele mai multe ori o încîntare.

Trebuie să mergi o jumătate bună de oră printr-o pădure splendidă pentru a ajunge, la un alt capăt al acestui lac cu maluri foarte sinuoase, la debarcaderul public. Închiriem o barcă și vîslim, printre nuferi, pînă la o mică insulă înconjurată de trestii. Această insulă a jucat un rol în istoria României. În secolul al XV-lea, Vlad Țepeș, erou

al luptei împotriva turcilor, și-a ascuns aici curtea și visteria înainte de a se bate cu Mahomed II. O mînăstire, a cărei ctitorire e atribuită unui discipol al lui Nicodim, ocupa insula încă din secolul al XIV-lea. Astăzi, nu a mai rămas din ea decît biserica, de tip ortodox clasic, cu zidurile ei din cărămidă și clopotnițele rotunde, și un popă uriaș, care se năpustește din casa parohială pentru a verifica dacă nu cumva debarcăm pe teritoriul lui în costum de baie. Insulița pare pustie, în afară de popă și tradiționala vacă culcată în iarbă. Această singurătate, această liniște, această seninătate înverzită și lichidă fac mai de preț sanctuarul de la Snagov decît arhitectura lui, de prea multe ori remaniată din Evul Mediu încoace.

Exploram acest Eden minuscul, cînd atenția ne-a fost atrasă de un grohăit de porc și de cîrîituri de găini: pe malul apei, în spatele copacilor, cîteva animale domestice dădeau o înfățișare de fermă unui grup de bojdeuci, cu un țarc pentru porc și sfori de întins rufele. Dintre uluci a țîșnit, fără să ne dăm seama, un băiat de o frumusețe strălucitoare, aproape gol, blond ca aurul, cu trupul și fața bronzate de statul îndelung la soare. S-a îndreptat spre noi cu cea mai mare simplitate și ne-a poftit să-i vizităm domeniul.

De o rezervă și o demnitate perfecte, a dat totuși dovadă de puțină cochetărie în fața aparatului lui Ferrante. Agățat de roata fîntîinii, sau sprijinit de ghizd, sau în picioare dinaintea fațadei bisericii, cu un picior îndoit și mîna în șold, era o minune să vezi cu cîtă naturalețe poza, unduind din șolduri doar atît cît trebuia pentru a-și pune în valoare farmecele precoce, grațios fără sclifoseală, sigur de sine fără lăudăroșenie. Țăranii pe care-i întîlnisem pînă atunci, nu prea obișnuiți să fie fotografiați, se întepenau în fața obiectivului, preocupați să-și enfatizeze imaginea.

„Mă cheamă Liviu“, ne spuse el într-o franceză hotărîită, chiar dacă poticnită. Liviu sau Tadzio? E oare conștient

de efectul pe care-l produce? Ce crede de această haită vorace (sîntem cinci) care se ține după el? Aflăm că are nouă ani, că locuiește la oraș și vine aici în vacanțe. Ne conduce spre un tufiș spinos de unde scoate dudu pe care ni le oferă, spunînd că sînt „negre“. În timp ce noi facem atîtea eforturi, în Franța, pentru a evita acest adjectiv, el redă cu toată inocența cuvîntul „negru“ etimologiei lui latine.

În centrul insulei, se înalță un tumulus, lipsit de stelă, de inscripție, de ornament. „Mormîntul lui Dracula“, ne declară Liviu, aruncîndu-ne o privire oblică, pentru a verifica dacă un astfel de *scoop* face impresia scontată. Prin Dracula, el îl înțelege pe acel principe din secolul al XV-lea, supranumit Țepeș, din cauza exceselor lui spectaculoase. Răspîndea o asemenea teroare, încît mai era numit și Dracul. În realitate Vlad III al Munteniei a fost un viteaz războinic, care a murit în 1478 în războiul contra turcilor. Umanistul italian Enea Silvio Piccolomini, devenit papă sub numele de Pius II, a contribuit la crearea legendei sumbre a acestui principe, în ale sale *Comentarii*, în care laudă curajul lui în luptă, dar îi și stigmatizează cruzimea peste măsură. Cît despre Dracula, „monstrul din Carpați“, care sugerează sîngele victimelor sale, el este o invenție literară tîrzie, să nu uităm, a romancierului englez Bram Stoker (1897). Personajul de ficțiune s-a suprapus, mult mai tîrziu, peste imaginea personajului istoric, și, de o sută de ani, credința populară îl identifică pe erou cu bestia.

Între timp, Liviu rămăsese distant și straniu. Ochii lui albaștri ne fixau nu cu transparența lichidă și naivitatea copilăriei, ci cu o seriozitate, o gravitate și o tristețe cu mult peste vîrsta lui. Zîmbete rare sau deloc. Conștiință a faptului că despotismul sîngeros mai făcea încă ravagii atunci cînd s-a născut el? Încercam să-l mai facem să stea cu noi, cînd deodată, fără de veste, a luat-o la fugă și a dispărut printre copaci. Am vrut să-l salutăm înainte de

a ne urca înapoi în barcă; nu s-a mai arătat. Apariție și dispariție ce țineau de vis, sau de supranatural: din ce folclor, mai arhaic decât Vlad și Dracula, se ivise acest silf cu privire de adult?

Am revenit a doua zi. Imposibil de găsit copilul. Nimeni în fața bisericii, nimeni în jurul bojdeucilor. Am vîslit în jurul insulei, în speranța de a-l zări lîngă apă pe cel pe care n-am fi fost surprinși să-l vedem așezat pe un nufăr, nimf revenit la *nympha** lui.

A rămas invizibil. Hotărît, mai degrabă Tadzio, decât Liviu; cunoscător al tuturor secretelor seducției; știind că a nu fi de găsit e mijlocul cel mai sigur de a intra în mit.

*Denumirea științifică a nufărului alb (*n.t.*).

Transilvania

În drum spre nord, prima escală, chiar la ieșirea din București, la castelul Mogoșoaia. Construit în 1702 de principele Constantin Brîncoveanu, el oferă un bun exemplu al aceluși stil compozit (și numit, tocmai, brîncovenesc) născut, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, din întîlnirea și fuziunea dintre Orientul bizantin și Renașterea italiană. Balustrade ajurate, logii venețiene, arcade trilobate învelesc cu motivele lor grațioase masiva construcție roșu închis. Cea mai frumoasă fațadă e cea care dă spre lac: galerie deschisă cu coloane torsadate, decorație bogată a capitelurilor. Castelul pare părăsit. Păianjenii și-au întins pînzele peste straturile de merișori.

Prințul George Bibescu, văr al celor doi Bibești prieteni cu Proust, Emmanuel și Antoine, l-a cumpărat în 1911 ca să-l dăruiască soției lui, Martha Lahovary. George, spre deosebire de verii lui, era grosolan și brutal, un adevărat bătăran. Martha spunea despre perechea lor că era un Stradivarius dat pe mîna unei maimuțe. Dăruirea Mogoșoaiei a fost o reparație acordată celei care trecea drept femeia cea mai frumoasă și mai rafinată din România. După Marele Război, ea a scris, în franceză, romane și volume de amintiri, printre altele *La bal cu Marcel Proust*, disputîndu-i verișoarei ei contesa Anna de Noailles, năs-

Castelul Mogoșoaia.

cută Brîncoveanu, fiica unui tată român și a unei mame turcoaise, primatul literar și monden la Paris. Exact în aceeași ani 1920, Panait Istrati începea să-și publice cărțile. Două aristocrate de cea mai înaltă spiță și un plebeu boem și fără bani inaugurau împreună era francofoniei românești.

Se știe de ce parte a înclinat balanța justiției pe care o face timpul, și că privilegiile talentului le depășesc cu vremea pe cele ale nașterii. Opera cea mai interesantă a principesei Bibescu a fost neîndoielnic restaurarea Mogoșoaiei, care a durat șaptesprezece ani. Edificiul era dărăpănat. Ea a angajat zidari italieni sub conducerea arhitectului Domenico Rupolo și s-a dus să cumpere la Veneția, din fabrica lui Fortuny, stofe pentru decorarea saloanelor. După aceea, deși călătorea mult și avea la Paris un apartament frumos la capătul insulei Saint-Louis, n-a nctet să facă lungi sejururi în reședința ei românească și să dea aici recepții, chiar și în timpul războiului, când Mogoșoaia a devenit un refugiu pentru intelectualii de la București*.

Martha Bibescu nu a părăsit definitiv România decât în 1945, după ocupația rusească. Clădirea părăsită nu păstrează nici o urmă a trecerii ei, și probabil că se va-ntoarce la starea de ruină din care o scosese ea. Lacul neclintit, grădina toropită sub o rețea de fire de argint, tăcerea aces-tei pajiști uitată simbolizează prăbușirea unui vis de eleganță și de frumusețe incompatibil cu realitatea dură de azi. Era deja o pură himeră, din partea lui Constantin Brîncoveanu, să vrea să aclimatizeze în Muntenia stilul și tonul Veneției. În prezent, din această utopie n-a mai rămas decât decorul anacronic și periclitant al unui palat latinizat din Istanbul.

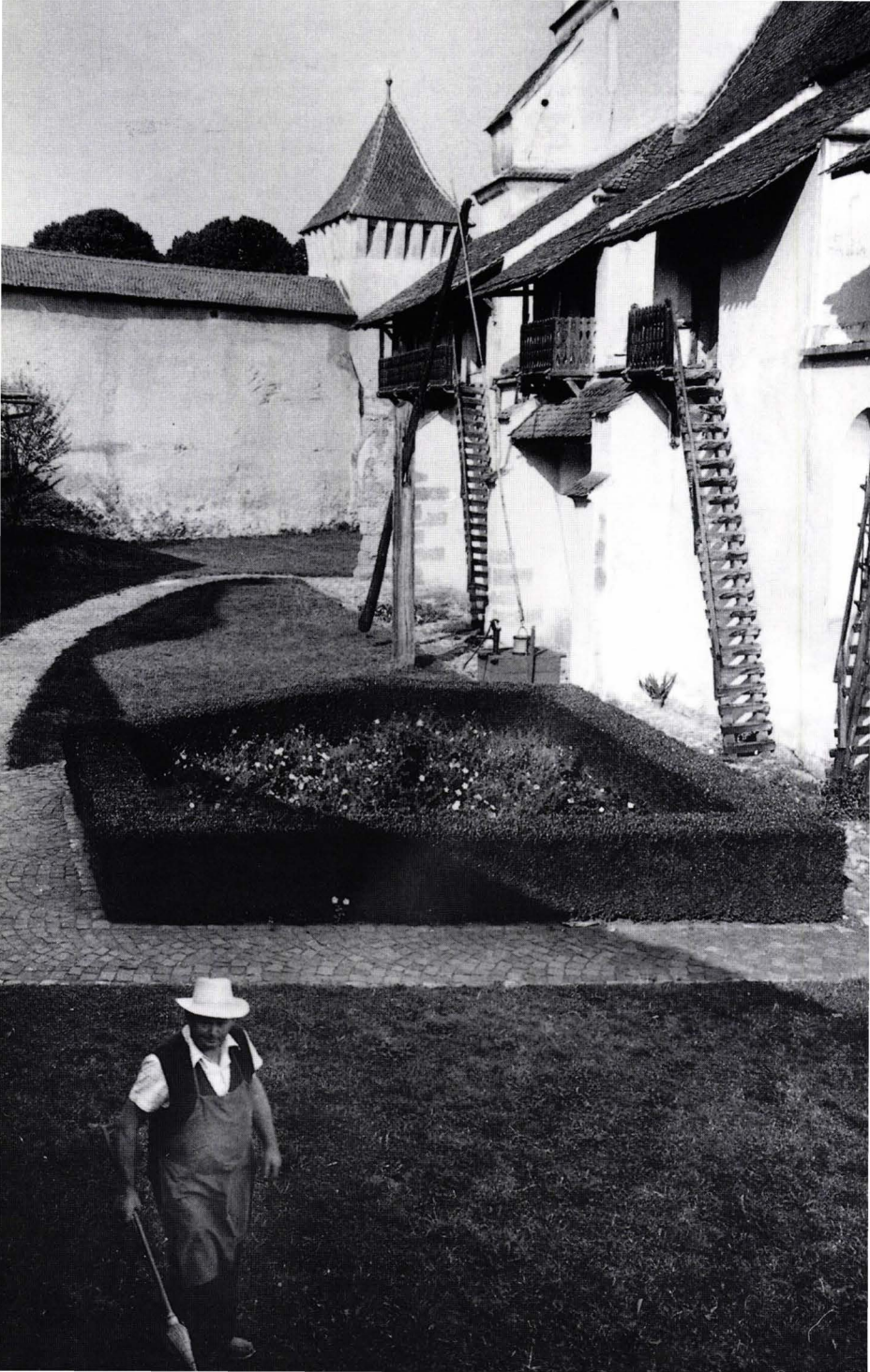
Între București și Brașov, stațiunea montană Sinaia, unde Carol I a pus să fie construit în anii 1880 castelul

* Cf. biografia *Princesse Bibesco*, de Ghislain de Diesbach, excelentă evocare a României dinainte de război (Perrin, 1986).

Peleș, amuzant exemplu al aceluși stil, pseudoistoric și de-a dreptul kitsch, care era la modă, la finele secolului al XIX-lea, în toată Europa Centrală, îndeosebi în Ungaria. Îmbinare eteroclită de lemn și de piatră, amalgam straniu de bizantin și de gotic, combinație de acoperișuri ascuțite, de turnulețe crenelate și de ferestre ogivale cu vitralii, edificiul este la fel de ncărcat pe dinăuntru ca și pe dinafară.

Orașul Brașov, în cercul său de munți, ne introduce în Transilvania, ținut de trecere și de fuziune unde români, maghiari, germani, țigani s-au întâlnit și continuă să trăiască împreună. Germanii au sosit încă din secolul al XIII-lea, chemați de regele Ungariei Géza II în ajutor împotriva turcilor și mongolilor. Aceștia au primit libertăți și privilegii și s-au instalat pe timp îndelungat. Brașovul, care altădată se numea Kronstadt („orașul coroanei“), a fost una din primele lor cetăți fortificate. Mai păstrează încă un anumit caracter germanic, rigoarea și severitatea burghezilor sași pe care contactul cu Orientul n-a reușit să-i înmoaie. Biserica evanghelică, numită Biserica Neagră din cauza incendiului din 1689 care i-a afumat puternicele contraforturi și turnul masiv, seamănă cu o fortăreață. Sub înaltele bolte gotice, inscripția „Știu și cred“, care-i împodobește piatra funerară, subliniază virtuțile celui care zace culcat acolo cu platoșa și coiful lui. Ne aflăm aici într-o solidă citadelă, dublu bastion al credinței luterane și al rațiunii occidentale: pînă acolo încît splendidele covoare turcești agățate pe ziduri ca niște trofee, departe de a părea o invitație la deliciiile echivoce ale Asiei, proclamă victoria asupra Necredincioșilor și gloria Dumnezeuului roman.

Germania a lăsat o pecete chiar mai adîncă în lanțul de biserici fortificate ale căror extraordinare construcții se înalță între Brașov, Sighișoara și Sibiu. Toate prezintă cam același model. O incintă de ziduri de apărare înalte încon-

joară sanctuarul. În interiorul împrejuririi astfel delimitate și baricadate împotriva invadatorilor dinspre răsărit, se amenajau locuințe și magazine de alimente. În caz de primejdie, satul se refugia în spatele zidurilor, gata să facă față asediului.

Puțin după ieșirea din Brașov, întâlnim la Hărman prima din aceste biserici fortificate, austeră și inexpugnabilă. Paznicul ne întâmpină cu un *Grüss Gott!* cum nu se poate mai puțin românesc. Ne povestește, în germană, istoria acestui sat săsesc, întemeiat în secolul al XIII-lea și rămas parțial de limbă germanică. Biserica, protejată de incinta ei circulară, a fost asediată de patruzeci și șapte de ori și niciodată cucerită. Balcoane cu balustrade de lemn, scări, pasarele leagă între ele încăperile de locuit instalate în zidurile groase. În sat au mai rămas astăzi doar 250 de germani, din cei 1 200 care-l populau pînă la căderea lui Ceaușescu.

Luminoasă, simplă, goală, imagine a rectitudinii și a robusteții mentale care au inspirat Reforma, biserica e precedată de o clopotniță-fațadă. Se intră pe o poartă al cărei singur ornament sînt baghetele ogivale ale ambrazurii. Podea de lemn neprelucrat, presărată cu covoare aspre. Gustul german pentru disciplină se remarcă în repartizarea băncilor. Stalurile din transepturi, perpendiculare pe altar, sînt rezervate bărbaților, care se pot sprijini de un spătar. Fără spătar pentru femei, grupate pe bănci simple, în fața altarului, bătrînele în primele rînduri. Oare această discriminare vrea să-nsemne că bărbații trebuie recompensați pentru că sînt muncitori harnici, în vreme ce femeile, fiice ale Evei, nu vor sfîrși niciodată de ispășit păcatele sexului lor?

Prejmer, un alt sat săsesc, e la numai cîțiva kilometri distanță. Dublă incintă circulară, și coridor lung de acces apărut de un gard mobil din fier. Dintre toate bisericile

Biserica fortificată de la Hărman.

fortificate din Transilvania, e cea mai bine conservată. Trei etaje de celule acoperă zidurile interioare. Sînt 272 de camere, fiecare cu numărul ei. Sătenii își adunau aici proviziile, urmînd să se refugieze în acest loc la prima alertă. Camerele dau spre o galerie din lemn. Pasarela de patrulare este încă practicabilă: se poate face înconjurul complet al incintei, admirînd uimitorul sistem de grinzi și de șarpante. Prin trapele practicate în podeaua ieșită în afara zidului, asediații aruncau smoală topită asupra dușmanilor lor. Se pare că un tunel lung ducea departe de incintă, pentru aprovizionare. Paznicul ne arată intrarea în subteran.

Ca și la Hărman, biserica e gotică, golașă, austeră. Ierarhie a băncilor chiar mai strictă, ce nu privește doar secele, ci și vîrstele. Bărbații și femeile ocupă bănci separate. Transeptul stîng e rezervat tinerilor, băieți și fete (două travee distincte), transeptul drept persoanelor vîrstnice. Vîrsta medie șade în naos. Orgă deasupra altarului și, pe stîlpi, panouri indicînd cifrele corespunzătoare psalmilor zilei. Ordine, rigoare, subordonare a indivizilor față de lege, anunțare meticuloasă a programului slujbei: să admirăm în ce măsură idealul protestant a reușit să se mențină intact în acest tărîm al promiscuității și al compromisului care este România multinațională, multietnică, multi-religioasă.

La Homorod, la jumătatea drumului între Brașov și Sighișoara, am auzit cel mai complet istoric al acestor biserici fortificate și al comunităților săsești a căror permanență nu-ncetează să ne surprindă. Biserica e construită aproape în mijlocul satului, în centrul unei vaste esplanade mărginite de gospodării țărănești, case rustice zugrăvite în galben sau verde, legate între ele de un gard, cu o poartă mare ce dă spre curte. Zidul de incintă e închis. Copii de la orfelinatul vecin (orfelinat: un eufemism pentru a desemna acest gen de instituție care primește copii aban-

donăți de părinții lor) se duc să-l caute pe paznic la o margine a satului. Sosește pe o bicicletă veche, neagră. Înalt, solid, cu o pălărie de pai pe cap, foarte demn, își poartă cu bonomie cei șaptezeci de ani ai unei existențe pe care nu o bănuiam atât de bogată în experiențe și trăiri. După ce ne-a salutat în germană, ne invită să intrăm întâi în incintă, flancată de patru bastioane de colț. Apoi în biserică, pe o poartă înălțată care ne conduce direct la balconul de la primul nivel. Biserica datează din 1270, altarul baroc și orga — din 1784. Picturile ce acoperă partea din față a balconului, ciudat florale, sînt și ele contemporane cu Mozart. În acest decor pastel, pe banca vopsită în gri, paznicul ne-a povestit îndelung viața lui și viața satului, în timp ce privirea noastră stăruia asupra naosului gol, luminos și rece, atmosferă atât de diferită de penumbra caldă a unei biserici ortodoxe.

Puține întîlniri ne vor fi impresionat mai mult decît cea cu acest Johann Thome, german care ne vorbește în germană. Strămoșii lui au venit aici în secolul al XIII-lea. Nu erau sași, cum îi numesc ungurii, fără deosebire, pe toți germanii. Proveneau din regiunea cuprinsă între Rin și Mosel. Au defrișat pădurile, au fructificat cîmpurile și au trăit timp de șapte secole, cu libertățile și cu privilegiile lor deosebite, ca niște coloni pașnici. În 1943, ordin către toți supușii de sex masculin între șaptesprezece și patruzeci de ani să servească în Wehrmacht. Majoritatea — douăzeci și opt, mai precis, aveam să le citim numele pe o placă comemorativă pusă pe exteriorul bisericii — au fost uciși în Franța, la Cherbourg. Cei care s-au întors au fost arestați de români, pe urmă deportați în Siberia. Ei nici măcar nu știau, după spusele lui Johann Thome, cine era Hitler și ce era nazismul.

„Înainte de război, germanii munceau ca și cum i-ar fi așteptat veșnicia, și se rugau ca și cum ar fi urmat să moară a doua zi.“ Rostește aceste cuvinte cu lacrimi în ochi, și

noi îl credem, sincer. Fără să-și dea seama, ne-a oferit rezumatul perfect al moralei luterane, care e tot una cu regula ce i-a guvernat propria viață.

Șaptesprezece ani în 1945. A fugit din sat, ca să scape de înrolarea militară. Timp de cinci luni, a trăit în pădure, întorcându-se noaptea în casa familială ca să se aprovizioneze. Pleca din nou în zori, după ce-și săruta mama, tatăl și fratele de opt ani. După terminarea războiului, pământurile le-au fost confiscate de români. Homorodul numără pe-atunci opt sute de germani, două sute de români, două sute de țigani. În 1989, mai rămăseseră trei sute de germani. Ceaușescu nu-i lăsa să emigreze. De-ndată ce au putut obține un pașaport, au plecat în Germania, Austria, Franța, Canada. În sat nu mai locuiesc în prezent decât cincisprezece germani, cei mai vîrstnici, împărțiți în cinci familii, printre patru sute de unguri, trei sute de români și peste o mie de țigani.

În 1989, cooperativa de stat a pierdut monopolul și pământurile au fost împărțite: cîte zece hectare românilor, cinci hectare germanilor. Dublă nedreptate, cei mai buni agricultori fiind germanii. Între 1980 și 1990, trebuia să supraviețuiești cu 200 de grame de pîine pe zi, o jumătate de litru de ulei și o jumătate de kilogram de zahăr pe lună. „Nimeni nu știe cît de grea a fost perioada comunistă, dacă n-a trăit-o.“ Și totuși, nici o amărăciune în glasul lui Johann Thome, nici un resentiment, nici împotriva comuniștilor, nici împotriva românilor, ci profunda melancolie a unui om care face parte din ultimii cincisprezece supraviețuitori ai unei comunități menite să dispară curînd, după ce a dus aici șapte secole de existență cinstită, trainică și dîrză. Povestește cu calm, din înălțimea semeției lui firești. Fața lui rotundă, cu frunte lată și bărbie dublă, respiră bunăvoință și iertare. E un șef de trib, care nu vrea să-și piardă vremea cu plîngeri sau reproșuri în clipa cînd spița lui se stinge, cînd limba pe care o vorbește va fi curînd o limbă moartă.

În sat mai există o biserică, pentru românii ortodocși. Asta unde ne aflăm e folosită pe rînd de germanii reformați și de ungurii catolici. Pastorul luteran vine o dată la trei luni de la Sighișoara, preotul catolic, o dată la trei sau patru săptămîni, vine din Ungaria. Coborîm în naos. Trei panouri pictate împodobesc amvonul: un semănător, un *putto* prezentînd Biblia într-o rază ce țîșnește din inima lui, o Biblie pusă pe o stîncă. Orga, care arată bine, e alimentată de un burduf cu pedale. Trebuie să te ții de o bară plasată orizontal pe doi stîlpi și să apeși pe rînd pe fiecare pedală. Johann Thome se distrează făcînd să funcționeze pentru noi burduful. Orga merge, tot așa cum interiorul bisericii, în pofida rarității slujbelor, respiră o curățenie impecabilă. În spatele unei uși, se mai păstrează un rest de absidă în ruină, vestigiu al primului sanctuar. Distingem, în penumbră, fresce foarte șterse, care trebuie să fi fost deosebit de frumoase: o răstignire, o *pietă*.

La sfîrșit, Johann ne invită să urcăm pînă în vîrfurile turnului, de unde vedem dispunerea satului în formă de stea, ordinea germană, eficacitatea germană, organizarea rațională a culturilor, piatra și țigla caselor, în locul chirpiului și al varului locuințelor moldovenești. Mai multă soliditate, mai puțin farmec. La fel ca la Cața, la Drăușeni, la nord de Homorod, sau la Biertan, dincolo de Sighișoara. Triplă incintă de turnuri și bastioane, pentru biserică de la Biertan, una din cele mai frumoase. Se ajunge la ea pe o scară exterioară acoperită. Și acolo sîntem întâmpinați cu un salut în germană, și acolo naosul gotic ne frapează prin limpezimea și goliciunea lui, și acolo inscripțiile de cult sînt în germană, și acolo un monument dedicat morților afișează lista soldaților germani omorîți în cursul celor două războaie mondiale, și acolo, fără-n-doiă, cei cîțiva rari descendenți ai marii aventuri germa-

Incinta fortificată de la Biertan.

nice din Transilvania se simt năpădiți de țiganii veniți din Orient.

Strămoșii lor îi respinseseră pe tătari, pe turci, ei trebuie să se încline în fața invaziei țiganilor. Războaiele dacice, care i-au permis împăratului Traian să ia în stăpânire actuala Românie, au luat sfârșit în anul 107 al erei noastre. Dacia a rămas romană pînă în 275: nici două secole, ceea ce e puțin în raport cu cele șapte secole ale colonizării săsești. Dar romanii și germanii aveau în comun aceleași virtuți civilizatoare, aceleași capacități de muncă și de organizare; și poate că, pînă și astăzi, populațiile diverse care compun România se țin laolaltă numai datorită coeziunii și ordinii unitare imprimate, prin aceste mesaje ale logosului occidental, haoticei, variatei, centrifugei și delicios de ambiguii Mitteleuropa.

Înainte de a ajunge la Sighișoara, un ocol prin Odorhei, oraș în întregime unguresc. Intru în librărie: nici o carte în românește, totul e în limba maghiară.

Cît despre Sighișoara, numele ei a variat între germanul Schässburg și maghiarul Segesvár. Acest oraș ale cărui străduțe în pantă escaladează o colină oferă aspectul, neobișnuit în România, al acelor tîrgușoare medievale pline de cotloane și de mistere. Partea de jos a orașului e oribilă, constînd din blocuri lugubre. Trebuie să ajungi în orașul de sus, să intri într-o piață umbrită de un castan, de cealaltă parte a porții de intrare a fostei cetăți. Totul e pieziș, sinuos, asimetric, totul ține de acel pitoresc oarecum facil dar care e un respiro după pretențiile socialiste de raționalitate. Dacă locul castanului ar fi luat de un tei, te-ai putea crede sub *Lindenbaum*-ul lui Schubert, chiar dacă nici un han nu te invită să zăbovești.

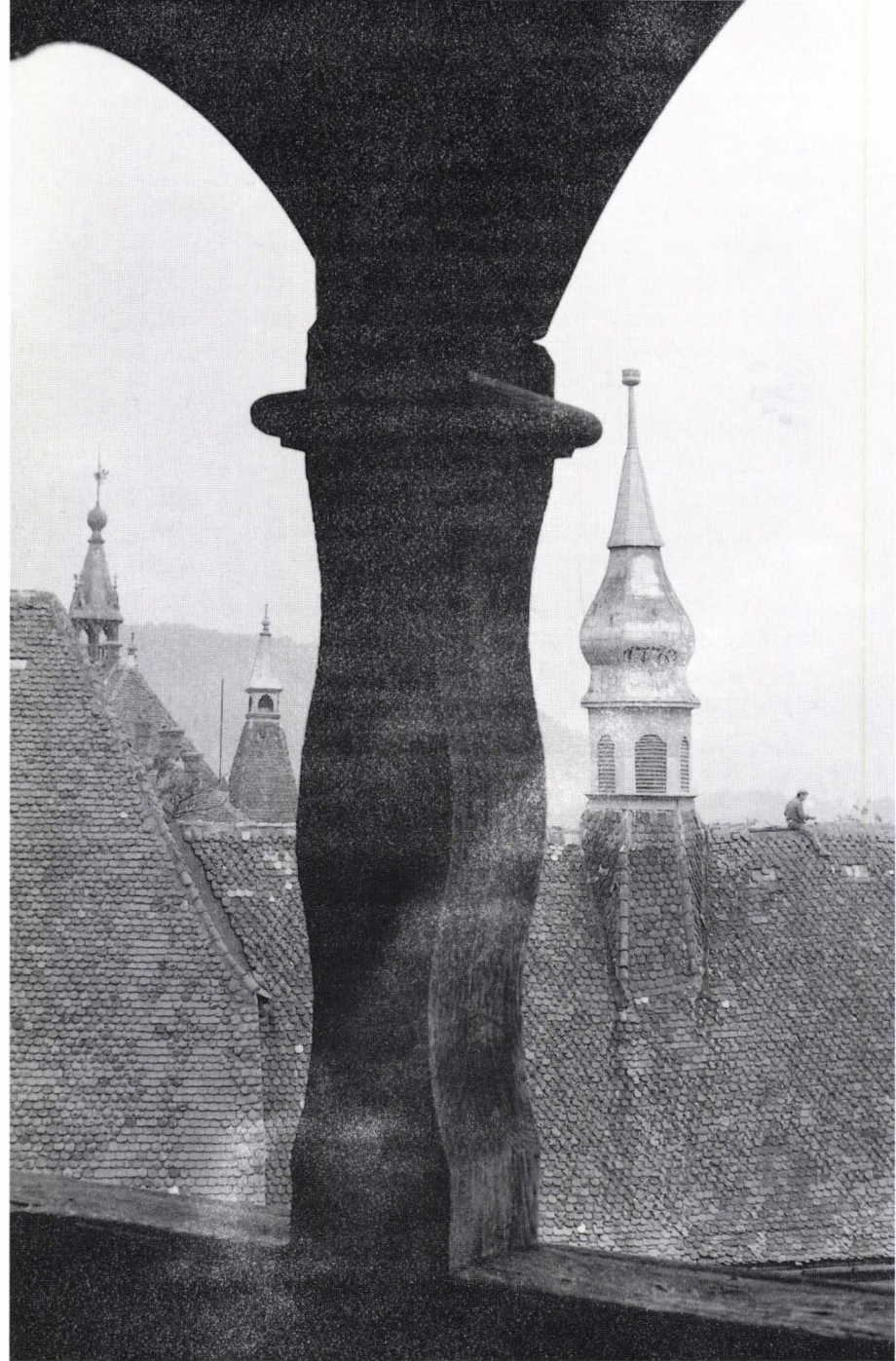
Un turn înalt și masiv, cu patru turnulețe piramidale, domină piața. Ceas monumental, la înălțimea celui de-al patrulea nivel. Merită osteneala să te cațeri pînă acolo,

pentru a studia roțițele și ornamentele acestui mecanism de un rafinament extrem. Șapte personaje, care reprezintă zilele săptămânii, păpuși multicolore înalte cam de un metru, apar pe rînd sub cadran. Schimbarea are loc la miezul nopții. Din vârful turnului, vedere frumoasă spre acoperișurile cu țiglă maronie, crestele ascuțite ale zidurilor, lăncile și stindardele de fier înfipite în vîrfurile turnurilor. Te-ai aștepta la explozia medievală a unei fanfare de cornuri, de clopote și de trîmbițe, dar turnul rămîne mut în orașul silențios.

O scară acoperită, toată din lemn, lungă de o sută de metri, o minune a dulgheriei construită în secolul al XVII-lea, ne conduce la punctul culminant al colinei. Biserică gotică de interes mediocru, dar, în spatele bisericii, întins pe pîntenul care se-nalță deasupra cîmpiei, un cîmitir admirabil, labirint de alei pustii. Ascunse sub un hățîș de verdeață, mormintele au aproape toate pe ele nume nemțești, chiar și cele mai recente. Văd de asemenea, ici-colo, triumghiul, compasul și ochiul masonic.

Aproape de Turnul ceasului, un restaurant ocupă o frumoasă casă de pe colț, galbenă, unde se pare că a locuit, între 1431 și 1435, principele Vlad Dracul, Vlad Țepeș, transformat de legendă în Dracula și pe care l-am mai întîlnit deja la Snagov. Pe unde n-a trecut Dracula? Ce parte a României a rămas neatinsă de poftele lui sîngeroase și de crimele lui? Aici pare să fie în bîrlogul lui fireasc. Un strop de satanism dă ultima tușă de romantism străzilor abrupte, întortocheate și întunecoase ale Sighișoarei și nu te deranjează să-ți închipui că sub streșinile acoperișurilor, în bezna ungherelor sînt cuiburi de vîrcolaci sau ascunzători de vampiri.

Unicul hotel fiind plin, ni se recomandă, la opt kilometri, un motel deschis de curînd, nou-nouț, un local modern, într-o casă cu-adevărat *frumoasă*. În românește, adjectivul *frumos* se diftonghează la feminin, delicată dilatare ce

Sighișoara: clopotnițele

și piața din orașul vechi.

exprimă superioritatea sexului lui Venus. Să ne oprim o clipă asupra acestui mod de a distinge frumusețea prin formă, prin plenitudinea formei. *Frumos* vine de la latinescul *formosus* (care a dat, și în italiană, *formoso*). Primul vers al ilustrei *Bucolice* a doua a lui Virgiliu: *Formosum pastor Corydon ardebat Alexim*. Cel pentru care e mistuit de iubire Corydon nu e o frumusețe evanescentă, un melancolic Tadzio: ghicim, în Alexis, un voinic păstor de capre, mai degrabă brun și musculos. România, dînd numele de „frumos” la ceea ce are o „formă” bine desenhată, dovedește că e un pămînt latin, privilegiind conturul. Lui Théophile Gautier i-ar fi plăcut țara asta, lui, care-l face pe naratorul din *Domnișoara de Maupin* să spună că trei lucruri îi plac — „strălucire, soliditate, culoare” —, cu această precizare: „Niciodată nici ceață, nici abur, niciodată ceva nesigur și șovăielnic. Cerul meu n-are nici un nor, sau, dacă are, sînt nori solizi și decupați cu foarfeca, făcuți din spărturi de marmoră căzute din statuia lui Iupiter.” Dintr-un atare ideal de vigoare plastică sînt excluși vagul, imprecizia rugăciunii, a meditației religioase. „Nu există loc aici pentru moliciunea și reveria artei creștine.” Vom vedea mai încolo că Brâncuși, sculptor cu înclinații mistice, a rămas, în pofida acestei atracții pentru supranatural și a acestei curiozități față de lumea de dincolo, fidel cultului românesc al *frumosului*, al frumosului înțeles ca volume finite, nete, șlefuite: obiecte din metal sau din marmoră dintr-o singură țîșnire, un singur elan, fără bavuri sau rețineri.

„Frumusețea” modernă, din păcate, pare să aibă alt sens, căci motelul în cauză, izolat în mijlocul naturii, neterminat și mai curînd „inform”, are mai mult aerul unui cuib de ucigași, decît pe cel al unui adăpost cinstit pentru călători. Nici un alt client în afară de noi, pare-se; și, în fața ușii, ca să ne-ntîmpine, un grup de indivizi cu mutre negricioase și firoase. Pură imaginație? Influența legendelor

cu Dracula ? Dar atunci de ce lipsesc ochiuri de geam de la ferestrele camerelor, dacă nu pentru a lăsa să intre, când e noapte fără lună, un stol de vampiri și de spiriduși desprinși din cortegiul tenebros al lui Țepeș ? Chiar fără a ne lăsa antrenați de aceste spaime absurde, tot n-am putea adormi, din cauza unei realități mai triviale: starea jalnică a instalațiilor sanitare. Rezervorul de la toaletă care picură cu o insistență exasperantă ; dacă faci imprudența să tragi apa, se revarsă, un sfert de oră, fără oprire, cascadele Niagarei.

Regret că n-am trecut decît o dată, și prea repede, prin Cluj, altădată Klausenburg, care păstrează, de pe vremea colonizării săsești, planul străzilor în formă de tablă de șah și o piață mare pătrată, spre care converg, disciplinate, bulevardele. Al doilea oraș din Transilvania, după Sibiu, el a fost pe urmă maghiarizat. O importantă minoritate maghiară, care are școlile ei, ziarele ei, afișele ei pe chioșcuri, rămîne și acum foarte activă ; dar perioada revendicărilor și a tulburărilor ce au zdruncinat această regiune după alipirea, în 1920, a Transilvaniei la România, pare să fi luat sfîrșit. Ungaria a recunoscut inviolabilitatea frontierelor stabilite prin Tratatul de la Trianon ; în schimb, România acordă anumite privilegii comunității maghiare.

La 70 km de Cluj, unde primirea călduroasă pe care ne-au făcut-o Liliana și un grup de profesori ne-a sporit regretul de a pleca atît de repede, haltă mai lungă la Tîrgu Mureș, capitala fostei regiuni autonome maghiare Mureș. Acest oraș de 230 000 de locuitori păstrează frumoase mărturii ale implantării culturale maghiare. Ungurii mai sînt încă majoritari aici, dar, în librării, cărțile românești și cărțile ungurești își împart rafturile.

La hotelul Continental, urît dar confortabil, ni se alătură o prietenă a lui Norbert. Tînăra Ildico, care nu are nici părul blond și nici frumusețea venusiană a Svetlanei, dar

are și ea personalitate, e un exemplu, la fel de energic, de femeie română. Fustă scurtă, păr tuns scurt, pantofi roz cu toc cui, aer decis. Este unguroaică, predă engleza la Ocna Mureș, nu departe de gospodăria unde părinții ei continuă să cultive porumb și să crească găini și porci.

Ne promite să ne ducă a doua zi să luăm masa în această gospodărie, pe nepregătite, fiindcă acolo nu e instalat telefon. Pînă atunci, ne ducem să cinăm într-un restaurant italianesc din apropierea hotelului. O inovație, pentru România. Decor modern standard, bucătărie bună, care ar putea fi excelentă dacă lîngă mașina de gătit s-ar afla italieni adevărați. Tentați de *bistecca fiorentina*, rugăm să ne fie adusă în sînge. Osteneală zadarnică, o prăjesc precum vițelul, masacrînd o carne altminteri fragedă și savuroasă. Destul de mulți clienți străini, ca și la Sighișoara. Se simte că afluența turiștilor, atunci cînd România își va fi recîștigat ceva credit, va începe cu Transilvania și Bucovina. Bucovina, pentru mînăstiri și datoria „culturală”, Transilvania, pentru ordine, curățenie și alte avantaje moștenite de la imperiul austro-ungar. Pariez că Moldova și Dobrogea, de o delăsare cu mult mai poetică, îi vor atrage mai puțin. Estul României seamănă cu sudul Italiei: te ferești de el, dacă n-ai apucat să te îndrăgostești de el. Sînt ținuturi strănii, minunate, poate, dar care nu respectă regulile jocului.

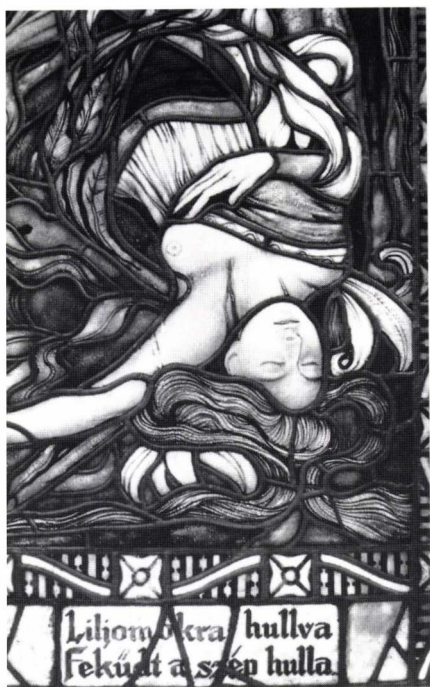
Plimbare nocturnă prin piața centrală, lungă de cinci sute de metri, mai degrabă un bulevard foarte larg împărțit în două culoare de circulație de o fîșie de teren cu copaci. Această piață poartă numele frumos de *Trandafirilor*. Cuvînt compus din *trandafir* (un trandafir cu parfum indiscutabil turcesc) și sufixul *ilor*, marcă a genitivului plural, derivată din latină. În realitate, acest loc este impregnat de Ungaria. Cîteva case de un baroc discret, gen Buda, alternează cu fațade Art Nouveau, gen Pesta. Monumentul cel mai uimitor, pe care ne propunem să-l vizităm a doua

zi, e Palatul culturii, ridicat la începutul secolului de arhitecții Komor Marcell și Jakab Deszö. Ferestrele proeminente, bovindourile, marchiza, combinația de ordine rustice și de geometrie precubistă fac din el un specimen strălucit al stilului Secesiune. Diversitatea materialelor folosite este la fel de tipică pentru această modă: bronz, marmoră, sticlă, lemn, cărămidă, ceramică emailată, fier forjat.

Interiorul nu ne dezamăgește, în ciuda rezervelor formulate de autorul pliantului, un oarecare Traian Dușa, care, fără-ndoială, se folosește de autoritatea prenumelui său cezarean pentru a apăra onoarea dacilor împotriva gustului maghiar.

Holul se înfățișează ca un subteran lung, prelungit la fiecare capăt de o oglindă ce reflectă la infinit șirul de lustre și de arcade. Șase cupole, alternativ emisferice și elipsoidale, pictate în verde, brun și aur patinat, cadențează plafonul. Pilaștri din marmoră neagră de Suedia, fresce sinuoase în care îngeri în straie lungi ating ușor băiețandri goi-goluți, ghirlande de flori, lumină difuză care voalează și pune totodată în valoare această abundență de curbe și culori contribuie la crearea unei atmosfere intime, ambigue, voluptuoase. Pe scară, din marmoră albă, cade o lumină palidă prin vitralii ilustrate. Liszt figurează în cel de pe primul palier; la etaj apare în vitraliu Erkel, celălalt compozitor național maghiar.

Sala de concerte, înaltă de trei etaje, are aproape opt sute de locuri: cifră enormă pentru ce trebuie să fi fost, în 1911, orașul Tîrgu Mureș, pe atunci un târgușor cu cîteva zeci de mii de locuitori. O orgă de vreo cinci mii de tuburi, la vremea respectivă una din cele mai mari din Europa, desfășoară deasupra scenei o structură futuristă. Scaunele, stofele, lămpile, balustradele, totul e în ton. De la Casa municipală din Praga, nu mai văzusem ansamblu de Art Nouveau atît de complet, atît de armonios, atît de bine conservat.

Orchestra simfonică din Tîrgu Mureș, care a fost la Paris să cînte Bach și Vivaldi, repetă o piesă contemporană de Hans Peter Turk, român de origine germană stabilit la Cluj.

Sala numită a Oglinzilor ar trebui să se cheme a Vitraliilor, din pricina celor douăsprezece vitralii mari care luminează cu ape lucitoare mobilierul și covoarele. Opere de o forță și o frumusețe excepționale. Dacă aș spune că mă fac să mă gîndesc la operele lui Mucha, ar însemna să nu recunosc originalitatea artistului, sau a artiștilor, căci nimeni nu a știut să-mi dea vreun nume. Răpirea lui Sara de către Diavol, leagănul lui Csaba, care avea să devină împăratul Ungariei, înotul unei naiade printre alge, Ildico ne comentează aceste legende din cel mai vechi folclor maghiar. Vedem de asemenea, marcate de același dinamism al liniilor curbe și de aceeași exaltare naționalistă, însă aplicată unor teme mai modeste, colibe, boi trăgînd o căruță cu

roți pline din lemn, cîrduri de gîște — ilustrare a patrimoniului etnologic al secuilor.

Dacă în 1911 artiștii credeau că vor salva amintirea unor tradiții gata să dispară, ar fi foarte uimiți să regăsească, în 1998, aceleași colibe în sate, aceiași boi pe drumuri, aceleași roți preistorice la căruțe, aceleași gîște pe pajiști. Apropo de gîște, aflu, în fine, de la Ildico, de ce nu se găsesc nici la piață, nici în restaurante. Sînt crescute nu în ferme de stat, ci de către particulari, și astfel scapă de circuitul comercial. În plus, carnea lor e considerată ordinară, tare. Așa încît sfîrșesc în farfuria țăranilor, fără a-i disputa fripturii de porc grase tristul monopol pe mesele publice.

Noșlac, satul lui Ildico, numără patru sute de locuitori. Drumuri de pămînt, garduri, case de un stil banal, ca aproape peste tot în Transilvania. Un singur șir de case pe

de la Palatul culturii.

marginea drumului, partea din spate fiind ocupată de cîmpuri. Părinții prietenei noastre posedă două hectare, ce se-ntind de la clădirile gospodăriei lor pînă la un rîu, Mureșul.

Împingem poarta și intrăm în curte. Mama, care nu se aștepta la invazia asta, se apucă imediat și fără a manifesta nici urmă de surpriză să pregătească o monumentală *mămăligă*, în timp ce noi explorăm locurile. Gospodăria are două case de locuit separate. Cea mai mare e împărțită în două dormitoare, fiecare, după obiceiul românesc, plin de canapele și paturi. Cea mică nu conține decît bucătăria și o cămară. Nici chiuvetă în bucătărie, nici baie în casa principală. Lumea se spală afară. Umbrarul din mijlocul curții servește de adăpost pentru lemne de foc. De jur împrejur, se află țarcul pentru cei patru porci, staulul pentru cele șase oi, cotețul de păsări, pătulul de porumb înălțat pe stîlpi, diverse ateliere. Multe gîște și găini, pămîntul din ogradă acoperit cu găinaț și vîscos.

Pămînturile sînt cultivate cu grîu, porumb și floarea-soarelui. În grădina de legume cresc verze, roșii, cartofi, ardei, dovleci. Familia trăiește aproape în autarhie, necumpărînd decît pîinea și zahărul, nemîncînd decît rareori carne. Își fac singuri săpunul cu sodă caustică și grăsimi de la porc, iar brînză cu lapte de la oile lor. Uleiul îl au de la floarea-soarelui pe care o duc la presat în sat. Tatăl, care lipsea în ziua vizitei noastre, a construit el însuși cele două case: cărămizi pe dinafară, apoi strat de carton gudronat, apoi beton la interior. Are de gînd să facă un cuptor de pîine din cărămidă, ca să folosească făina. În beci, văd o grămadă de cartofi, borcane cu suc de roșii, saci de iută plini cu lînă de oaie, sticle cu un vin foarte ușor, pe care-l fac ei singuri, și care nu are mai mult de patru grade. În spatele casei de locuit, magazie pentru provizia de porumb, echipată cu o moară electrică. Pentru iarnă, pregătesc conserve din legumele lor și compoturi din fructele lor.

Mai trebuie lemn pentru sobă. Ildico ia toporișca și, tot în pantofi roz cu toc cui și în minijupă, proptindu-se în stiva de bușteni, produce lemne de foc cu o dexteritate cât se poate de virilă. Pe urmă, în timp ce interminabila mămăligă fierbe la foc mic, ia în brațe un maldăr de pături și de blănuri de oaie. Rugându-ne să o urmăm, deschide gardul din spate al curții, o ia printre porumbi pe o potecă abia vizibilă și ne conduce, dincolo de câmp, pe o pajiște de pe malul râului.

„Odihniți-vă la soare, pînă va fi gata masa“, îi spune ea lui Norbert pe românește. Întinde pe iarbă mai întîi păturile, pentru izolație, apoi, pentru confortul nostru, blănurile dese de oaie. Acest decor de serai rustic amenajat astfel, ne părăsește pentru a se-ntoarce la treburile ei gospodărești. Femeie „modernă“, independentă, neavînd nimic dintr-o odalisă turcoaică, Ildico păstrează totuși, față de sexul masculin, o reverență plină de considerație. A fost căsătorită, nu mai e, are o fetiță de crescut. Aceasta țopăie în leagănul ei, lîngă sobă, sub supravegherea bunicii, care învîrte făcălețul în ceaun și îndeplinește celelalte rituri indispensabile pentru reușita mămăligii.

Masa se desfășoară în camera de culcare a tinerei, între comodă, televizor și canapele, ceea ce o obligă la un du-te-vino continuu de la o casă la alta. Mama ei nu mănîncă cu noi; la fel ca-n Sicilia, ea rămîne la bucătărie atunci cînd primește străini. Ildico a întins o față de masă, a scos din dulap o veselă care probabil nu e de toate zilele. La început, supă de varză delicioasă; pe urmă mămăliga, însoțită de ciupercile pe care le-am cumpărat de pe un troțuar din Tîrgu Mureș și le-am spălat cu apa din fîntînă; ca încheiere, struguri-căpșunică culeși de pe bolta de viță. Totul stropit cu vin ușor de casă. Ildico, căreia nu-i e teamă să-și înfigă tocurele cui în excrementele din curtea de păsări, vrea neapărat să respecte pentru noi codul unui ceremonial din trecut. Cum noi cerem sare, se duce să ia

din bucătărie o cutie de carton, apoi scoate din dulap o solniță în formă de puișor, care cred că n-a mai fost umplută de la măritișul ei.

Nu există contrast mai frapant ca între acest sat cu obiceiuri patriarhale și o ospitalitate străveche și uzina de la Copșa Mică, pe drumul spre Sibiu. Acolo se produce negru de fum, în clădiri de culoarea cărbunelui, construcții enorme și hidoase amplasate direct într-o vale înverzită, precum o alegorie marxistă a victoriei industriei asupra naturii, a creativității umane asupra darului lui Dumnezeu.

Cioran la el acasă

În sfârșit, un oraș românesc mare care n-a fost urât, desfigurat, masacrat! Intrăm în Sibiu cu o ușurare de nedescris: străzile înguste, casele vechi, piața străjuită de palate cu acoperișuri ascuțite, tot acest ansamblu ce te duce cu gândul la vechiul Nürnberg a trecut neatins peste tumultul veacurilor. Nu-s construcții adăugate, nici o industrializare hidoasă. S-ar zice că zidurile, bastioanele, turnurile de pază ce au apărat mult timp orașul împotriva turcilor, și din care se mai păstrează vestigii importante, au salvat Sibiul și de la devastarea socialistă. Miracol cu-atât mai uimitor cu cât ne aflăm aici într-un colț de Germanie, nici un alt oraș românesc neconservînd o amprentă atît de clar germanică.

Baronul Hermann, nenorocosul adorator al frumoasei Gisela, care a devenit soția regelui Ungariei Ștefan, s-a consolat exilîndu-se. A părăsit Frankenul împreună cu ai săi și a întemeiat în 1284, după cum spune legenda, o cetate care s-a chemat multă vreme Hermannstadt. În secolul al XVIII-lea, cînd Transilvania era alipită la Austria, baronul Samuel de Bruckenthal a devenit guvernator al ora-

şului. Mare colecţionar de tablouri, de cărţi, de monede, a pus să se construiască, în stil baroc vienez, frumosul palat care străjuieşte una din laturile pieţei mari, adăposteşte cel mai vechi muzeu din România şi mai poartă încă numele nobilului austriac. Pînzele nu sînt de primă importanţă, atribuirile par de multe ori îndoielnice, dar îţi faci o idee despre maeştrii care puteau să-i placă unui amator luminat, contemporan cu Mozart: Tiţian, Andrea del Sarto, Guido Reni — pentru Italia, Bourdon, Oudry — pentru Franţa, pictorii de peisaje şi animale — pentru Flandra şi Olanda.

Frumos şi misterios, cu străzile lui întortocheate, scările secrete, galeriile invizibile datînd din perioada cînd ameninţarea turcească apăsa asupra coloniei săseşti, oraşul se înfăţişează sub un aspect sever, trist. Oamenii pe care-i abordăm au o atitudine rezervată. Prudenţă şi circumspecţie! Dacă oraşul e atît de bine conservat, dacă ordinea şi curăţenia domnesc în acest labirint care, mai la est, s-ar fi transformat în souk, oare nu e din pricină că populaţia practică aici virtuţi mai propice conservării decît irosirii? Nu e nici o ironie în aceste remarci: însă o comparaţie între spiritul săsesc şi cel al ungarilor şi al românilor, două din popoarele cele mai spontane şi mai primitoare din lume, te invită să reflectezi asupra preţului ce trebuie plătit pentru un habitat mai decent, pentru nişte condiţii de viaţă indiscutabil mai bune.

Irlandezul Walter Starkie, care a vizitat aceste regiuni pe la sfîrşitul anilor 1920 şi a lăsat o povestire amuzantă a călătoriei lui*, a întîlnit la Sibiu o slujnică de han pe nume Elsa, greoaie, masivă, cu părul blond, ochi ca floarea de saschiu, o adevărată teutonă, de-altfel convinsă de inferioritatea românilor. Ea îi spune călătorului că, în satul

*Walter Starkie, *les Racleurs de vent, avec les Tsiganes de la Puszta et de Transylvanie*, Phébus, 1995.

ei, în amintirea vremurilor când lumea se temea de invazia turcă sau tătară, țărani continuă să-și depoziteze proviziile în biserică. Nișe săpate în zidul sanctuarului le servesc drept magazie pentru slănină și grâu. „S-ar părea, comentează Starkie, că după secole de luptă tenace într-un ținut îndepărtat, firea econoamă și prudentă a sașilor a degenerat într-o manie de a aduna.“ Criza alimentară a pus de mult capăt acestor obiceiuri, dar a rămas un simț al organizării, o respingere a delăsării ce deosebesc Sibiul de toate celelalte orașe românești.

Hotelul Împăratul romanilor, aflat în apropierea pieței principale, e de departe cel mai bun din România: prin confort, calitatea dotărilor, soliditatea mobilierului, decorul lambrizat al camerelor. Ceva din bunăstarea Germaniei a reușit să se implanteze pînă și-aici. Numele sonor, cezarean al localului ne-ar îndemna chiar să ne credem într-un avanspost al Sfîntului Imperiu romano-germanic.

Orașul de jos, la care se ajunge prin pasaje acoperite și scărițe tainice, cuprinde cartierul meșteșugurilor manuale. Intrăm într-un atelier de pielărie, întunecos, afumat, urît mirositor, a cărui atmosferă probabil nu s-a schimbat de secole. După Claudio Magris, care a consacrat României capitolul cel mai impresionant din cartea lui despre Europa centrală și balcanică*, poezia acestor orașe săsești (Brașov, Sighișoara, Sibiu) e „o poezie de burghezi și de meseriași“, solidă și melancolică, îndărătnică și semeață. Rivalitățile dintre bresle, „pielari contra șelari“, fac parte din această conștiință a apartenenței la o elită. Influență neîntreruptă a Reformei, ideologie a muncii și a meritului.

Refuz al delăsării, am spus eu comparînd străzile îngrijite și austere ale Sibiului cu nepăsarea poetică a Brăilei. În literatură, aș putea contrapune în același fel stilurile celor

*Claudio Magris, *op. cit.*

doi principali scriitori francofoni ai României. Dacă Pannait Istrati reflectă în proza lui ușoară, fluidă, caldă, temperamentul unui boem și al unui nomad, Emil Cioran, în schimb, se distinge prin concizie, asprime, economie de mijloace, zgîrcenia unei exprimări concentrate, controlate, încorsetate. Pe vremea turcilor, unul și-ar fi închis proviziile într-o nișă din biserică, celălalt și-ar fi scos din desagă codrul de pîine ca să-l împartă cu tovarășii de drum întîlniți întîmplător. Am vrut să stăm la Sibiu nu atît fiindcă ne-ar fi plăcut decorul frumos dar mohorît, cît din dorința de a încerca să cunoaștem locurile unde Cioran și-a petrecut tinerețea și și-a oțelit spiritul.

Născut la doisprezece kilometri de Sibiu, într-un sat, a ajuns în 1921, la vîrsta de unsprezece ani, în acest oraș transilvan, unde tatăl lui, Emilian (de la Emilian la Emil, de la tată la fiu, să remarcăm scăderea importanței), tocmai fusese numit protopop. Între 1924 și 1928, familia a locuit la actualul număr 24 de pe strada Tribunei, stradă ușor de găsit, perpendiculară pe strada Bălcescu, care pornește din piața principală și servește drept *corso*. Casă drăguță, vag barocă, în stilul multora din vechile case din Hermannstadt: patru ferestre la fațadă, cu contur sculptat cu *putti* înaripați și cu capete de cai, o poartă pe dreapta (poarta nu e niciodată în mijlocul fațadei, ci lateral, ea dînd acces spre o curticică, de unde se intră în casă). Pereți galbeni, acoperiș de țiglă, farmec bătrînesc: cu siguranță, nimic ce-ar fi putut să-i insufle copilului ideile negre ce aveau să-i alimenteze opera.

La cincisprezece ani, s-a apucat să-i citească pe filozofi — germani, cu precădere, conform tradiției culturale a Hermannstadt-ului (care ar fi putut foarte bine să-l trimită, mai apoi, la Berlin mai degrabă decît la Paris). Își lua cu el tratatele lor pe ruinele bastioanelor: un loc dintre cele mai plăcute, la drept vorbind, fîșie lungă de iarbă ce se-ntinde în umbra zidurilor de apărare, de unde se vede, în

spatele unei perdele de copaci, un șir de căsuțe colorate. Când te gîndești că venea aici, în acest cadru de o bonomie vetustă, să se îndoape cu Schopenhauer și cu Nietzsche! Mîndru deja de insomniile ce-i permiteau să se simtă mai presus de populația inertă și adormită, se antrena întru disprețul umanității ațipite în stil burghez.

Cît despre satul lui natal, Rășinari, unde vom merge mai tîrziu, ni l-a descris el însuși ca pe un paradis terestru a cărui pierdere, la vîrsta de unsprezece ani, i-a provocat prima tristețe. Primii ani ai lui Cioran s-au scurs în condițiile cele mai prielnice; nimeni, în România, nu a crescut avînd atît de multe șanse de partea sa. Paradox: din copilăria lui nefericită, grea, mizeră, fără tată, fără un cămin stabil, Panait Istrati a rămas cu o încredere nemărginită în natura umană, în vreme ce lui Cioran, crescut într-o familie înstărită, inițiat de la vîrsta cea mai fragedă în frumusețea și miezul celor mai bune cărți, aceste privilegii nu i-au lăsat moștenire decît o aprigă dorință de negare. Cum s-a putut oare naște și cum a putut înflori o gîndire atît de sumbru distrugătoare în aceste locuri atît de plăcute? Cioran a făcut totul pentru a lăsa să se creadă că pesimismul lui a izvorît în întregime din creierul lui, precum un fascicol de adevăruri absolute, independente de experiențele și emoțiile tinereții lui.

Cartea amăgirilor însă, a doua dintre lucrările lui, scrisă în românește, publicată la București în 1936 și tradusă în franceză abia în 1992, schimbă imaginea pe care cărțile lui scrise direct în franțuzește (începînd cu *Tratat de descompunere*) ne-au dat-o despre acest denigrator neînduplecat. Înainte de război — avea douăzeci și cinci de ani în 1936 — nu era încă pietrificat în nihilism, cu acea rigiditate încremenită ce-i entuziasmează pe mulți din cititorii lui și-i agasează pe unii.

„Lovește-te, palmuiește-te, biciuiește-te pînă la dureri mari și îngrozitoare... Să ardă tot în tine, pentru ca să nu

devii blînd și căldicel din cauza durerii.“ Da, Cioran a fost tînăr, nu a fost dintotdeauna o statuie a pesimismului. În acest text palpitînd de o proaspătă candoare entuziastă se simte o plăcere juvenilă de a exagera, o dorință înverșunată de a se delimita de turmă și de a trăi în transele și dansul unei metafore lirice a absolutului. „Ah, fraților, cît trebuie să fi suferit, pentru ca să ne bucure un moment de bucurie!“ Nietzsche nu e citat, dar în acest ton exclamativ, în aceste invocații pasionate adresate „fraților“, în ordinul ce li-l dă de a se arunca cu capul înainte în „risc“, se simte trecînd suflul marelui profet studiat cîndva pe bastionul înverzit de la Sibiu.

Cît despre bici, să ne amintim că Mircea Eliade, contemporanul și prietenul lui, povestește în *Romanul adolescentului miop*, scris în românește pe la 1925, autobiografie abia romanțată, că practica asupra-și exerciții de flagelare, cu singurul scop de a suscita în el „un entuziasm sfînt și bărbătesc“. Și ne vom aminti totodată că Vlad Țepeș, zis Dracula, bîntuia prin Carpații de unde și-au luat zborul acești doi tineri ce se dădeau în vînt după emoții mistice. La Sighișoara, nu departe de Sibiu, n-am văzut oare sălașul apocalipticului Supraom? Teamă și cutremurare: România are maeștrii ei locali, nu trebuie să îi caute în Germania.

În afară de Nietzsche, se simte influența unora din epigonii lui. Cioran i-o fi citit? Fidel politiciii sale de a da impresia că nu gîndește decît prin sine însuși, sursele nu și le dezvăluie niciodată. Dar cum să nu-l recunoști pe Barres în această căutare frenetică a frisonului? „Nu este datoria noastră să intensificăm văpăile interne și să ne consumăm la înălțimi în care tristețile devin explozii?“ Sau pe Gide, în această reminiscență de Lafcadio? „*Actul absurd* este expresia celei mai mari libertăți.“ Sau pe Kipling, în această pagină unde enumeră mijloacele de a cuceri o forță morală invincibilă? Entuziasm, extaz, beție, explozie

religioasă instantanee, voință de a trăi viața la intensitate maximă pentru a deveni Dumnezeu ȣes cu fire roșii și înflăcărate trama acestei cărți în care explodează, cu o ardoare de neofit, ura față de tot ce are o măsură, e mediocru, obișnuit, temporal, trivial.

„Regretul de a nu muri în culmile stării muzicale și ale celei erotice ne învață cît avem de pierdut *trăind*.” Cele mai frumoase pagini sînt consacrate muzicii. Nu muzicii muzicienilor, căci, de cîte ori Cioran vorbește de un anumit compozitor, cade în cea mai dezamăgitoare banalitate. Ca despre Mozart („De cîte ori ascult această muzică, îmi cresc aripi de înger.”) sau despre Bach („Cu Bach ne înălțăm dramatic înspre înălțimi.”). Cioran a făcut bine necitînd și neanalizînd niciodată cărți, tot așa cum a greșit citînd și analizînd opere muzicale, și înțelegem aici de ce s-a abținut de obicei de la comentarii despre alții și cu cîtă înțelepciune a ascuns pînă și numele autorilor ce l-au marcat. Cioran e un slab critic, îi lipsește acea putere de empatie care permite să intri în comuniune cu elanul creator al altora. Este un gînditor, închis în sistemul lui. Cînd integrează muzica în sistemul lui, cînd face să răsune în el propria-i muzică interioară, în loc să recurgă la Bach sau la Mozart, cînd exaltă muzica drept abolire a lumii exterioare și resorbție a limitelor individuale într-o universalitate sonoră și ascensională, scrie nu numai excelente texte cioraniene, puternice, emoționante, vii, aproape baroce în elanurile lor mlădioase, dar ne dă și una din cele mai reușite pagini pe care le-a inspirat vreodată unui scriitor universal sunetelor. „Și ce este starea muzicală decît un haos plăcut, ale cărui ameteți sînt beatitudini și ale cărui ondulații sînt încîntări ? [...] Mă încîntă și mă omoară de bucurie misterul muzical care zace în mine, care își aruncă reflexe în ondulațiile melodioase, care mă destramă și îmi reduce substanța la un ritm pur.”

Pătrunși de aceste fraze înflăcărate, ne-am dus la Rășinari, satul natal, cu tramvaiul, doisprezece kilometri de delicioasă plimbare în uruit de fiare, pe lângă liziera unei păduri. Și am descoperit, la capătul liniei sinuoase, cel mai frumos, cel mai pur sat din toată România, ceea ce înseamnă mult. Și cel mai bine conservat, fără nimic care să strice lina unduire a acoperișurilor în pantă, armonia caselor verzi și roz ce coboară de pe coasta celor două coline pînă la marginea râului. Casa tatălui, preot la Rășinari înainte de a fi protopop la Sibiu, se află pe malul apei — galbenă, cu șapte ferestre la fațadă, din care două oarbe, cu două hornuri — e cea mai mare, cea mai impunătoare din sat. O recunoști crucea de fier neagră aflată în spațiul uneia din cele două ferestre oarbe. Un singur etaj, ca toate celelalte case, singurele două edificii cu mai mult de un etaj fiind școala și biserica ortodoxă, situate alături una de alta, la capătul uliței care pleacă de la casă și se cheamă „strada Protopop Emilian Cioran“. Mai modest, de curînd a fost pusă o placă în memoria scriitorului Emil, pe colțul casei lui natale, în fața unei reproduceri după *Cina cea de taină* a lui Leonardo da Vinci incrustată într-un zid negru.

Despre copilăria la Rășinari, merită citită cärticica filozofului, și prieten al scriitorului, Gabriel Liiceanu, *Itinerariile unei vieți: E.M. Cioran* (ediția franceză — Michalon, 1995, ediția românească — Humanitas, 1995). „Burghezul occidental e un dobitoc care nu se gîndește decît la bani“, îi scria Emil fratelui său Aurel, la treizeci și cinci de ani după instalarea lui la Paris. „Oricare *cioban* de la noi e mai filozof decît orice intelectual de pe-aici.“ Trebuie spus că unul din primele contacte ale lui Cioran cu intelectualii parizieni i-a luat orice iluzie despre capacitățile lor mentale. În martie 1947, dusesse la editura Gallimard primul lui text în franceză, *Tratat de descompunere*. Albert Camus, pe care-l considera „mediocru, de mîna a doua“, a citit ma-

nuscrisul și l-a întâmpinat pe autor cu aceste cuvinte: „*Maintenant il faut que vous entriez dans la circulation des idées.*” Aparteul lui Cioran: „A! zic, f... mama mă-tii! El, să-mi dea mie lecții, *vous comprenez*, cu cultura lui de învățător! Citise câțiva scriitori, n-avea nici *trace de culture philosophique*” și-l trata pe tânărul român ca pe un „debutant de provincie”. Cultură de învățător: nu cred că această formulă e disprețuitoare la adresa învățătorilor. Cioran respecta orice lucru bine făcut, și în numele acestui sentiment justificat al datoriei condamna superficialitatea unuia precum Camus. Un consilier literar al unei mari edituri nu are dreptul să nu cunoască măștrii gândirii. Ierarhie a competențelor în funcție de gradul de responsabilitate socială: străvechea onoare a breslelor meșteșugărești s-a aprins pentru o ultimă oară în indignarea lui Cioran.

Manuscrisul a rămas mai bine de doi ani în birourile de la Gallimard. N-a fost publicat decât în toamna anului 1949. Pentru că, între timp, autorul său primise premiul Rivarol, recompensă decernată celui mai bun manuscris francez scris de un străin.

Cimitirul de la Rășinari se număra printre locurile de predilecție ale tânărului Emil. „Eram prieten cu groparul. Era un om foarte simpatic și știa că pentru mine cea mai mare plăcere era să-mi dea cranii. Când îngropa pe cineva, mergeam imediat...” Copilul juca fotbal cu capetele de mort. Amuzament fără consecințe? Complezență morbidă? Obsesie precoce a neantului? Imediat după poarta de intrare în cimitir, pe stînga, un mormînt izolat, impunător, la vedere, conține rămășițele protopopului, 1884–1957, și ale soției lui, Elvira, 1888–1966. O inscripție, Aurel, 1914-???, marchează și locul unde va fi înmormîntat fratele lui Emil. O capră se plimbă pe alei, niște găini ciugulesc printre dale.

Cimitirul din Rășinari.

Cioran nu s-a mai întors niciodată în satul lui. După anii de liceu la Sibiu, studiile universitare la București și un an de învățământ la Brașov, a urmat plecarea la Paris, pe care nu l-a mai părăsit. Tocmai publicase o carte, pentru care rigoriștii încearcă periodic să-l blameze, carte ce n-a fost niciodată tradusă în franceză, și nu degeaba. *Schimbară la față a României*, vis fascist de reînviere națională, renegată apoi ca o greșală de tinerețe. Dezgust față de slăbiciunile statului liberal, ură față de parlamentarism, dispreț față de conformismul și pasivitatea țaranului, cult mistic al „omului nou”, toate aceste idei, care i-au pierdut în restul Europei și mai ales în Franța pe mulți intelectuali tulburați de speranța mesianică într-un „șef”, l-au stîrnit și l-au atras și pe cel care avea să se folosească de eroarea-i trecătoare pentru a denunța cu înverșunare, drept imposturi, credințele ideologice, oricare ar fi ele, și să profeseze un scepticism implacabil.

Satul, cuibărit în vale, escaladează primele pante ale unei coline abrupte, Coasta Boacii, a cărei culme era sfîrșitul preferat al plimbărilor băiatului. Urcușul e greu. Ne cățărăm printre brazi, pînă la pajiști pe care pasc cîteva oi. În fundal, munți sălbatici, acoperiți cu păduri dese. Solitudine totală și semeață. Privind satul, constatăm că nu există nici o casă urîtă în Rășinari, ne minunăm, încă o dată, de o armonie atît de perfectă.

Dar la ce bun acest paradis, își zicea probabil adolescentul, dacă oamenii rămîn aici sclavii unor condiții de viață din Evul Mediu? În 1995, satul rămîne identic cu ceea ce era în 1920, cu ceea ce fusese cu unu sau două secole înainte. Aceleași străzi desfundate, aceleași căruțe de lemn, aceleași precaritate a existenței. Casa preotului, din spusele unui om pe care l-am întîlnit la cimitir, era periodic devastată de revărsările rîului. El cumpărase această casă, dar se văzuse nevoit s-o revîndă, din cauza inundațiilor. Nimic

nu s-a schimbat, nimic nu se va schimba vreodată, regat, colonie sovietică sau democrație.

Dacă nu e nepermis să atribui o oarecare influență mediului de obârșie asupra formării unei gândiri, aş vedea în această permanență, această atemporalitate a Rășinariului primul model a ceea ce aveau să fie *Tratat de descompunere*, *Silogismele amărăciunii*, și *Ispita de a exista*. Închisă asupra ei însăși, negare înverșunată a istoriei, repetare imobilă a unor aforisme peremptorii, condamnare fără apel a tuturor iluziilor de progres, opera lui Cioran reflectă primele lui experiențe despre lume. Smuls din satul lui pentru a fi transplantaat la oraș, nu și-a revenit niciodată, ne spune el, din acest șoc. Să-nțelegem, prin această tristețe, mai mult decât banalul traumatism al dezrădăcinării, durerea de a se ști de-a pururi solidar cu o perfecțiune inutilă.

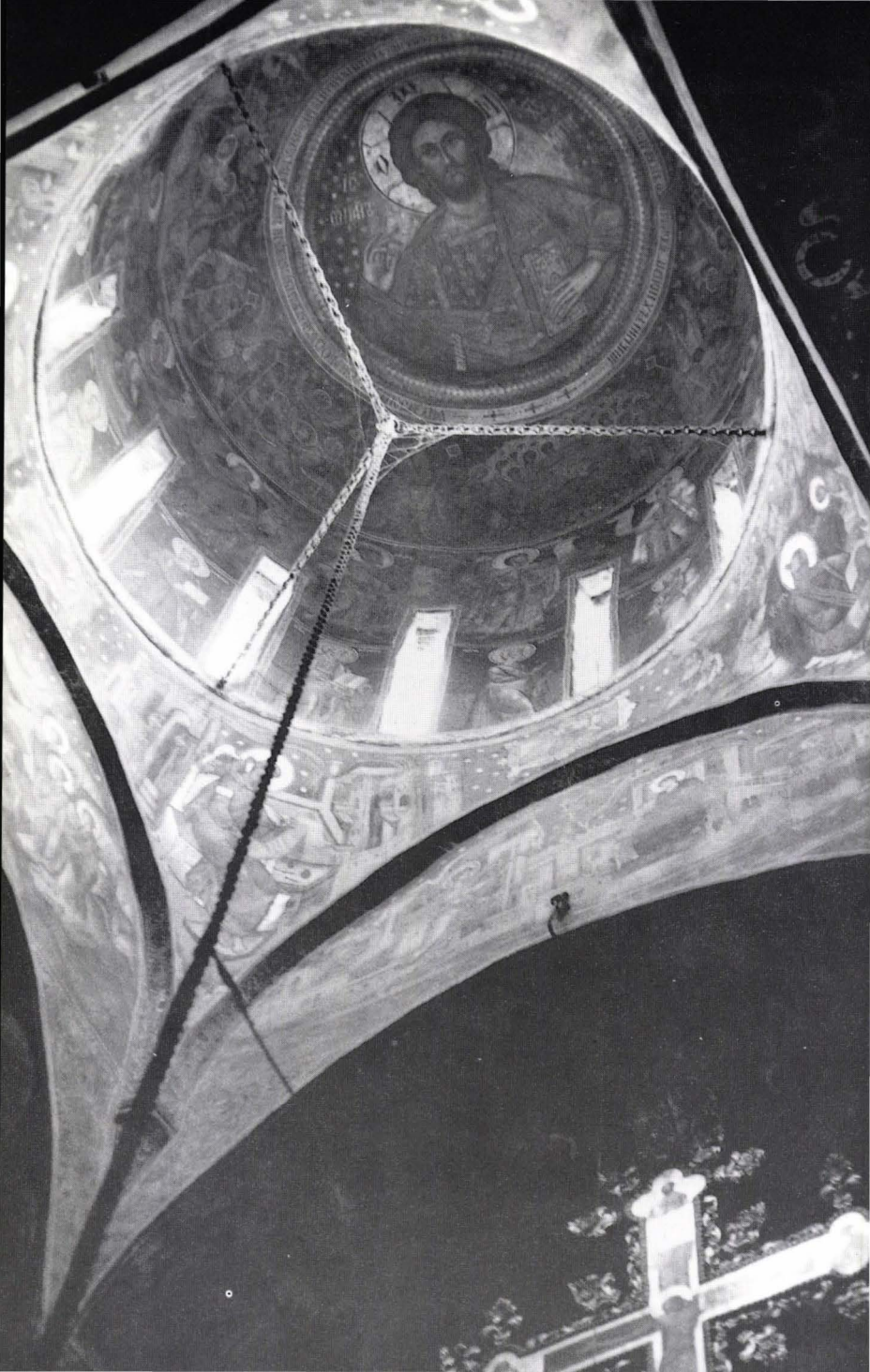
Și cu siguranță că, dacă Cioran ar fi putut să ia cina la Transilvania, restaurantul șic deschis de curînd la Sibiu, noutatea stridentă a acestui local nu i-ar fi schimbat nici cu o iotă convingerile. N-ar fi modificat nici un rînd din *Îndreptar pătimas*, nici nu s-ar fi dezis de *Despre neajunsul de a te fi născut*.

Iarăși vorbesc de un restaurant ? Iar mă iau de un al doilea „Transilvania“ ? Pentru ultima oară, da, într-atît mi s-a părut de instructiv contrastul între liniștea maiestuoasă a Coastei Boacii și pretențiile de rafinament ale acestui local. Se pare că în România prin restaurante se caută cu cea mai mare frenezie recuperarea timpului pierdut. Sala (un șir de taxiuri staționate, insolit în acest cartier mărginaș sărac, ne permite să reperăm locul) e vastă, cufundată într-o penumbră elegantă. Plătim, la intrare, nu mai puțin de 15 000 de lei de persoană. Bucătărie excelentă, dar serviciu de o încetineală exasperantă, fără-ndoială calculată.

La ora unsprezece, spectacol. Se deschide o cortină, un bărbat în costum alb și patru fete foarte frumoase în mini

slipuri încep să danseze pe o estradă, în sunetele sintetizorului. Fetele trebuie să fie lituaniene, spune Norbert, e specialitatea Lituaniei. Reapar în diverse ținute, toate foarte succinte. Nici o vulgaritate în numerele lor, decît poate în ultimul, în care, avînd doar o fișie de pînză în jurul coapselor, se bîtîie ca niște negrese de pe cărțile poștale coloniale.

Ceea ce tocmai am descris ar fi, în Occident, de o banalitate desăvîrșită. Dar aici ! În acest cartier prăpădit al unui oraș unde salariul mediu nu depășește 400 de franci ! Să plătești 100 de franci de persoană ca să vezi dîndu-se-n spectacol niște transfuge dintr-o fostă republică sovietică ! Oare ce trezesc în cei cîțiva clienți care șed la mese în jurul nostru (sîntem totuși într-o vineri seara) aceste dezmățuri de erotism provincial ? Sentimentul că intră în modernitatea internațională ? Ori dimpotrivă, o vagă nostalgie a se-raiului, aleanul de nemărturisit după dansurile din buric și alte răsfățuri ale Orientului ?

Oltenia

De la Sibiu spre sud, în direcția Craiova, capitala Olteniei, drumul urmează cursul Oltului, care și-a săpat o vale îngustă, perpendiculară pe Carpații meridionali. Mici mînăstiri, de stil bizantin, se înghesuie cum pot în defileu. Rîul curge pe la picioarele zidurilor lor. Plăci din gresie glazurată ornează, la exterior, biserica de la Cornetu. La mînăstirea Cozia, mai importantă, decorația e mai rafinată: cadru sculptat al ferestrelor, rozase, incrustații de smalt în mortar. Nartexul se sprijină pe cinci arcade elegante.

Părăsind valea Oltului pentru a face un ocol spre stînga, ne îndreptăm spre Curtea de Argeș, un orașel situat la 400 de metri altitudine, în valea paralelă a Argeșului. Curtea de Argeș, capitală a Munteniei pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea, cuprinde două biserici celebre. Biserica domnească datează din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Plan în formă de cruce greacă, cupolă unică, fresce interioare, în curs de restaurare. Supraveghetoarea, care vorbește neîntrerupt, citează din Iorga și din Mircea Eliade și încearcă să ne rețină în frigul umed al unui naos gol, suferă văzînd că vizitatorii preferă acestui modest edificiu cea de-a doua biserică, Biserica episcopală, cu două secole mai tînără, sfînțită în 1517 și destinată să adăpostească mormintele domnitorilor.

Mînăstirea Cozia.

Aici totul este ieșit din comun și surprinzător. În locul planului tradițional în formă de cruce greacă, un nartex imens, rectangular, precede naosul și sanctuarul cu plan treflat. Acest nartex, mai mare decât naosul, le servește de sepulcru lui Ferdinand I și soției lui, faimoasa regină Maria, lui Carol I și lui Carmen Sylva, precum și unor domnitori valahi mai vechi. El arborează două turle cu un efect din cele mai bizare. Ferestrele, înalte și înguste, tăiate ca niște guri de tragere, departe de a fi verticale, se înclină oblic, iar zidurile, în care sînt săpate caneluri în spirală cu profil elicoidal, par a se învîrți în jurul lor înseși, pradă unui vertij. Cupola mică din vârful acestor turle nu are alt rol, s-ar zice, decât de a le împiedica să se clatine și să cadă într-o parte. 1517: și, deja, acest gust pentru dezechilibru, această căutare a precarului, această capricioasă libertate prin care se va distinge epoca barocă.

Decorul fațadei nu este mai puțin original. Portalul și ancadramentul lui te duc cu gândul la intrarea într-o moschee. Arcade oarbe înconjoară rozase policrome; porumbei din bronz aurit țin în cioc un clopoțel, emblema euharistică a ostiilor sfințite. Două cornișe orizontale dau ocol bisericii. Cea de sus, decorată cu stalactite, evocă dantelele din stuc gofrat ale arabilor. Cornișa mediană, făcută dintr-o mulură torsadată, brîul, care încinge biserica la jumătatea înălțimii, va deveni un element caracteristic al artei religioase românești tîrzii. Am mai văzut exemple la Dragomirna, în Bucovina, la Iași și în Maramureș.

Ansamblul, încununat de două cupole de un tip mai clasic, dă o impresie de stranie absolută. Totodată solemn și supraîncărcat, ce ciudat amestec de bizantin, de musulman și de indian! Aspectul oriental e de necontestat, mai evident decât cel african. Louis Réau nu găsește altceva cu care să compare această biserică decât catedrala Vasili Blajenîi, ce-și înalță buchetul de bulbi multicolori

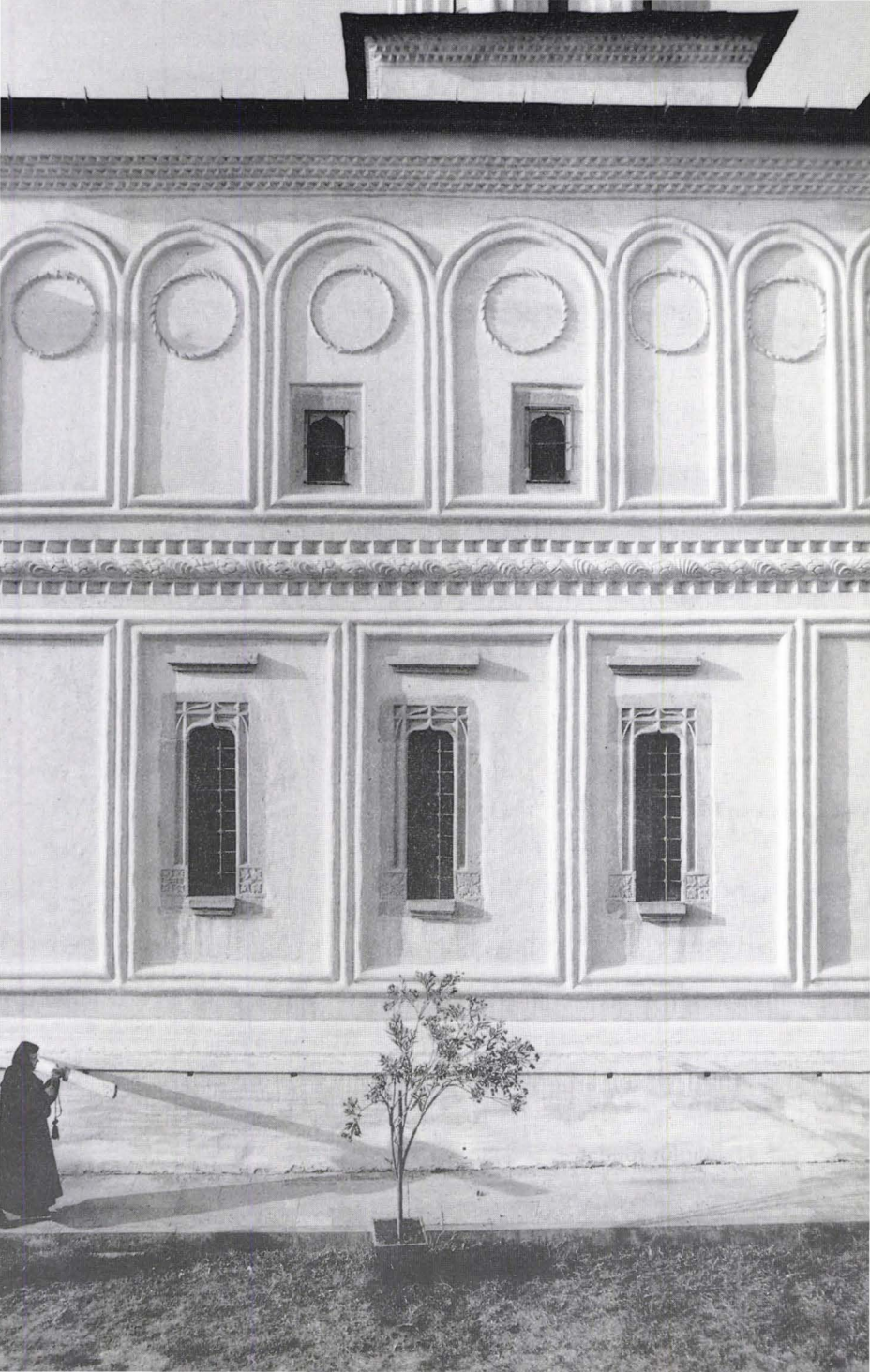
în Piața Roșie, la Moscova. Cît despre mine, din cauza tonului general mai rece, a culorilor mai închise, a masei pătrătoase a nartexului, a albeții marmorelor, a terasei cu dale care face un soclu monumentului, m-aș gândi la Taj Mahal de la Agra, tot atît de hieratic și misterios*.

De la Curtea de Argeș la Tîrgu Jiu, spre vest, ne oprim la mai multe mînăstiri, de un tip foarte diferit de restul României. Mai recente, ridicate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, la ele se simte influența contactelor cu Occidentul și mai ales cea italiană. Este stilul numit brîncovenesc (de la principele Constantin Brîncoveanu, care a construit castelul de la Mogoșoaia), amalgam, și în arta religioasă, de stil bizantin și de stil Renaștere.

Două etaje de porticuri înconjoară curtea mînăstirii Horezu, care-și trage numele de la bufnițele din pădurile învecinate. În centru, biserica, albă, masivă, încinsă de brîu. La ora patru și jumătate, cînd sosim, o măicuță în negru plimbă toaca în jurul bisericii. Ritm subtil, precis, al loviturilor date în scîndură: trei pătrimi, apoi o doime lovită mai puternic și mai sus pe scîndură, apoi două pătrimi, nete, scurte; urmează o scurtă tăcere; după care se reia cadența 3/1/2.

În curte, novicele întind, tăiate bucățele ca să le pună la uscat, merele pe care le-au adus din livadă. Altele se întorc de la cîmp cu un coș cu nuci. Pe fațada bisericii, portrete ale ziditorilor: arhitecți, pictori etc. Este o inovație. În interior, Judecata de Apoi prezintă detalii realiste necunoscute pînă atunci: dinți care clănțane, viermi care-i chi-

* Interiorul a fost masacrat de Leconte du Nouÿ. Cu privire la legende ce înconjoară construirea acestei biserici, cf. Mircea Eliade, *Comentarii la legenda meșterului Manole* și *De la Zalmoxis la Genghis-Han*. Meșterul Manole, arhitectul, se spune că ar fi zidit-o pe soția lui pentru a împiedica biserica să se prăbușească: tema mistică a sacrificiului fondator.

nuie pe morți. Printre damnați, în plus față de tradiționalelii eretici și necredincioși, nouă categorie de pedepsiți, cei care s-au făcut vinovați de o greșală morală, preoți nedemni sau negustori mișei. Fresce frumoase și în trapeză, consacrată Maicii Domnului. Un drac trage cu săgeata într-un eremit, dar un înger își interpune scutul. O mulțime de credincioși purtându-și crucea îl însoțesc pe Cristos, alții își aruncă povara pentru a-l urma pe Diavol.

Noaptea la Dintr-un lemn. Mînăstire mai puțin faimoasă, dar fermecătoare cu podoaba ei de trandafiri. Ni se dă o cameră cu trei paturi, pe care sînt întinse cuverturi în culori vii, și mobilată cu o sobă mare în stil rusesc, care va fi aprinsă în timp ce noi luăm cina în trapeză. Călugărițele, care nu mănîncă cu noi, pun pe masă produse ale mînăstirii. Ne servesc, în exclusivitate, ceea ce au obținut de pe ogoarele lor, din livada și distileria lor. În grajd au zece vaci, un taur, cinci viței. Masa se compune deci dintr-un platou enorm de cartofi prăjiți, din cîteva cuburi de mămăligă, dintr-un munte de castraveciori murați, totul stropit cu o țiucă tare, de peste patruzeci și cinci de grade. După aceste agape, slujbă nocturnă. Călugărițele, majoritatea foarte în vîrstă, îngaimă psalmodieri și se prosternează tot mereu de cîte trei ori, înclinîndu-și pînă la pămînt trupurile dezarticulate.

A doua zi dimineata, una dintre ele, maica Paisia Iordache, ne conduce în minuscula biserică din lemn care se găsește în partea de sus a grădinii, și care a dat și numele mînăstirii, căci e făcută din lemnul unui singur copac, construită „dintr-un lemn“. Vrem să cumpărăm opusculul care relatează acest miracol, dar maica refuză să ia cei 200 de lei și ne roagă să-i trimitem din Franța, în schimbul acestui suvenir, pensule: ea pictează icoane moderne și nu găsește aici materialul necesar. O altă călugăriță, maica Epitaria, fostă stareță, foarte autoritară, ne arată inelul pe care l-a adus de la sărbătoarea țiganilor, unde a asistat la încoro-

narea regelui lor. În timpul micului dejun (ouă moi, dar fără păhăruțul pentru ou, brânză, roșii, ardei și lapte cald), o a treia călugăriță, din această comunitate, hotărât lucru, foarte bizară, intră pe furiș în trapeză, cu un covor sub braț, învelit într-o pînză, pe care vrea să ni-l vîndă cu o sută de dolari, apoi, după refuzul nostru, își strînge în grabă marfa și se retrage, cu grijă să nu fie văzută.

Pe urmele lui Constantin Brâncuși

Așa cum Bucovina îl are pe George Enescu, Moldova pe Panait Istrati, Transilvania pe Cioran, din Oltenia s-a ivit, în persoana lui Constantin Brâncuși, al patrulea mare român al vremurilor moderne. Un scriitor, un muzician și un sculptor: trilogia sacră a creatorilor animați de o ambiție mai înaltă decît dorința de a-și exprima individualitatea. Toți trei erau de origine foarte săracă; toți trei, de-ndată ce au putut, au plecat la Paris, păstrîndu-și însă exigențele și refuzînd orice compromis cu Occidentul. Dacă Ionesco și Cioran reprezintă România rațiunii, analitică, occidentalizată, ceilalți trei și-au tras inspirația din humusul pămîntului și dintr-un sentiment mistic al naturii. Pentru Enescu și pentru Istrati, înrădăcinarea românească e vădită, incontestabilă. Opera lui Brâncuși a prilejuit mai multe neînțelegeri. S-a zis că, descoperind la Paris Arta neagră, ar fi preluat de acolo modelele statuilor sale stilizate la maximum și ale capetelor sale în formă de obuz. Louis Réau, istoric de obicei impecabil, a îndrăznit să scrie (și încă în 1946!) că „această căutare a volumelor simplificate ar putea fi fertilă dacă ar fi sinceră: dar ghicești, chiar dacă nu vrei, dorința secretă de a-i epata pe burghezi sau de a rivaliza cu faima zgomotoasă a unui Picasso.“

Pentru a emite o asemenea enormitate și a-l suspecta de parizianism pe cel care a rămas în exil un profet pur,

înseamnă să nu știi nimic despre România, despre țărânul român sau despre legăturile României cu Orientul.

După un ocol prin Craiova, un oraș industrial urât, al cărui muzeu păstrează câteva piese de Brâncuși, printre care și o variantă a renumitului *Sărut*, am vrut, înainte de a merge să vedem marele ansamblu monumental de la Tîrgu Jiu, încununarea operei sale, să cunoaștem locul de unde a pornit. Și bine am făcut, căci, după ce vizitezi satul și casa lui natală, nu mai ai nevoie să cauți „sursele” artei lui în altă parte decît în acest cătun izolat din Oltenia.

Hobița, la cîteva kilometri spre nord-vest de Tîrgu Jiu, nu numără decît câteva case. Bunicul lui Constantin a construit biserica, aflată mai la o parte, la marginea pădurii, în cimitirul unde sînt înmormîntați Grigore și Ana, fratele și cumnata sculptorului. Tatăl a construit, cu mîinile lui, în 1862, casa unde s-a născut Constantin, paisprezece ani mai tîrziu. O casă în întregime din lemn, inclusiv acoperișul de șindrilă. În față are un pridvor. Tatăl i-a sculptat stîlpii, și de acolo a luat copilul primul model a ceea ce avea să fie, peste vreo șaizeci de ani, *Coloana fără sfîrșit* de la Tîrgu Jiu. Într-adevăr, remarcăm, pe stîlpii dantelați, motivul ornamental ce avea să-l inspire pe fiu: faimosul modul, constînd din două trunchiuri de piramidă asamblate cu bazele. La Hobița, dimensiunile sînt încă reduse, dar forma deja perfectă. Unul din stîlpi e făcut din unsprezece module, altul din șaisprezece, altul din optsprezece. Fiecare dintre stîlpi se termină, la cele două capete, cu o jumătate de modul, cum avea să fie cazul și la Tîrgu Jiu.

Interiorul casei e compus din trei încăperi în care se intră dintr-una-ntr-alta: întîi o cameră pentru provizii, de dimensiuni reduse, apoi o bucătărie mare, și în fine dormitorul, mic. Este exact ca împărțirea bisericilor românești: nartex de intrare, naos unde se adună lumea, sanctuar, care e partea rezervată și tainică. Analogie care nu se poate să nu-l fi frapat pe tînărul Brâncuși. Dacă s-a dovedit atît

de atent față de misterele vieții și ale morții, atât de preocupat să dea o dimensiune religioasă creațiilor lui, nu cumva a făcut-o amintindu-și că fusese conceput și că se născuse într-un loc ce nu era doar sălașul părinților lui, ci „sanctuarul” iubirilor lor? În bucătărie, ustensilele evocă riturile vieții de la țară: capcană pentru lupi, ceaun de mămăligă, recipiente pentru țuică, piuliță pentru sare. În jurul casei, îngrăditura tradițională cuprinde un pătul pentru porumb, pe stâlpi, și o distilerie, amândouă din lemn. Pe poartă, monumentală și sculptată, unele ornamente sînt cioplite în module identice cu stîlpii pridvorului.

Brâncuși s-a născut la 17 februarie 1876, pe un viscol ce acoperise Oltenia cu o mantie groasă de alb și de tăcere. Excelentul studiu al lui Radu Varia (*Brancusi*, Gallimard, 1989) retracează etapele formării lui. Escapade și fugi de acasă încă din copilărie. Între optsprezece și douăzeci și doi de ani, Școala de meserii la Craiova. Inițiere în francmasonerie în 1894, mai mult dintr-o chemare față de Orient, față de Egipt, dacă e să-l credem, decît din atracție față de o doctrină „rațională”. În 1898, Arte frumoase la București, fiind totodată spălător de vase într-o braserie. Trecere prin atelier de pictură. În 1904, pleacă pe jos spre Paris. Bolnav, ajuns la spitalul din Luneville, învață franceza dintr-o carte care i se potrivește ca o mănăușă acestui pelerin al absolutului, *Iris dévoilée*, de Helena Blavatsky. La Paris, principalele lui lecturi vor fi Vico, care îi inspiră teoria spiralei fără sfîrșit și a eternei reîntoarceri, și *Jetsun-Kahbum*, povestire autobiografică a călugărului tibetan Jetsun Milarepa. Instalare în Montparnasse. Amiciții cu Ezra Pound, James Joyce, Rousseau „Vameșul”. Trecere de trei luni prin atelierul lui Rodin, apoi respingere a unei arte pe care o consideră prea antropocentristă. În ciuda cîtorva aventuri „mondene” (Radu Varia menționează o scurtă și furtunoasă legătură cu Marie Bonaparte, prințesă de Grecia și discipolă a lui Freud), își păstrează neschimbate obiceiurile de țăran și orientările spirituale. Nici măcar

superficialul Paul Morand nu s-a înșelat. Vizitîndu-l pe sculptor la atelierul lui, în 1926, el evocă „o barbă lungă și ne-ngrijită, care seamănă cu cea a lui Walt Whitman, ochi vicleni de latin și mistici de slav, o privire plină de bunătate, de certitudine și de curaj, haine prost ajustate pe un trup de muncitor, de tăietor în piatră și de tăietor de lemne” (*Papiers d'identité*, Grasset, 1931).

Înveșmîntat în albastru în tinerețe, Brîncuși a optat apoi pentru alb. În fiecare an, timp de trei zile, își sărbătorea ziua de naștere prin rituri amănunțite de purificare: baie rituală într-o cadă, tundere a bărbii și a părului, alegere a unei lenjerii albe proaspăt spălate și a unei salopete albe precum neaua din satul lui natal. Înainte de a-și dezveli operele, făcea o ceremonie de inițiere. Vara, nomadul se refugia departe de Paris, pînă în pădurile din centrul Franței. Își clădea o colibă, ca să trăiască în compania animalelor și a păsărilor, dacă nu cumva își făcea un refugiu din scînduri, sus, în copaci.

Primele opere: *Rugăciune*, *Cumințenia pămîntului*, *Sărutul*. Între 1913 și 1922, descoperire și influență a Artei negre. Brîncuși a împărtășit deci entuziasmul celorlalți artiști care lucrau la Paris? Da și nu. În Arta neagră el a văzut un mijloc de a contracara tradiția occidentală, de a combate umanismul greco-latin, de a regăsi tăierea directă a lemnului, de a reface legătura cu arta populară românească. După Radu Varia, nu-i plăcea aspectul „demonic” al statuiilor africane, tot așa cum pe Picasso îl considera „diabolic”. În 1922, și-a golit atelierul de lucrările influențate de Arta neagră, a abandonat această cale și s-a întors la adevărata lui inspirație.

Formele pe care le-a inventat, totodată nude și incantatorii, rămîn unice: ovoide (*Muza adormită*), cuburi (*Sărutul*), cilindre (*Tors de tînăr*), pești sau foci surprinși în fugacitatea lor acvatică, păsări alungite (motiv preluat din covoarele românești, ne spune tînărul nostru prieten Mihai, al cărui simpatice naționalism artistic nu acceptă ipo-

teza influenței africane), cocoși sculptați ca niște capta-toare de lumină. Un unic și același scop: de a încerca să nege materia, de a prinde spațiul, de a substitui antropo-centrismului sculpturii clasice o posesiune cosmică a infinitului. Despre *Păsări în spațiu*, reduse la o pană, la un elan aerodinamic, el însuși spunea: „Ca tot ceea ce am făcut, și asta se zbate aprig pentru a se înălța spre cer.”

Capătul acestei ascensiuni: Tîrgu Jiu. Eram nerăbdători să descoperim ceea ce nu e numai un grup de trei monumente, risipite în trei puncte ale unei lungi alei, ci un parcurs inițiativ, căruia trebuie să-i respecti popasurile, pentru a fi fidel gândirii lui Brâncuși. Din păcate, ansamblul a fost complet desfigurat de politica imobiliară a autorităților comuniste. După o oprire la *Masa tăcerii*, ar fi trebuit să ajungem, mergînd pe jos, la *Poarta sărutului*, înainte de a porni spre *Coloana fără sfîrșit*. Traseu astăzi imposibil: un cartier de case a fost construit între poartă și coloană; de la aceasta, izolată pe o platformă rotundă din beton, nici măcar nu zărim primele două monumente; iar pentru a merge de la poartă la coloană, a trebuit să ne urcăm iarăși în mașină, să ocolim ceea ce a devenit o parte a orașului, să ne orientăm prin niște imobile hidoase. Nici-cînd o operă de geniu nu a fost masacrată cu atîta bună știință. Franța însăși a dat o mîna de ajutor la această crimă, căci putem citi în *Guide bleu* din 1966, foarte favorabil dictaturii (era perioada cînd Nixon și De Gaulle îl curtau pe Ceaușescu) și retras de pe piață din 1989, aceste rînduri mincinoase prin dezinformare: „Orașul păstrează cîteva opere monumentale ale marelui sculptor etc... La intrarea în parcul orașului, se înalță *Arcul sărutului*... În axa monumentului, se deschide o lungă alee... care duce la *Masa tăcerii*.” Paragraful următor: „În estul orașului, într-o grădină, se înalță *Coloana fără sfîrșit* a lui Brâncuși, înaltă de 29 de metri.”

Nu, nu și nu! Nu e vorba de „cîteva” monumente, ci de un ansamblu coerent, de un tot omogen, gândit și rea-

lizat dintr-un singur elan, dintr-o unitate spirituală. Parcursul nu începe la *Arcul* (sau *Poarta*) *sărutului*, ci la *Masa tăcerii*, iar coloana, sfârșit și apoteoză a traseului, nu se află „în estul orașului“, ci în prelungirea aleii triumfale distruse, la capătul drumului ce pleacă de la masă și trece pe sub poartă. Brâncuși calculase totul, după regulile numărului de aur, cu o meticulozitate de geometru și o obsesie de mistic. Lungimea totală a parcursului: 1 653 de metri. Distanța între masă și poartă: 160 de metri. Între poartă și coloană: 1 493 de metri.

Masa tăcerii se înfățișează sub forma a două dale circulare suprapuse: 215 cm diametru pentru dala superioară, 200 pentru dala inferioară. Prima e groasă de 45 cm, a doua de 40. Cele douăsprezece scaune din piatră care înconjoară masa, făcute din două jumătăți ale unei sfere, prinse prin partea lor bombată, au 45 cm diametru. Sînt la distanță de 120 cm de masă, și despărțite unul de altul de 120 cm. Masa reprezintă oare soarele, de unde emană, pentru a ilumina lumea, cele douăsprezece raze vitale? Cei doisprezece cavaleri ai Mesei rotunde vin oare aici să-și reînnoiască jurămintele? Cei doisprezece Apostoli ai Cinei cea de taină să-și pecetluiască din nou legămîntul? Poate nu e nevoie să căutăm atît de departe o semnificație simbolică. Mi-am amintit că văzusem, în Bucovina, în curtea bisericii de la Pătrăuți, o asamblare de pietre asemănătoare. Pe dosul unei semisfere pusă în iarbă cu partea secționată, este plasată o dală circulară. În jurul acestei mese se găsesc șapte pietre rotunde pe post de scaune. Ansamblul datează din secolul al XV-lea, și ar putea fi o „sursă“ a *Mesei tăcerii*; dacă nu cumva e vorba de o pură coincidență, cele două opere avîndu-și amîndouă izvorul în fondul mitologiei române.

Poarta sărutului, compusă din trei paralelipede din piatră masivă, gravate cu hieroglife, răspunde unor calcule la fel de precise, după un modul de 85 cm. 170 cm pentru înălțimea lintoului, fiecare stîlp măsurînd 340 cm înălțime și

170 cm lățime. După Radu Varia, aluzia la templele egiptene este evidentă, sărutul, figurat de arc, însemnând trecerea de la un spirit la alt spirit, schimbul între două suflete, sublimarea instinctului erotic în foc spiritual. Hieroglifile de pe lintou reproduc de patruzeci de ori motivul brâncușian al *Sărutului*, stilizat aici cu tot atâta laconism ca semnele gravate pe zidurile de la Denderah sau de la Abydos.

În sfârșit, coloana. Înaltă de aproape treizeci de metri, ea cuprinde șaisprezece module, cincisprezece dintre ele rezultă din asamblarea, cu bazele, a două trunchiuri de piramidă. Unitatea de măsură este, ca pentru masa și scaunele de la primul popas, de 45 cm. 45 cm pentru partea trunchiată a piramidei, de două ori 45 cm pentru bază, de patru ori 45 cm pentru înălțimea totală a modulului. Coloana se termină, sus și jos, cu un semimodul, la fel ca stâlpii rustici de la Hobița. Material: fontă metalizată acoperită cu alamă, armată cu o structură din oțel. „În ce scop ați ridicat *Coloana fără sfârșit*?” era întrebat Brâncuși. „Ca să susțină bolta cerului.” Nu era un nebun, nu; își păstra umorul și înțelepciunea pământului natal. S-a distrat de minune, în ziua când o admiratoare a exclamat în fața uneia din ovoidele lui, șlefuită și lucitoare: „E chiar mai frumoasă decât o cască de pompier.” Amestecul de materialism țărănesc (se considera mai mult meșteșugar, decât artist), de șiretenie populară și de aspirație către cosmos este lucrul cel mai fascinant la Brâncuși. Acum că, în fine, atelierul lui a fost reconstituit la Beaubourg, aspectele contradictorii și complementare ale personalității lui se văd mai bine decât cu ocazia recente expoziții a operelor sale, rebele prin esență la o clasificare muzeologică.

Fără sfârșit, coloana, pentru că e zbor spre spațiu, eliberare a sufletului, după pregătirea prin reculegere (masa rotundă) și încălzirea prin dragoste (poarta), izbăvire de orice legătură carnală și propulsare în infinit.

Cioplitorul în piatră care l-a ajutat pe Brâncuși la lucrările de la Tirgu Jiu a relatat că sculptorul avea o provizie

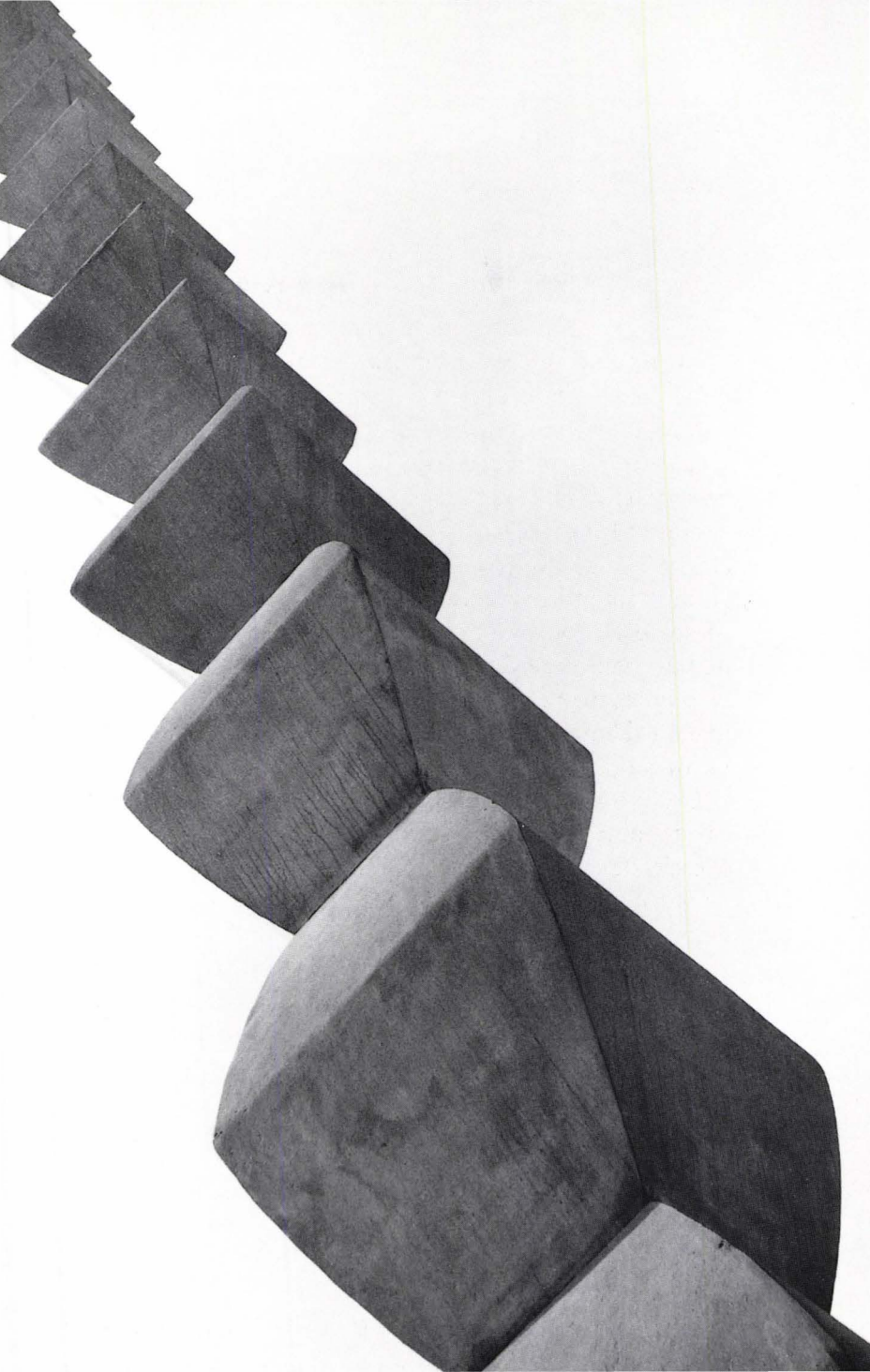
de mere la el în cameră, că-și umplea în fiecare dimineață buzunarele și că, la prînz, în plin șantier, le ronțăia cu o lăcomie ceremonioasă. Ultimul proiect, pe care n-a avut timp să-l realizeze: să construiască, pentru maharajahul din Indore, un mausoleu în formă de măr. Aceeași „dorință de India“ de care vorbesc Panait Istrati în *Pelerinul inimii* și Mircea Eliade în *Promisiunile echinocțiului*.

Măr, sferă, modul, ritm ascensional, suflu vital: imagini ale nemuririi. La Tîrgu Jiu, cele două Români s-au înfruntat: România mistică, orientalizantă, care a adus ceva nou Europei, și România comunistă, utilitară, limitată, vandală, care a profitat de puterea ei pentru a distruge sublima utopie a celui mai mare artist român. În jurul *Mesei tăcerii*, această a doua Românie a implantat straturi de boschete, care transformă un loc de meditație în colț de picnic; prin *Poarta sărutului*, nu se mai vede cerul, ci mașini și beton; *Coloana fără sfîrșit*, într-un decor arid, nu mai e decît un absurd stîlp de semnalizare.

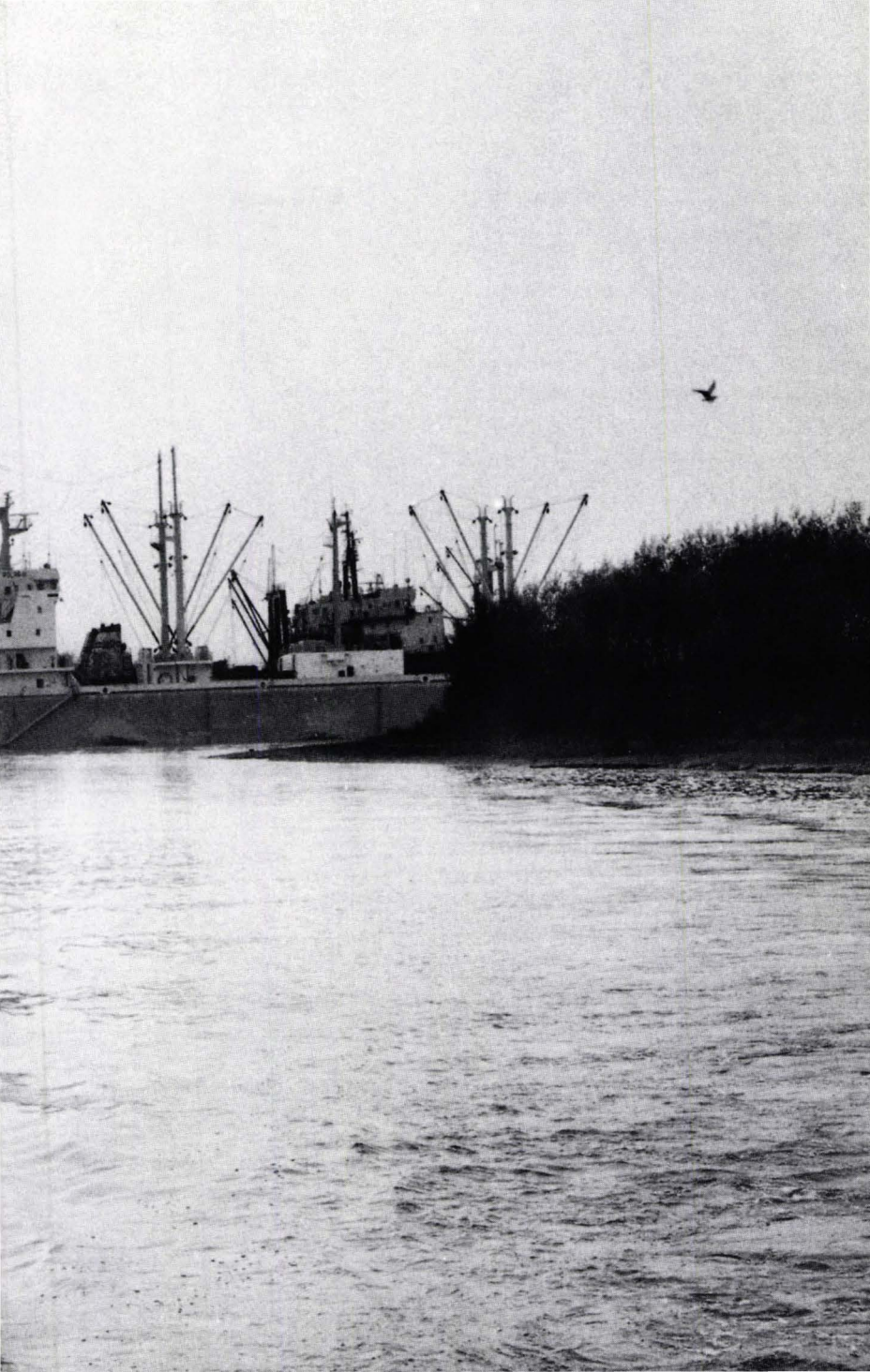
Dar rămîne mărul. Merele. Merele, pe care copiii, pe tot parcursul călătoriilor noastre, ni le-au oferit în fața casei lor. Merele, pe care călugărițele din mînăstiri le pun la uscat pentru iarnă. Merele, care n-au lipsit niciodată, nici în timpul celor mai mari penurii. Merele, care rezumă atît de bine universul compact, neted, țărănesc, solid al lui Brîncuși, și simbolizează totodată visul lui de perfecțiune modulară. Ca tot ce ne-a plăcut în România, merele vorbesc simțurilor, dar mai întîi spiritului.

Tîrgu Jiu: Coloana fără sfîrșit a lui Brîncuși.

Paginile următoare: Delta Dunării.

Mulțumiri

Pentru ajutorul pe care l-au primit în diferite privințe, autorii le mulțumesc: Svetlanei Ciucă, lui Georges Diener, Didier Dutour, Radu Ionescu, Paul Laffon, Frédéric Martel, Ion Munteanu, Alex Leo Șerban, Dolores și Radu Toma, Renaud Vignal.

Cuprins

În România la fel ca în Italia	9
Către Orient	15
Maramureș	25
Mănăstirile din Bucovina	45
Oedip	67
Moldova	75
<i>Chișinău, în Basarabia</i>	82
<i>Ciurea, în Țigănie</i>	89
Brăila	99
<i>Pe vremea lui Panait Istrati</i>	99
<i>Astăzi</i>	111
Delta	121
Marea Neagră	133
București	145
<i>De la nepăsarea sud-orientală</i>	
<i>la imboldurile rațiunii</i>	157
<i>Capșa</i>	168
<i>Castelul</i>	175
<i>Țigani</i>	186
<i>Ateliere, scriitori</i>	193
<i>Florești</i>	207
<i>Silful de la Snagov</i>	212
Transilvania	221
<i>Cioran la el acasă</i>	244
Oltenia	259
<i>Pe urmele lui Constantin Brâncuși</i>	265
Mulțumiri	277

Redactor
VLAD RUSSO

Apărut 2000
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial“